

BÖLGE ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Journal of Area Studies

CİLT / VOL : 4 SAYI / NO: 2 ARALIK / DECEMBER - 2025

ISSN: 2822 - 5236

Mustafa Türker ARI

Avrupa Birliği'nin Mali Cumhuriyeti'ndeki Eğitim Misyonu ile NATO'nun
Afganistan'daki İl İmar Ekiplerinin Karşılaştırmalı Analizi

İsa DEARI

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Gizem AKBAŞ

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and
the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

Bahar ÖZSOY

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

Ali KIRIKTAŞ

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

BÖLGE ÇALIŞMALARI DERGİSİ

BÖLGE ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF AREA STUDIES

E- ISSN: 2822 - 5236

Cilt / Vol: 4 Sayı / Issue: 2 Aralık / December 2025

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ / SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ANKARA

BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ / INSTITUTE FOR AREA STUDIES

Bölge Çalışmaları Dergisi, yılda iki kere çıkan uluslararası, açık erişimli, hakemli akademik bir dergidir. Dergi; Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde yazılmış özgün araştırma ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yalnızca yazarlar sorumludur. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir.

Journal of Area Studies is an international, open-access, peer-reviewed academic journal published biannually. The journal publishes original research and review articles written in Turkish, English and French. The authors are solely responsible for their papers and opinions published in the Journal. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

Dizinlenme Bilgileri / Indexing

EBSCO Political Science Complete

EBSCO Central & Eastern European Academic Source (CEEAS)

ERIH PLUS

İletişim / Contacts

Adres: Hükümet Meydanı No:2 Ulus / Altındağ / Ankara,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Bölge Çalışmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Tel: +90 312 596 4902

E-mail: ajas@asbu.edu.tr

Web: <https://ajas.asbu.edu.tr/>

Mizanpaj: Dilek CONKAR GÜN

Sekreteryä: Gökçen GÜREL YEŞİLÇİMEN

İmtiyaz Sahibi / Owner: Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (**Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü**)

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Doç. Dr. Hatice ÇELİK (**ASBÜ**)

Baş Editör / Editor-in-Chief: Prof. Dr. Enver ARPA (**ASBÜ**)

Editör / Editor: Doç. Dr. Mürsel BAYRAM (**ASBÜ**)

Editör Yardımcıları / Assistant Editors:

Arş. Gör. Mustafa Yasir KURT (**ASBÜ**)

Öğr. Gör. Dr. Yavuz ÇELİK (**ASBÜ**)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali Asker (**Karabük Üniversitesi, Türkiye**)

Prof. Dr. Murat Özcan (**Gazi Üniversitesi, Türkiye**)

Doç. Dr. Abdullah Özdağ (**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye**)

Doç. Dr. Halit Hamzaoglu (**Kafkas Üniversitesi, Türkiye**)

Doç. Dr. Merve Suna Özel Özcan (**Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye**)

Doç. Dr. Perin Gurel (**Notre Dame Üniversitesi, ABD**)

Doç. Dr. Samuel Hirst (**Bilkent Üniversitesi, Türkiye**)

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Mert Bulut (**Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye**)

Dr. Öğr. Üyesi Euy Suk Kwon (**Soonchunhyang Üniversitesi, Güney Kore**)

Dr. Öğr. Üyesi Gabit Zhumatay (**Narxoz Üniversitesi, Kazakistan**)

Dr. Öğr. Üyesi Işıl ACEHAN (**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye**)

Dr. Öğr. Üyesi İrem Şengül (**Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye**)

Dr. Öğr. Üyesi Joosong Lee (**Hankuk Üniversitesi, Güney Kore**)

Dr. Öğr. Üyesi Marian Karagyzov (**Bulgaristan Bilimler Akademisi, Bulgaristan**)

Dr. Öğr. Üyesi Murat Demirel (**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye**)

Dr. Öğr. Üyesi Seongjo Kim (**Yonsei Üniversitesi, Güney Kore**)

Dr. Öğr. Üyesi Tanveer Jeewa (**Stellenbosch Üniversitesi, Güney Afrika Cumhuriyeti**)

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Abubakar Wara (**Kastamonu Üniversitesi, Türkiye**)

Alan Editörleri / Field Editors

Afrika Çalışmaları / African Studies: Prof. Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU (**ASBÜ**)

Asya Çalışmaları / Asian Studies: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Tuba SUNGUR (**ASBÜ**)

Amerika Çalışmaları / American Studies: Dr. Öğr. Üyesi Barın KAYAOĞLU (**ASBÜ**)

Avrupa Çalışmaları / European Studies: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Uğur EKİNCİ (**ASBÜ**)

Türk Dünyası Çalışmaları / Turkish World Studies: Dr. Öğr. Üyesi Gıyas ŞÜKÜROĞLU (**ASBÜ**)

Kitap İncelemesi Editörü / Book Review Editor: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AVCI (**ASBÜ**)

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor: Öğr. Gör. Dr. Tufan Kutay BORAN (**ASBÜ**)

Son Okuma Editörü / Layout Editor: Öğr. Gör. Dr. Gizem BÜTÜN (**ASBÜ**)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

-
- Avrupa Birliği'nin Mali Cumhuriyeti'ndeki Eğitim Misyonu ile NATO'nun
Afganistan'daki İl İmar Ekiplerinin Karşılaştırmalı Analizi** 191 - 229

*A Comparative Analysis of EU's Training Mission in Mali
and NATO's Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan*

Mustafa Türker ARI

-
- L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais** 230 - 254

Islam in North Macedonia and the Influence of Albanians

İsa DEARI

-
- A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and
the Tulip Revolution in Kyrgyzstan** 255 - 271

Gürcistan'daki Gül Devrimi ile Kırgızistan'daki Lale Devrimi'nin Karşılaştırmalı Analizi

Gizem AKBAŞ

-
- Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in
Alacakaranlığı** 272 - 299

The Myth of Arab Nationalism: Palestine in the Twilight of the New Middle East

Bahar ÖZSOY

-
- 21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika** 300 - 334

Area Studies and International Politics in the 21st Century

Ali KIRIKTAŞ

Avrupa Birliği'nin Mali Cumhuriyeti'ndeki Eğitim Misyonu ile NATO'nun Afganistan'daki İl İmar Ekiplerinin Karşılaştırmalı Analizi*

Mustafa Türker ARI

Doktora Öğrencisi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Başkent Üniversitesi, mustafaturkerari@gmail.com.

Atıf

Arı, M. T. (2025). Avrupa Birliği'nin Mali Cumhuriyeti'ndeki Eğitim Misyonu ile NATO'nun Afganistan'daki İl İmar Ekiplerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 191-229.

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Tarihi

Geliş Tarihi: 24 Eylül 2025

Kabul Tarihi: 28 Ekim 2025

İntihal/ Etik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Yayıncı

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Özet

Bu makalede, AB Mali Eğitim Misyonunun ve NATO İl İmar Ekiplerinin amaçlarına ulaşmak için merkezde kavramsal ve sahadaki icra aşamalarında ortaya çıkan taktik ve operasyonel gerçekler karşısında, kurumsal olarak ne tür bir planlama içerisinde bulunduklarına dair karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. AB ve NATO'da kurucu belgeler incelenmiş, faaliyetlere katılım sağlayan ülkelerde birincil kaynaklara başvurulmuş; sahada değişen duruma ilişkin ilgili yerel aktörlerce yapılan beyanlar ve değerlendirmeler gözden geçirilmiştir. Makale gerek AB'nin Mali'deki Eğitim Misyonunun gerek NATO'nun Afganistan İl İmar Ekiplerinin idamesinin ve başarısının, personel yapısı, eğitimi ve görev süresi, mali kaynakları, dinamik yerel siyasi ortam ve beklentiler ile uluslararası konjonktür gibi değişken unsurlara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB, Mali, NATO, Afganistan, İmar.

* İşbu makalede belirtilenler münhasıran yazarın şahsî görüşlerini yansıtmaktadır.

A Comparative Analysis of EU's Training Mission in Mali and NATO's Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan

Mustafa Türker ARI

PhD Student, Institute of European Union and International Relations, Başkent University, mustafaturkerari@gmail.com.

Citation

Arı, M. T. (2025). A Comparative Analysis of EU's Training Mission in Mali and NATO's Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 191-229.

Article Type

Research Article

Article History

Submitted: 24 September 2025

Accepted: 28 October 2025

Plagiarism/ Ethic

This article has been reviewed by at least two referees and and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution Non-Commercial 4.0 International License (CC BY NC).

Publisher

Social Sciences University of Ankara

Abstract

This study analytically compares the conceptual development of both missions at home with the way in which their planning and execution varied when faced with tactical and operational realities on the ground. Relevant fundamental documents from NATO and the EU, as well as primary resources from the troop contributing countries have been studied. Declarations of local actors and their evaluations have also been examined to study the changes in the field. The research determines that the sustainability and success of both the EU Training Mission in Mali and the NATO Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan depended on issues such as personnel structure, training and tour term, financial resources, dynamic local political conditions and the overall international environment.

Keywords: EU, Mali, NATO, Afghanistan, Reconstruction.

Giriş

Günümüz dünyasında birçok bölgede krizler eşzamanlı olarak devam etmektedir. Avrupa’da Rusya-Ukrayna savaşı, Afrika’da Sudan’da ordu ve Hızlı Destek Kuvvetleri arasındaki silahlı çatışmalar, Libya’nın batısı ve doğusunda yaşanan gerginlikler bu bağlamda sayılabilir. Balkanlarda Sırbistan ve Kosova arasındaki gerginlikler ve nihayet Gazze’de Filistin halkının İsrail’in katliamları karşısında hayatta kalma mücadeleleri, uluslararası gündemin öne çıkan konularıdır. Krizlerin çatışmaya dönüşmemesi amacıyla yapılan arabuluculuk çalışmalarında, çatışma sonrasındaki istikrar çabalarında veya savaş sonrasında sağlanan barış anlaşmalarıyla oluşturulan denetim mekanizmalarında, eleştiriler varit olmakla birlikte, uluslararası teşkilatlar önemli sorumluluklar üstlenmektedir. “Misyon” adı altında oluşturulan çok uluslu görevlendirmelere üye ülkeler personel, mali ve lojistik katkılarda bulunmaktadır. Söz konusu misyonların oluşumuna, görev yönergesine ve uygulama aşamasına her teşkilatın ve ülkenin mevzuatına göre çalışma ilkeleri ve tecrübeleri yön vermektedir. Bu nedenle, her misyonun icra ettiği sorumluluğa göre bulunulan ülkeye, krizin yatıştırılmasına veya istikrarın sahafatına katkısı farklı boyutlarda gerçekleşmektedir.

Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (*North Atlantic Treaty Organisation*, NATO) ve Avrupa Birliği (AB), sorumluluk alanları olan coğrafyalarının dışında misyon konuşlandırma bakımından önemli tecrübeye sahiptir. NATO, bugüne kadar 19 operasyonu tamamlamış olup, halen 5 operasyon sürdürmektedir (NATO, 2025). AB ise, 12’si sivil, 8’i askeri, 1’i sivil ve askeri olmak üzere halen 21 Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) operasyonu yürütmektedir (AB, 2023C).

AB’nin Mali’deki Avrupa Birliği Eğitim Misyonu (*European Union Training Mission in Mali*, EUTM) ve NATO’nun Afganistan’daki Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (*International Security Assistance Force*, ISAF) İl İmar Ekipleri (*Provincial Reconstruction Teams*, PRT) misyonlarının ele alındığı makalede, iki faaliyetin kuruluş süreçlerinin nasıl geliştiği incelenmiştir. İlgili ülkelerden gelen taleplerin neler olduğu ve bu taleplere ilgili uluslararası teşkilatlar tarafından ne tür bir karşılık verildiği tespit edilmiştir. Misyonların kuruluş aşamasında ve sonrasında sahada karşılaştığı durumların ne olduğu ve sahada değişen koşullarda ne tür benzerlikler ve farklılıkların bulunduğu soruları temelinde, sahada görev yapan yazarın tecrübelerinin de ışığında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

2. Avrupa Birliği Mali Eğitim Misyonu (EU Training Mission Mali, EUTM)

2.1. Misyon öncesindeki ortam:

2007 yılında ismini değiştirerek Mağrib El Kaidesi (*Al-Qaïda au Maghreb islamique*, AQMI) olan Vaaz ve Mücadele için Selefî Grup (*Le Groupe salafiste pour la prédication et le combat*,

GSPC), Sahra'nın güney bölgelerine yuvalanmaya başlamış, Mali'nin kuzeyinde iş, kabile/etnik ve siyasi çıkar edinme stratejisini izlemiştir (Thurston, 2020: 66). 2012 yılında bölgede Azawad'ın Özgürlüğü için Ulusal Hareket (*Mouvement national de libération de l'Azawad* - MNLA) tarafından başlatılan ayrılıkçı isyan, İnananların Koruyucusu (*Ansar ad-Din*), AQMI ve Batı Afrika'da Cihat ve Birlik için Hareket (*Mouvement pour l'unicité et le jihad en Afrique de l'Ouest*, MUJAO) gibi aşırı dini eğilimli terör grupları tarafından ilk aşamada desteklenmiştir (Thurston, 2020: 127). Kidal, Timbuktu ve Gao şehirlerinde isyancılar tarafından kontrol sağlanmış, Mali silahlı kuvvetlerinin saldırılar karşısında etkisiz kaldığı görülmüştür.

Kuzeydeki isyanın Mali silahlı kuvvetleri tarafından bastırılmaması, 21 Mart 2012 günü Bamako'da bir askeri darbe yapılmasına neden olmuş ve Yüzbaşı Amadou Haya Sanogo, Hükümetin görevine son verildiğini açıklamıştır. 6 Nisan 2012 tarihinde, MNLA, bağımsız Azawad Cumhuriyeti'nin Mali'nin kuzeyinde kurulduğunu ilan etmiştir. Bilahare, 12 Nisan 2012 tarihinde geçici Devlet Başkanı Dioncounda Traoré görevine başlamıştır. Çalkantılı bir siyasi dönem yaşanırken, 2012 Aralık ayında MNLA, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (*Economic Community of West African States*, ECOWAS) ve Ansar Ad-Din arasında yürütülen müzakerelerde ilke olarak Mali'nin siyasi birliği üzerinde mutabakat sağlanmıştır. İslami grupların kuzeyde Konna şehrini ele geçirmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) çağrısı (BM, 2013) temelinde Fransa'nın, Afrika Birliği liderliğindeki Uluslararası Destek Misyonu'yla (*African-led International Support Mission to Mali*, AFISMA) birlikte Mali'nin kuzeyine askeri operasyonu Ocak 2013'te başlamıştır. Söz konusu operasyon çerçevesinde Konna, Timbuktu ve Gao'dan terör grupları temizlenmiştir. 2013 Haziran ayında isyancı Tevarik (Touareg)¹ gruplarla Mali hükümeti arasında bir barış anlaşması imzalanmış ve BM Mali Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (*Mission multidimensionnelle intégrée des Nations Unies pour la stabilisation au Mali*, MINUSMA) da 1 Temmuz 2013 tarihinde AFISMA'dan operasyonu devralmıştır (Afrika Birliği, 2013). Aynı yıl yapılan seçimler sonucunda İbrahim Boubacar Keïta, yemin ederek 4 Eylül 2013 tarihinde Devlet Başkanı olarak görevine başlamıştır (Britannica, 2025).

Siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanması amacıyla Mali'de 2012 yılının başından itibaren yoğun bir uluslararası mevcudiyet yerleşmiştir. AFISMA, MINUSMA, Fransa'nın "Serval" ve daha sonraki "Barkhane" operasyonları, Avrupa Birliği tarafından başlatılan EUTM-Mali (*EU Training Mission-Mali*) askeri misyonu ile EUCAP Sahel-Mali sivil misyonu, Mali'deki uluslararası aktörlerin önde gelenleri olmuştur. Söz konusu uluslararası örgütlerin faaliyetleri,

¹ Tevarikler (*Fransızca Touareg*), kuzey ve batı Afrika'da yaşayan kabilelerdir. Cezayir, Mali, Libya, Nijer ve Nijerya'ya uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Tevarikler, Berberi dilini konuşmaktadır. Tevarikler ilgili ayrıntılı bilgi için (Tandoğan, 2018).

ülkede 2020 yapılan askeri darbeye kadar kesintisiz sürmüştür. MINUSMA'nın görev süresi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 30 Haziran 2023 tarihinde almış olduğu kararla sona ermiştir (BM, 2023A). Anılan karar uyarınca MINUSMA unsurlarının Mali'den ayrılış süreci 31 Aralık 2023 tarihinde tamamlanmıştır (BM, 2023B).

Mali'de 18 Ağustos 2020 günü yapılan askeri darbeye, 2018 yılındaki seçimleri yeniden kazanarak ikinci dönem iktidarda bulunan Devlet Başkanı Ibrahim Boubacar Keita'nın görevine son verilmiştir (United States Institute of Peace, 2020). 24 Mayıs 2021 günü, darbe içinde bir darbe daha yapılmış, geçiş Hükümeti devlet Başkanı Bah N'Daw ve Başbakan Moctar Ouane azledilmiş; Devlet Başkanlığını Albay Goïta üstlenmiştir (AB, 2021C).

Son dönemde ülkede yaşanan askeri darbeler, uluslararası aktörlerin Mali'deki çalışmalarının etkinliği hakkında duraksama ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Coen, 2021). AB tarafından Mali'deki AB askeri eğitim misyonu EUTM-Mali'nin sahada kalıcı bir etki yaratmadığı gerçeğinin kabul edilmesinde yaşanan güçlükler (Tull, 2022A) ile ülkedeki Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası faaliyetlerinin (EUTM'e ilaveten EUCAP-Sahel) geleceğine yönelik endişeler, Mali iç siyasetinin ve uluslararası koşulların değişmesiyle artmıştır.

2.2. Misyon'un kuruluş süreci:

Mali Geçiş Yönetimi Devlet Başkanı Dioncounda Traoré ve Başbakanı Cheikh Modibo Diarra, 12 Eylül 2012 tarihinde BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'a bir mektup göndererek BM Şartı'nın VII. başlığı altında BMGK'nın alacağı bir kararla Mali'nin isyancılar tarafından işgal edilmiş kuzey bölgelerini geri almak amacıyla Mali Silahlı Kuvvetlerine destek için bir uluslararası kuvvetin gönderilmesini talep etmişlerdir (Le Point, 2012). Mali Geçiş Yönetimi, BM Genel Sekreteri'ne 12 Ekim 2012 tarihinde göndermiş olduğu diğer bir mektupla, Mali'nin kuzeyinde işlenmiş suçların faillerinin yargılanmasında yerel makamlara destek olmak amacıyla bir uluslararası askeri kuvvetin desteğini talep etmiştir. BMGK, Mali makamlarına gerekli desteğin sağlanması çağrısında bulunmuş, Mali Savunma ve Güvenlik Güçlerine destek amacıyla AB tarafından planlanan askeri misyonunun not edildiği kaydedilmiştir (BM, 2012). Böylece, daha önce esasen Fransa'nın girişimleriyle AB bünyesinde önceden başlatılmış olan, bir askeri misyon planlanmasına ilişkin süreç de hız kazanmıştır.

AB Konseyi 23 Temmuz 2012 tarihindeki toplantısında, Mali'de giderek kötüleşen durumun bölgesel ve uluslararası istikrara olumsuz etkilerinin bulunduğunu bildirmiştir. Mali'nin kuzeyinin suç şebekeleri ve terör gruplarının kontrol ettiği bir üs haline gelmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Silahlı saldırılar kınanmış; AB Güvenlik ve Kalkınma Stratejisinin bölge ülkeleri de (Nijer ve Moritanya) dâhil edilerek uygulamaya konulacağını açıklamıştır. Mali silahlı ve güvenlik kuvvetlerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik

çalışmalara AB'nin katılımı konusunda AB Yüksek Temsilcisinden önerilerde bulunmasını istemiştir (AB, 2012).

AB Konseyi, Mali silahlı kuvvetlerinin eğitimine katkı amacıyla AB askeri misyonu kurulmasına dair kararı 17 Ocak 2013 günü almıştır (AB, 2013). Böylece, EUTM-Mali'nin AB müktesebatına göre kuruluş süreci tamamlanmış ve uygulama safhasına geçilmiştir.

EUTM-Mali'ye, devlet otoritesinin ülke sathına genişletilmesi amacıyla ilk yönergede (a) Mali Silahlı Kuvvetlerine eğitim desteği sağlanması, (b) komuta, kontrol, lojistik zincir, insan kaynakları, insan hakları ve sivillerin korunması amacıyla eğitim ve tavsiye vermek görevleri mezkûr kararlar tevdi edilmiştir. AB Konseyi, ayrıca, misyonun ülkedeki meşru sivil yönetimin Mali Silahlı Kuvvetleri üzerindeki siyasi kontrolü güçlendirmeye yönelik koşulların desteklenmesi amacına matuf olduğunu vurgulamıştır (AB, 2013).

EUTM-Mali'nin ilk iki görev süresi (2014-2016), yukarıda belirtilen sorumluluklarla icra edilmiştir. Misyonun üçüncü görev süresinde (2016-2018), sorumluluk alanı Mali'nin kuzeyine ilerletilerek, Gao ve Timbuktu bölgelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (AB, 2016). EUTM-Mali'nin G5 Sahel ülkeleri (Mali, Burkina Faso, Çad, Moritanya ve Nijer) silahlı kuvvetlerine destek sağlayacağı bildirilmiştir. Misyonun dördüncü görev süresine (2018-2020) dair kararıyla, misyona yeni bir görev daha ekleyerek G5 Sahel Müsterek Kuvvetinin karargâhının operasyonel hale getirilmesine destek verileceği belirtilmiştir (AB, 2018).

EUTM'in görev süresi 24 Mart 2020 tarihinde beşinci kez, 18 Mayıs 2024 tarihine kadar uzatılmış; bu dört yıllık süre için 133,4 milyon Euro bütçeye sahip olacak operasyonun bu defa görev tanımında değişiklik olmamış (AB, 2020A), ancak görev alanı Mali'nin tamamını kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Spain Ministry of Defense, 2024). EUTM-Mali, AB'nin 2011'de kabul ettiği "Sahel için Güvenlik ve Kalkınma Stratejisi"ne (AB, 2011) uygun olarak tasarlanmış bir askeri misyondur.

Emma Skeppström, Cecilia Hull Wiklund ve Michael Jonsson'a göre, AB'nin Sahel Stratejisi'nin bir uygulaması olan EUTM-Mali askeri misyonu, AB'nin Sahel'e yönelik, "Güvenlik Sektörü Reformu"na (*Security Sector Reform*, SSR) yüksek öncelik verilen daha geniş bir perspektifi kapsamındadır. Bu nedenle, EUTM-Mali (ve EUTM-Somali), iç çatışma yaşayan ülkelerin SSR reformları çabalarına destek olmak amacıyla yeni bir konsept olarak uygulamaya konmuştur (Emma, vd. 2015: 353-367). Bununla birlikte, değişen iç ve dış siyaset ile dinamik yerel koşullar, konseptlerin uygulanabilir olup olmadığı bakımından önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. EUTM-Mali'nin Karşılaştığı Güçlükler ve Sınamalar

EUTM-Mali, evveleminde ülkedeki siyasi istikrar ve güvenlik ortamının iyileştirilmesi açılarından önemli bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Mali tarafının da EUTM-Mali'den beklentileri yüksek seviyede olmuştur. Nitekim misyon henüz Mali'ye konuşlanmadan 27 Mart 2013 günü bir mülakat veren dönemin Mali Dışişleri Bakanı Tieman Coulibaly, bu yüksek beklentilere değinerek, Mali ordusunun her türlü ekipmana ve eğitime ihtiyacı bulunduğuna dikkat çekmiştir (EU Security and Defence, 2013). Sahel bölgesinde giderek kötüleşen ve Avrupa'nın coğrafi eşiğine yerleşmiş terör gruplarının ileriki dönemde Avrupa güvenliğine yönelik oluşturduğu potansiyel tehdidin bertaraf edilmesinde, maliyeti düşük, riski az ve süratle konuşlandırılabilir nitelikte bir misyon olarak takdim edilmiştir (Emma, vd. 2015). Rachel'in incelemesine göre, AB içinden geniş katılım ve askerlerinin birlikte çalışabilirlik kriterleri bakımından misyon, başarılı dahi olmuştur (Rachel, 2014: 91-119). Ancak, özellikle 2014 sonrası dönemde, sahadaki gerçekler ve raporlar, misyonun Mali'ye yönelik genel amaçlarına erişim bakımından aksi bir duruma işaret etmektedir (Baudais ve Maiga, 2022).

Nitekim, 2013 yılından itibaren ülke genelinde güvenlik ve istikrar tedricen kötüleşmiş, Mali hükümeti kuzeyde saha hakimiyetini kaybetmiştir. Kuzeyden orta bölümlere nüfuz alanlarını genişleten (Tull, 2022B) terör örgütleri, 2016'dan itibaren BM MINUSMA misyonuna saldırabilmişler, Mopti ve Segou bölgelerinde, Katiba Macina liderliğinde ayaklanma başlatmışlar, devlet memurları ve güvenlik güçleri bu bölgelerden daha güneye, başkent Bamako'ya tahliye edilmişlerdir. İstikrarsızlık, Mali'nin Nijer ve Burkina Faso sınırlarına genişlemiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler, BM, AB, G5 Sahel ve Fransız "Barkhane" kuvvetleri tarafından Mali silahlı kuvvetleri ve iç güvenlik birimlerine (polis ve jandarma) verilen yoğun eğitim ve sağlanan desteğe rağmen gerçekleşmiştir (Tull, 2021). Mali Hükümetinin bir değerlendirmesine göre, 2013-2021 yılları arasındaki sözkonusu uluslararası mevcudiyete rağmen, geline aşamada ülke bölünme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (ORTM, 2022A).

Bu durum, farklı dönemlerde AB kurumları tarafından yayımlanan raporlara da yansımıştır. AB Sayıştay'ının Avrupa Parlamentosuna (AP) ilettiği EUTM Sahel misyonları (Mali ve Nijer) özel raporuna ilişkin olarak Sayıştay üyesi Bettina Jackobsen'in 25 Haziran 2018 günü Parlamentoda yaptığı sunumda, misyonların çalışmalarının, içinde bulunulan ortamdan kaynaklanan zorluklar ve operasyonel verimsizlikler nedeniyle yavaş kaldığına dikkat çekilmiştir. Misyonların personelinin yeterli düzeyde pratik yönerge almadıklarının, AB Dış İlişkiler Servisinin ve Komisyonun misyonlara (görevin icrasına yönelik) gerekli desteği sağlamadığının ve bazı durumlarda ilgili prosedürleri izlemediğinin saptandığı kaydedilmiştir.

Bu durumun da sahadaki çalışma şartlarıyla mütenasip olmadığını açıklamıştır (ECA, 2018). AP ise 2020 yılında kabul ettiği bir kararda, EUTM dâhil AB misyonlarının sürdürülebilirliğinden ve etkisizliğinden bahsetmiş, bu durumun nedenlerine değinmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Fransa Dışişleri Bakanlığı eski mensuplarından Laurent Bigot, EUTM-Mali'ye yönelik eleştirileri bütçe açısından değerlendirmiştir. Mali ordusunun tamamen harekât gücünden yoksun olduğunu belirtmiş, EUTM-Mali misyonunun finansmanı harcanan milyonlarca Euronun hangi amaca hizmet ettiğini sorgulamıştır. Misyon için tahsis edilen bütçenin yarısının koruma ve güvenlik tedbirleri için harcandığını, Mali'deki askeri varlığın meşruiyet tartışmalarını da beraberinde getirdiğini belirtmiştir (DW, 2020).

EUTM-Mali, AB'nin Sahel için Güvenlik ve Kalkınma Stratejisi çerçevesinde değerlendirilmesine rağmen, görevlerine ağırlıklı olarak güvenlik ve güneyden kaynaklanan tehditlerin ortadan kaldırılması odaklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığını hatırd tutmanın isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu güvenlik-odaklı yaklaşımın, özellikle EUTM-Mali'ye katkıda bulunan ülkelerin yetkililerinden, misyona katılan askerin görev sürelerinin uzatımı sırasında yapılan konuşmalara da hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin, Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas, 2020 yılında yaptığı konuşmada, Sahel bölgesiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“...Mali ve Sahel ile Almanya arasında dört bin kilometre mesafe vardır. Bu mesafe, birçok kişinin, Mali'nin bizimle bir alakası olmadığını düşünmesi için yeterlidir... (Ancak) 2012 Mayıs ayında Mali'deki terör saldırılarını düşünün. Oradaki gelişmeler, sadece komşu çevremizi tehdit etmemekle kalmamakta, Avrupa'ya terörizm, örgütlü suç ve yasadışı göçü de hızlandırmaktadır... Mali, Alman ordusunun dünyadaki ikinci en büyük konuşlandığı ülkedir. Vatandaşlarımız DEAŞ ve El-Kaide'nin terör şiddetine maruz kalmıştır. Mali'de bulunmamızın haklı gerekçeleri vardır.” (Federal Foreign Office, 2020).

Hoez bu yaklaşımı eleştirmektedir. AB, EUTM-Mali misyonunu kurarak, tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş, çünkü Avrupa'ya Sahel bölgesinden yönelecek tehditleri ortadan kaldırmak amacını gütmüş; Avrupa normlarını ve değerlerini Mali Silahlı Kuvvetlerindeki elit gruba aktararak, yabancı bir ülkenin ordusunun yeniden inşasını ve Avrupa normlarıyla uyumlu hale getirilmesini istemiştir (Hoez, 2020). Coen ise Pye'den aktararak, Sahel'in, AB'nin kendisini bir “güvenlik aktörü, kriz ve istikrarsızlık yöneticisi” olarak tanımlamak amacıyla AB tarafından bir “deneyim laboratuvarı” olarak görüldüğünü

belirtmektedir. AB tarafından da kabul edildiği üzere, EUTM, Mali silahlı kuvvetlerine stratejik danışmanlık yapma ve askeri eğitim sağlama hedeflerine ulaşamamıştır (Coen, 2021).

EUTM-Mali misyonunun hedeflerine ulaşamamasındaki nedenlerin, sahada karşılaşılan sorunlar ve misyonun eksiklikleri bağlamında aşağıdaki sekiz alt başlıkta incelenmesi mümkündür.

2.3.1. Mali Silahlı Kuvvetlerinin Genel Durumu

Mali silahlı kuvvetleri EUTM misyonunun konuşlanması öncesinde olumsuz bir izlenim vermiştir. Boisvert'e göre, 2012 yılındaki terör saldırılarından önceki otuz yılda Mali silahlı kuvvetlerinin taktik, operasyonel ve stratejik seviyelerde sorunları bulunmaktadır (Boisvert, 2016). Tull ise, 1990'larda Mali'de yaşanan siyasi liberalleşme sürecinde, silahlı kuvvetlerin ihmal edildiğini ve gücünü kaybettiğini, reform çabalarının ise ilave sınamalar doğurduğunu belirtmektedir. Nitekim EUTM-Mali misyonunun faaliyetlerine 2013 yılında başlamasından önce Mali silahlı kuvvetlerinin büyük bir bölümü, terörle mücadele operasyonları yürütmek üzere bilfiil sahada bulunmaktadır. Tull'a göre, EUTM konuşlanması öncesinde Mali'nin siyasi ve askeri liderleri, silahlı kuvvetlerin yeniden yapılanması veya reformuna değil, savaşa odaklanmış durumdadır. Operasyonlardan asker çekip, eğitim faaliyetlerine yönlendirilmesi operasyon alanında güç kaybıyla eş anlamlıdır. Bu nedenle, EUTM-Mali misyonunun vereceği eğitime katılacak Malili askerlerin sayısı, operasyonlara katılıma dair yüksek seviye (%75) nedeniyle sınırlı kalmıştır. Öte yandan, Mali güvenlik sektörüne yolsuzluk hâkimdir. İnsan kaynakları ve askeri lojistik alanlarında işlemeyen bir düzen mevcuttur. Mali silahlı kuvvetlerinin profesyonel bir orduya dönüşmesine dair pek az umut vardır (Tull, 2021).

Mali silahlı kuvvetlerinin içinde bulunduğu durum hakkında Fransa Senatosu'na sunulan bir raporda yer alan aşağıdaki tespitler de durumun vahametini göstermektedir:

“...Güvenlik güçlerinde (ordu ve kolluk kuvvetleri) insan kaynaklarının kötü yönetimi mevcuttur... Güvenlik güçlerinin toplam mevcudunu Mali makamları dahi bilmemekte, sadece bazı tahminlerde bulunmaktadır... Mali güvenlik kuvvetleri görevlerini ifa edememektedir... Kötü eğitim almışlardır... Maaşları düşüktür. Bu durum, yolsuzlukları beslemektedir... Emir-komuta zinciri sorunludur... Askeri üslerle sahadaki birlikler arasında güvensizlik vardır... Atamalar, liyakat esasına göre değil, kayırmacılık ve yolsuzluklarla göre yapılmaktadır... Askeri teçhizat bakımından kronik yetersizlikler vardır. Bazen bu yetersizliklere, kişisel donanımda (silah, mühimmat vb.) da rastlamak

mümkündür...Askeri tedarik zinciri sorunludur. Yaşam malzemeleri, akaryakıt, sağlık malzemeleri ve suyun temininde yaşanan güçlükler, sahadaki askerlerin hayatını karmaşık hale getirmektedir.” (Fransa Temsilciler Meclisi, 2017)

AB tarafından 2022 yılında hazırlanan bir rapora göre 28.000 askerden, iç güvenlik birimleri (polis, jandarma ve ulusal muhafız) 25.000 kişiden oluşan Mali silahlı kuvvetlerinin %90'ı sahada konuşlanmış olup, operasyonel görevler icra etmekte ve yapısal sorunlarla karşılaşmaktadır. Mali silahlı kuvvetlerinin istihbarat kurumsal yapısının geliştirilmesi sürecinde olumlu ilerlemeler sağlanmış olmakla birlikte, teknik ve insan kaynakları bakımından istihbarat toplama kapasitesinin eksikliği önemli bir endişe kaynağıdır. İstihbarat toplama imkân ve yetenekleri 2012 yılından bu yana orta ve kuzey Mali'ye genişletilememiştir. Bu imkân ve yetenekler zamanla zayıflamıştır. Mali makamları, bu alanda yapılması gerekli reformları sahiplenmediklerinden, ilerleme sağlanamamıştır. 2021 Aralık ayından itibaren Rus Wagner paralı askerlerinin Mali'de konuşlanması, Mali ordusunun operasyonel konuşlanmasını değiştirmiştir (AB, 2022C).

Yukarıdaki olumsuz tablo, EUTM-Mali misyonunun Mali'deki güvenlik sektörü reform çalışmalarında ve uygulanmasında esasen daha en başından kapsamlı bir görev yönergesine sahip olması gerektiğini göstermektedir. Ancak, misyonun görev yönergesinde kısıtlayıcı birtakım unsurlar bulunmaktadır.

2.3.2. EUTM-Mali Askeri Misyonunun Görev Yönergesine İlişkin

Kısıtlamalar

EUTM-Mali misyonunun görevi, Mali silahlı kuvvetleriyle doğrudan terörle mücadele veya iç güvenlik operasyonları yürütmeyi kapsamamaktadır. Misyonun temel yaklaşımı, eğitilecek birimlerin sahada operasyonlar yaparak devlet otoritesinin ülke geneline yayılacağı varsayımı üzerine kuruludur.

İlk görev yönergesine göre EUTM-Mali personeli yalnızca karargâh ve eğitim merkezlerinde görev yapmış, sahada eğitim verilen personele eşlik edememiştir. Avrupa Parlamentosu, 2020 yılında yayımladığı raporda bu kısıtlamaya dikkat çekmiş ve eğitmenlerin sahada görev yapabilmeleri için yetkilendirilmesini talep etmiştir (AB, 2020B). Ancak güvenlik gerekçeleriyle bu yetki verilmemiştir. Bu durum, misyonun kuruluş safhalarında AB ülkeleri arasında tartışılmıştır: Fransa, İspanya ve İtalya müdahaleyi savunurken, Almanya, Birleşik Krallık ve Nordik ülkeler güvenlik riskleri nedeniyle çekingen davranmıştır (Fransa Temsilciler Meclisi, 2017).

Eğitime katılacak Malili personelin seçiminde EUTM'in müdahalesi bulunmamaktadır. Bu durum, Mali toplumunun tüm kesimlerini temsil edip etmediği konusunda soru işaretleri doğurmuştur. Sahadaki bazı mülakatlara göre, kuzeyden gelen Tevarik kökenlilerin sayısı azdır; ikinci eğitim döneminde daha da azalmış, üçüncü dönemde ise hiç Tevarik katılmamıştır (Skeppström, Hull Wiklund ve Jonsson).

Komuta-kontrol eksikliği, misyonun ilk planlama safhalarında önemli bir sorun teşkil etmiştir. Taburlarda komuta-kontrolün sağlanabilmesi için komutanların eğitimine yer verilmemiş, bu durum sahada sorunlara yol açmıştır. Üçüncü eğitim döneminde bu eksiklik giderilmeye çalışılmış; ancak eşgüdüm düzeyi ve sahadaki diğer uluslararası unsurlarla koordinasyon hakkında bilgi sınırlıdır (Emma, vd., 2015).

2.3.3. EUTM-Mali Eğitimlerinin Etkinliğinin Ölçülememesi

Misyon, 2016-2019 döneminde Müşterek Mobil Eğitim Timleri sekiz bölgede Mali silahlı kuvvetlerine bağlı Müşterek Silahlı Taktik Grupları eğitmiş, daha sonra bu süreç 'eğitmenlerin eğitimi' şekline dönüştürülmüştür. Bu konuda Mali tarafından da bir beklenti ve talebin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mali Dışişleri Bakanı Abdoulaye Diop, Mali ve Fransa arasındaki ilişkilerin gerginlik sürecinin yaşandığı 2022 yılının başında verdiği bir mülakatta, EUTM eğitim çabalarında sürekliliğin sağlanması bakımından eğitmenlerin eğitimi safhasının önemine değinmiştir (B2 le Quotidien, 2022). Ancak, EUTM tarafından eğitilen Malili eğitmenlerin daha sonra nasıl bir eğitim verildiğine dair bilgi elde edilememiş; sahada verildiği söylenen eğitimlerin gözetim ve denetimi sağlanamamıştır (Baudais ve Maiga, 2022). Bu konudaki bilgi açığının, sahada Mali silahlı kuvvetleriyle birlikte terörle mücadele operasyonları yapan Fransız "Barkhane" operasyonuna katılan askerlerin geri bildirimleriyle telafi edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, Fransa bu bilgilerin derlenmesi amacıyla ilave görevlendirme yapmayacağını bildirmiştir (Emma, vd. 2015). Bu noktaya değinen AB Sayıştay'ı da eğitimlerin takibinin yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir. AB Sayıştay'ı üyesi Bettina Jackobsen, misyonların performans göstergelerinin zayıf olduğunu, görevlerin amaçlarına ne ölçüde ulaşıldığının gereği gibi izlenmediğini belirtmiştir (ECA, 2018). EUTM-Mali misyonunun ölçme ve değerlendirme yapmadığı bir başka konu ise, Mali silahlı kuvvetlerinin gerçekleştirdiği rapor edilen insan hakları ihlalleridir. Misyonun eğitim programlarında insan hakları konuları da bulunmaktadır (AB, 2022A).

Human Rights Watch'un raporunda, Mali güvenlik güçleri tarafından 2020 Aralık-2021 Ekim döneminde 40'ın üzerinde şüpheli veya sivilin infaz edildiği ileri sürülmüştür (Human Rights Watch, 2022). ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 2021 İnsan Hakları

Raporunda, Mali güvenlik güçleri tarafından yapıldığı öne sürülen keyfi infazlara ayrıntılı olarak değinilmiştir (US State Department, 2021). Human Rights Watch, Mali güvenlik güçleri tarafından infazların 2012-2017 döneminde de yapıldığına işaret etmiştir (Human Rights Watch, 2013). Aynı kuruluş, Mali'nin Moura bölgesinde 27-31 Mart 2022 tarihlerinde yapılan ve Mali ordusuna ilaveten Rus Wagner paralı askerlerinin katıldığı ileri sürülen bir operasyonda yaklaşık 300 sivilin infaz edildiğini rapor etmiştir (Sudouest, 2022). Söz konusu iddiaları MINUSMA araştırmıştır (BM, 2022C). Bu bağlamda, EUTM-Mali eğitimlerinin verildiği dönemlerde, Mali güvenlik güçleri tarafından insan hakları ihlallerinin yapıldığı sonucuna varılması mümkün ise de, bu ihlalleri gerçekleştirenler arasında EUTM-Mali eğitimine katılanların bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemektedir (Baudais ve Maiga, 2022). Ancak, "Investigate Europe" isimli kuruluş, EUTM tarafından eğitilen Mali güvenlik güçleri mensuplarının Bamako'da [Terörle Mücadele Özel Kuvvetlerinin protestoculara ateş açması, 2020], Gourma'da (8. Taktik Ordulararası Grup - GTIA tarafından yargısız infaz yapılması, 2019) ve Mopti'de (1. GTIA tarafından işkence yapılması - 2017) insan hakları ihlallerini gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür (Investigate Europe, 2022). BM Genel Sekreteri 3 Ekim 2022 tarihine BMGK'ya Mali'deki durumla ilgili olarak sunduğu raporda, ülkenin orta bölgesinde, bazı durumlarda yabancı güvenlik personeliyle birlikte gerçekleştirilen operasyonlarda, Mali güvenlik kuvvetlerine atıfta bulunulan 55 insan hakları ihlali iddiasının MINUSMA tarafından belgelendiğini bildirmiştir (BM, 2022C).

2.3.4. Mali Tarafından Talep Edilen "Eğit-Donat" Paketinin AB Tarafından Sağlanamaması

Mali Dışişleri Bakanı Diop, 2022 yılında verdiği mülakatında Mısır tarafından eğitilen Mali silahlı kuvvetleri unsurlarının eğitimlerinin hitamında sahaya konuşlanarak görev yapacak durumda olduklarını; eğitimlerinin, sağlanan teçhizatla birlikte yapıldığını; EUTM'in ise eğitim gereçleri olarak teçhizat veremediğini; bunun ise EUTM konseptinde bir eksiklik olduğuna ve eğitimlerde boşluk yarattığına dikkat çekmiştir (B2 Le Quotidien, 2022). Diop, bu "eğitim programı paketi" görüşünü ilk kez dile getirmemiş, 2017 yılında verdiği mülakatında da EUTM'in Mali silahlı kuvvetlerine teçhizat tedariki konusuna dikkat çekmiştir (B2 Le Quotidien, 2017).

Mali askeri unsurlarına EUTM tarafından verilen eğitimlerde silah ve mühimmat sistemlerinden, iletişim araçlarından ve taşıtlardan yoksun kaldıkları raporlara da yansımış; Ségou, Sévaré ve Gao'daki güvenli eğitim merkezlerindeki teçhizat altyapısının da yetersiz kaldığı bildirilmiştir (AB, 2022C). Hatta bazı kurslarda, Mali güvenlik güçlerinin

operasyonlarda kullandıkları silah sistemleriyle eğitim yapmalarının da yasak olduğu yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır (Emma, vd. 2015).

EUTM'in içinde bulunduğu bu kısıtlamalar, Avrupa Parlamentosu tarafından 2020 yılında hazırlanan rapora da yansımış ve Parlamento, üye ülkelere ve AB kurumlarına aşağıdaki çağrılarda bulunmuştur:

“...(Mali'deki EUTM eğitim merkezlerine) kabul eden ülke (Mali) tedarik etmiyorsa, hem ortak kullanım, hem de bireysel kullanım için askeri teçhizat tedarik edilmesi, AB tarafından (son kullanıcının belirlenmesi, üçüncü ülkelere verilmesinin önlenmesi vb.) gerekli koruyucu tedbirlerin alınması sonrasında, (bu teçhizata ilişkin) eğitim verilmesi...” (AB, 2020B).

Avrupa Parlamentosu'nun bu çağrısı, AB Konseyi tarafından esasen “Avrupa Barış Kolaylığı” (*European Peace Facility*, EPF) mekanizmasının kurulmasıyla yanıtlanmıştır. Nitekim, AB Konseyi tarafından 22 Mart 2021 tarihinde alınan bir kararla, EUTM çerçevesinde Mali silahlı kuvvetlerine sağlanan eğitimde “eğit-donat” sorununun çözümüne de imkân sağlayacak şekilde kurulan “bütçe-dışı”, dolayısıyla Avrupa Parlamentosu'nun denetimine kapalı, bir fon oluşturulmuştur. 2021-2027 dönemi için EPF'ye 5,6 milyar Euro tahsis edilmiştir. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çatısı altında yapılan AB operasyonlarının ve misyonlarının finansmanı konusunda daha önce kullanılan “Athena Mekanizması” ve “Afrika Barış Kolaylığı” fonunun yerini bundan böyle EPF almıştır (AB, 2021A).² EPF mekanizmasıyla Mali'ye verilmesi planlanan teçhizat “öldürücü” nitelikte olmamakla birlikte, EPF'ten bu nev'i silah sağlanması da teorik olarak mümkündür.

Mali silahlı kuvvetlerinin EPF'den yararlandırılmasına dair karar ise 2 Aralık 2021 tarihinde verilmiş; bundan böyle Mali silahlı kuvvetlerinin eğitimi sırasında ihtiyaç duyulan teçhizatın tedariki mümkün hale gelmiştir. 24 milyon Euro tahsis edilen programa göre, Banankoro'daki astsubay akademisine destek, Sévaré'deki eğitim tesislerinin altyapısının güçlendirilmesi ve Mopti-Sévaré bölgesindeki 23. Birliğine teçhizat sağlanması planlanmıştır. Ancak, Mali ve AB arasındaki siyasi ilişkilerde 2022 yılının başından itibaren gerginliğin tırmanması nedeniyle, Banankoro akademisine destek hariç, EPF'den Mali'ye planlanan destek askıya alınmıştır (AB, 2022C). Mali Dışişleri Bakanı Diop de esasen EPF'den sağlanacak yardımla ilgili şüphelerini dile getirmiştir (B2 Le Quotidien, 2022).

² “Athena Mekanizması”, AB misyonlarının ortak giderlerinin karşılanmasına yöneliktir. Birliklerin daha ziyade iade, ibate ve diğer benzeri lojistik giderlerine ilişkin ödemeler için tasarlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için (AB, 2023A).

2.3.5. Misyonda Görevli AB Ülkeleri Personelinin Kısa Görev Süreleri

Fransa Senatosuna 2019'da sunulan bir rapora göre, AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası çatısı altında yürütülen operasyonlar, üye ülkelerin ve AB'nin liderleri tarafından yetersiz ilgi görmektedir (Fransa Senatosu, 2018). Bu nedenle, EUTM'in bazı görevlerine yeterli personel tahsisi yapılamamıştır. Örneğin en güvenli yer olan Bamako'daki Danışman Görev Gücü (*Advisory Task Force*, ATF) dahi %40 personelle çalışmak durumunda kalmıştır (AB, 2022C). Avrupa Parlamentosu, EUTM'in münhal kadrolarının doldurulması çağrısında bulunmuştur (AB, 2020B).

EUTM-Mali görevlerine, dört ila altı aylık rotasyonlarla personel atamaları yapılmaktadır. Kısa görev süreleri ise, Malili muhataplarla gerekli sinerjinin yaratılmasını engellemektedir. Misyon Komutanı da dâhil olmak üzere, Mali makamları kısa sürelerle farklı kişiliklerle muhatap olmaları durumunda kalmaktadır. Kısa görev süreleri ayrıca, personelin “sahadaki dinamiklere” aşina olamadıklarını göstermektedir. Mali makamları ve eğitim gören askerler, EUTM personelinin sahadaki gerçekler konusunda yetersiz bilgi sahibi olduklarını ifade etmektedir (SIPRI, 2022).

AB Sayıştay üyesi Bettina Jackobsen, Avrupa Parlamentosuna EUTM Sahel Mali ve Nijer misyonlarının çalışmalarına dair yaptığı sunuşta, misyonların operasyonel etkinliklerinin, görev yönergeleri ve bütçelerinin orta ve uzun vadeli planlamaya olanak sağlamayacak şekilde iki yıl ile sınırlı olmaları ve kadroların büyük sayıda münhal olmaları nedenleriyle olumsuz etkilendiğini vurgulamıştır (ECA, 2018). Yapılan bazı mülakatlara göre, tabur seviyesinde 10 haftayla sınırlanan eğitim, askerlerin bireysel veya birlik seviyesinde hareket etmesine imkân tanıyacak yeteneklerin tam anlamıyla geliştirilememesine yol açmıştır. Bu durum, Mali silahlı kuvvetlerinin her zaman bir ortak ülke kuvvetiyle veya Fransız “Serval Operasyonu”yla birlikte hareket bağımlılığı yaratmıştır (Emma, vd. 2015). Kısa görev sürelerinden kaynaklanan kısa ders programları, eğitim alan askeri personelin temel bilgilerini geliştirmiş, ancak muhasım bir ortamdaki taktik yeteneklerinin artırılmasında noksan kalmıştır (Tull, 2021).

EUTM personelinin karşılaşmış oldukları sağlık problemleri görev sürelerini kısıtlayan ayrı bir unsur olabilir. Nitekim, Bamako, Koulikoro ve Bapho bölgelerinde görev yapan EUTM personeline ishal, bağırsak, mide ve üst solunum yolu hastalıkları tespit edilmiştir (National Library of Medicine, 2015). Öte yandan, EUTM-Mali misyonunun çalışma dili zorunluluğuna dair bir kısıtlaması da vardır. Misyonun çalışma dili, Mali'nin resmi dilinden ötürü Fransızcadır. EUTM'e atanacak personelin de Fransızca konuşması, Fransızca eğitim materyalini anlayabilmesi ve anlatabilmesi gerekmektedir. Fransızca, seçilecek nitelikli personel bakımından bir engel teşkil etmiştir (Baudais ve Maiga, 2022).

2.3.6. Eğitimcilerin Malili Personele Yönelik Olumsuz Tavırları ve Eğitim Programlarının Sahadaki Gerçeklerle Uyuşmaması

Baudais Virginie ve Maiga Soulemane'nın, yapılan bazı mülakatlara istinaden aktardıklarına göre, EUTM-Mali misyonunun bazı eğitimcilerinin eğitim verdikleri askeri personele yönelik olumsuz tavırları (tepeden bakma, yolsuzlukla suçlama vb.) eğitimler sırasında gerilimli anların yaşanmasına neden olmuştur (Baudais ve Maiga, 2022). Benzer bir duruma Mali'de görev yapan Fransa Büyükelçisi Nicolas Normad da dikkat çekmiş, EUTM'in Bamako'ya 60 kilometre mesafede bulunan Koulikoro'da verilen eğitimin "konvansiyonel" olduğunu, bunun duyarlılık sorunlarına neden olabildiğini, nitekim bilgiyi eğitim görenlere aktarırken, bunun biraz üstenci (*paternalistes*) olarak algılanabildiğini belirtmiştir (DW, 2020).

Coen bu bağlamda, EUTM-Mali personelinin çoğunluğunun Fransa tarafından sağlandığını, Mali halkının ülkedeki Fransız varlığını sömürgeci müdahale olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (Coen, 2021). SIPRI'nın mülakatlara dayanarak verdiği bilgilere göre, Mali yetkilileri ve eğitim alan askeri personel, EUTM'in Avrupa bakış açısıyla hazırlanan eğitim programlarını uyguladığını; eğitim görenlerin perspektiflerinin dinlenmesine yönelik fırsatın pek verilmediğini belirtmişlerdir. Buna göre, 2012'de EUTM'in planlama ve kurgulanması süreçlerinde Mali makamlarıyla asgari düzeyde istişare edildiği ve bilgi paylaşıldığı; sahadaki çatışmaların niteliğinin değişmesi karşısında, eğitim programlarının içeriğinin değiştirilmesi bakımından esneklik sağlanmadığı anlaşılmaktadır. "Zorlayıcı, tarihi ve kültürel çerçeveden yoksun bakış açısının" eğitim alan Malililer nezdinde tepki yarattığı; bunun üzerine, Mali makamlarının daha ziyade "eğiticilerin eğitimi"ne yöneldikleri, bunun da 2019 yılında EUTM tarafından verilen eğitim programlarına olan ilginin azalmasına neden olduğu görülmektedir (SIPRI, 2022).

Hoez, EUTM ile AB'nin Mali silahlı kuvvetlerine normatif bir yaklaşımla, onların Avrupa ideallerini ve standartlarını kabul ettirmek amacıyla nüfuz etme teşebbüsünde bulunduğunu; Zielonka ve Del Sarto'ya atıfla da, AB'nin "düzenleyici emperyalizm" tutumunun esasen AB çıkarlarının korunması ve yüceltilmesi" amacına matuf olduğunu, AB'ye mücavir bölgelerin AB sınır alanları haline dönüştürülerek bu ülkelerin AB'ye benzemesini istendiğini öne sürmektedir. Hoez, ayrıca Müller'den alıntıyla, EUTM eski Komutan Yardımcısı Albay Busch'un "temel sınamamız, bağımsız düşünmek gibi Batılı liderlik ilkelerini Mali ordusunda etkin hale getirmektir. Bu konuda çok sert bir tutumları vardı. Süpervizör, her adımı dikte etmekteydi" açıklamasını hatırlatmaktadır (Hoez, 2020).

Mali Cumhuriyeti Koruma Partisi (*Union pour la sauvegarde de la République*, UFR) lideri, Mali Savunma Bakanlığı eski sözcüsü N. Togo, EUTM'in Mali'de uzun bir süreden beri eğitim

verdiğini; ancak eğitilen askerlerin (cephede) hayatlarını kaybettiklerini, bu durumun EUTM eğitimlerinin sorunlu olduğunu gösterdiğini; bu nedenle de EUTM eğitimlerinin Mali yerel koşullarına uyarlanmasını önerdiklerini ve eksikliklerin giderilmesini talep ettiklerini; (EUTM'in ayrılmasına yönelik soruya cevaben) askerin eğitimlerini devam ettirmek durumunda olduklarını kaydetmiştir (InfoMatin, 2022).

EUTM tarafından sağlanan eğitimlerin, nihayetinde, Tull'un değindiği gibi, Mali silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarının ve önceliklerinin karşılanmasından ziyade, Batılı ülkeler tarafından önerilen, yönlendirilen ve uygulanan programlar olduğu görülmektedir (Tull, 2021). Avrupa Parlamentosu'nun 2020 raporunda, EUTM eğitimlerinin “operasyonel gerçeklerle uyumlu olması gerektiği” çağrısı yapılması (AB, 2020B) da, bu bağlamda bir tesadüf değildir.

2.3.7. Sahada Bulunan Uluslararası Aktörlerin Sayısı ve Eşgüdüm Meselesi

Mali'de 2012 yılından itibaren birçok uluslararası aktör sahada görev yapmıştır. BMGK kararları çerçevesinde Mali'de istikrarı sağlamak üzere 2013 yılında bu ülkede görev yapan AFISMA, 2012 Aralık ayında Mali'ye sevk edilmiştir. Ülkenin kuzeyindeki çatışmaların durdurulması ve terör örgütlerinin güneye ilerlemelerinin önlenmesi amacıyla Fransa'nın “Serval Operasyonu” 2013 Ocak ayında ülkede konuşlandırılmıştır (Boeke ve Schuurman, 2015). AFISMA, 2013 Nisan ayında yerini BM'nin MINUSMA misyonuna bırakmıştır. “Serval Operasyonu”nu sonlandıran Fransa, 2014 Ağustos ayından itibaren “Barkhane Operasyonu”nu başlatmıştır (Lebovich, 2019). Mali'nin de üyesi olduğu (bilahare, 2022'de ayrıldığı) G5 Sahel 2014 Şubat ayında kurulmuş; 2017 Temmuz ayında G5 Sahel Müşterek Karargâhı çalışmalarına başlamıştır (Abdoul ve Karakaya, 2022). AB, EUTM-Mali'ye ilaveten, 2015 Ocak ayında ülkede daha ziyade iç güvenlik birimlerinin (polis, jandarma, Milli Muhafızlar) eğitimine destek ve danışmanlık amaçlarıyla EUCAP Sahel - Mali misyonunu (*EU Capacity Building Mission Sahel Mali*) başlatmıştır (AB, 2021B).

Sahada birçok uluslararası aktörün bulunması, aynı sayıda insani yardım ve ekonomik istikrar destek programlarının³ uygulanması sonucunu da doğurmaktadır. Her yardım ve destek programının gönderen ülkenin eğitim ve doktrinine göre farklı bir yaklaşımı vardır. Sahada birçok unsurun bulunması, Mali silahlı kuvvetlerine de aynı sayıda ve birbirinden farklı yaklaşımların, eğitimlerin ve doktrinlerin verilmesine yol açmaktadır ki, bu durum ülkenin kendi yeknesak eğitim ve doktrin anlayışına aykırılık teşkil edebilmektedir. Mali Genelkurmay

³ Mali güvenlik sektörüyle alakalı olarak 2017 yılında yaklaşık 70 farklı yabancı program yürütülmektedir (Tull, 2021).

Başkanlığı'nın tüm bu farklı askeri destek ve yardım programlarının bir potada birleştirildiği bir stratejisinin mevcudiyetine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Uluslararası aktörlerin gerek kendi aralarında gerek Mali makamlarıyla etkin bir eşgüdümünün yapılamaması bir sorundur. Mali makamlarınca hazırlanması gereken konsolide bir stratejik güvenlik ve kalkınma planına farklı aktörler tarafından uygulanan programların entegre edilememesi gerek bu yardımların katma değerinin gerek sahadaki durumu değiştirici etkisinin sorgulanmasına; Mali makamlarının, (güvenlik sektörüyle alakalı) yabancı yardım programlarının kendilerine danışılmadan hazırlanmasından şikâyet etmelerine neden olmuştur. Bu uluslararası aktörler arasında EUTM-Mali misyonunun çalışmalarıyla ilgili eşgüdüm yapmadığına dair bir algı da mevcuttur (Emma, vd. 2015).

2.3.8. Askeri Darbeler (2020, 2021) Sonrasında Fransa'yla Gerginleşen İlişkiler, Rus Wagner Paralı Askerlerinin Mali'ye İntikali ve EUTM-Mali Misyonuna Etkileri

EUTM-Mali misyonunun konuşlanmasından yaklaşık yedi yıl sonra, 18 Ağustos 2020'de yapılan askeri darbeyle Devlet Başkanı Ibrahim Aboubacar Keita görevden alınmıştır (Le Monde, 2020). Ardından 24 Mayıs 2021'de gerçekleşen ikinci darbe sonucunda, Geçiş Dönemi Devlet Başkanı Bah N'Daw ve Başbakan Moctar Ouane da görevlerinden uzaklaştırılmış, yönetim Albay Assimi Goita'ya geçmiştir (Le Point, 2021). Demokrasiye geçiş sürecinin, seçimlerin ardından 26 Mart 2024'te tamamlanması planlansa da (BM, 2022A) net bir seçim takvimi belirlenmemiştir.

MINUSMA Başkanı El-Ghassim Wane, 18 Ekim 2022 tarihli raporunda, sivil yönetime geçişin ilerlediğini, yeni anayasa referandumunun 2023 Mart'ında yapılacağını; 17 Haziran 2022'de yeni seçim kanununun kabul edildiğini ve Ekim 2022'de Bağımsız Seçim İdaresinin oluşturulduğunu bildirmiştir (BM, 2022B). Bu gelişmeler üzerine ECOWAS, 9 Ocak 2022'den beri uygulanan ekonomik yaptırımları 24 Haziran 2022 Zirvesi'nde kaldırmıştır (BM, 2022C).

18 Ağustos 2020 darbesi sonrası Mali-Fransa ilişkileri gerginleşmiş (Laurent ve Élie, 2022), 24 Mayıs 2021 darbesiyle birlikte ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Fransa, "Barkhane" operasyonunun Mali'den çekilmesine 10 Haziran 2021'de karar vermiştir. Mali hükümeti ise bu konuda bilgilendirilmediğini açıklamıştır (ORTM, 2022A; 2022B). Mali Dışişleri Bakanı Abdoulaye Diop, Fransa Dışişleri Bakanı Yves Le Drian'ın geçiş hükümetinin meşruiyetini sorgulamasını eleştirmiş ve Mali'nin bağımsız bir devlet olduğunu vurgulamıştır (B2 Le Quotidien, 2022).

Mali, 2 Mayıs 2022'de yayımladığı açıklamayla, Fransa'nın ülkenin egemenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle üç anlaşmayı iptal etmiştir (Le Monde, 2022B):

- (a) “Barkhane” operasyonuna ilişkin Çerçeve Anlaşması (2013),
- (b) Mali-Fransa Askeri İşbirliği Anlaşması (2014),
- (c) “Takuba Özel Kuvvetleri”ne dair Ek Protokol (2020).

2022 Mart ayında, RFI ve France 24'ün Mali ordusunun sivillere yönelik ihlallerine ilişkin haberleri sonrası yayınları yasaklanmıştır (Le Monde, 2022A). Mali Başbakanı Albay Maiga, BM 77. Genel Kurulu'nda Fransa'yı “sömürgeci, intikamcı ve ECOWAS yaptırımlarının arkasındaki güç” olarak nitelemiştir. Fransa'nın terör gruplarına istihbarat ve silah desteği sağladığını iddia etmiş, bu konuda BM Güvenlik Konseyi'nde oturum talep etmiş ancak talep reddedilmiştir (BM, 2022A; MaliWeb, 2022).

Mali Dışişleri Bakanı Diop, 19 Ekim 2022'deki BM toplantısında Fransa'nın egemenlik ihlallerinin sürdüğünü belirterek, ihlallerin devamı halinde BM Şartı'nın 51. Maddesi uyarınca meşru müdafaa hakkını saklı tuttuklarını ifade etmiştir (BM, 2022C; ORTM, 2022B).

Fransa ve AB ile yaşanan gerilimin temelinde, Rus Wagner grubunun Mali'deki varlığı olduğu öne sürülmüştür (Fréjus ve Mahamadou, 2022). Bu noktada diğer bir gelişme yaşanmıştır: Mali, polis teşkilatı ve sivil koruma birimlerinin askeri komuta altına alınmasını 5 Ekim 2022 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırmıştır (Le Faso, 2022). AB'nin EUCAP Sahel Mali misyonu, polis, jandarma ve Milli Muhafız birliğinin kapasite gelişimi alanında eğitim vermekteydi.

Mali makamları yaptıkları açıklamalarda, Wagner grubuyla değil, Rusya'yla ikili anlaşmalar çerçevesinde işbirliğini geliştirdiklerini, hangi ülkeyle işbirliği yapılacağı hususunda Mali'nin egemen bir devlet olarak karar verebileceğini, Mali-Rusya işbirliğinin bir tarihi geçmişinin bulunduğunu belirtmiş; Mali'nin bağımsızlığını kazandığı yıllarda (1958) SSCB'nin Mali ordusunun %80'ini eğittiğine, bugün de kullanılan silahların %80'inin Sovyet kökenli olduğuna, Rus eğitmenlerin silah sistemlerinin bakımları konusunda Mali'ye yardımcı olduklarına dikkat çekmişlerdir (B2 Le Quotidien, 2022). Mali Savunma Bakanı Sadio Camara, 9 Ağustos 2022 tarihinde Rusya'nın Mali'ye 420 milyon Euro tutarında olduğu bildirilen askeri teçhizat yardımının (L39 ve Sukhoi 25 avcı uçakları; Mi24P saldırı helikopterleri) teslimi vesilesiyle Bamako'da yaptığı konuşmada, Mali ve Rusya arasındaki ilişkilerin “kazan-kazan” esaslı olduğunu söylemiştir (Le Monde, 2022C). Mali Hükümeti'nin ülkede yabancı güvenlik personeli kullanılmadığına dair görüşleri BM Genel Sekreteri'nin raporuna da yansımıştır (BM, 2022D). Mali Dışişleri Bakanı Abdoulaye Diop, BMGK'daki konuşmasında, Mali'nin stratejik ortak tercihi saygı duyulması gerektiğini tekrar vurgulamıştır (BM, 2022C). Mali Hükümeti,

bir “paramiliter” grupla işbirliği yapıldığına dair iddiaları bir hükümet açıklamasıyla da reddetmiştir (ORTM, 2022C).

Mali’nin Fransa’yla ilişkilerinde yukarıda özetlenen gerginlik süreci ve Rusya’yla yakınlaşması, Mali-AB ilişkilerini ve EUTM-Mali misyonunun geleceğini de kaçınılmaz olarak etkilemiştir. AB Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, 11 Nisan 2022 günkü açıklamasında Fransa ve bazı diğer ülkeler tarafından Rus Wagner paralı askerlerinin Mali’de bir silahlı kuvvet olarak faaliyet gösterdiğinin bildirildiğini; bu paralı askerlerin AB misyonları tarafından eğitilen Malili askerlere müdahil olmaması hususunda Mali Geçiş Hükümeti tarafından yeterli güvencenin verilmediğini, bu nedenle AB’nin 11 Nisan 2022 tarihi itibarıyla Mali silahlı kuvvetlerine ve Ulusal Muhafız birliklerine verdiği eğitimleri durdurma karar aldığını ifade etmiştir (Euractiv, 2022). Borrell, 17 Mayıs 2022 tarihli açıklamasında da Mali Geçiş Hükümetinden talep edilen güvencelerin verilmediği ve AB eğitim misyonlarının durdurulduğunu teyit etmiştir. “Avrupa Barış Kolaylığı” mekanizmasından Mali’ye tahsis edilmesi öngörülen askeri teçhizat yardımının da askıya alındığını söylemiştir. Borrell, ayrıca, (Mali Geçiş Hükümetiyle) giderek artan çatışma kulvarı ve BM tarafından halen araştırılmakta olan ciddi insan hakları ihlallerine de dikkat çekmiştir (AB, 2022B).

AB ile Mali Hükümeti arasında güven bunalımının yaşanmasının yanı sıra AB misyonlarının faaliyetlerinin yürütülmesine dair herhangi bir ortam kalmamıştır. Bu ortamın ne zaman yeniden tesis edileceği ve EUTM misyonunun yeniden eğitim faaliyetlerine başlamasının mümkün olup olmayacağı ise cayı sualdir.

3. Afganistan’daki NATO Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti İl İmar Ekipleri (PRT)

Afganistan’da 2001 yılında Taliban rejiminin çökmesinden sonra ABD, “Sürekli Özgürlük Harekâtı”yla (*Operation Enduring Freedom*, OEF) Afganistan’daki askeri operasyonlarını sürdürmüştür. Uluslararası toplumun ilan edilen amacı, ABD’de vuku bulan 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Afganistan’a müdahaleyle bu ülkenin dünya için bir istikrarsızlık unsuru kaynağı olmamasıdır (Public Intelligence, 2010). Bunun için bir taraftan askeri operasyonlara devam edilirken, diğer taraftan ABD ve koalisyon ortakları Afganistan devletinin yeniden inşası gibi bir görevle karşı karşıya kalmıştır (Carlos, 2007: 121-169). Bu çerçevede, Taliban sonrasında uluslararası toplum tarafından Afganistan’da ulus-inşasının nasıl gerçekleştirilebileceği konusunun ele alındığı Bonn Konferansı toplanmış ve Bonn Anlaşması (BM, 2001B) adıyla bir süreç başlatılmıştır. Bu sürece göre, 2002-2005 döneminde güvenlik sektörü reformunda bazı devletler “lider ülke” rolü üstlenmiştir. Bu çerçevede ABD Afgan silahlı kuvvetlerinin yeniden yapılandırılmasından, Almanya Afgan ulusal polisinin

teşkilatlanmasından, Birleşik Krallık uyuşturucuyla mücadele faaliyetlerinden, İtalya adalet sektörünün reformundan, Japonya ise Birleşmiş Milletler'le iş birliği içinde terhis ve yeniden entegrasyon süreçlerinden sorumlu olmuştur (Buddenbohm, 2007). NATO ise 2011 yılından itibaren, üye ülkelerinin Afganistan'la ikili ilişkileri aracılığıyla sürece dolaylı olarak dahil olmuş, örgütün Afganistan'daki fiili varlığı, BM Güvenlik Konseyi'nin bu ülkeye ilişkin kararları doğrultusunda şekillenmiştir. İl İmar Ekipleri (*Provincial Reconstruction Teams*, PRTs), NATO'nun sahadaki mevcudiyetinin Afganistan sathına yayılması bakımından önemli bir araç haline gelmiştir.

3.1. ISAF PRT'lerin Kuruluş Süreci

ABD, El-Kaide unsurlarına karşı sahada yürütülen “kinetik” askeri operasyonlar devam ederken, NATO, Bonn Anlaşmasına uygun olarak BM Güvenlik Konseyi'nin 1381 (2001) sayılı Kararı (BM, 2001A) uyarınca Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'ni (ISAF) teşkil etmiştir. İlk aşamada 2.500 kişilik bir kuvvetle Kabil'e konuşlandırılan ISAF, kamu düzeni, siyasi liderlerin korunması, şiddetin önlenmesi ve tedarik hizmetlerinin sağlanmasıyla ulus-inşası sürecine katkıda bulunmuştur. Afganistan'da ulus-inşası süreci, Afganistan Geçiş Hükümetinin asli sorumluluğundadır ve BM Afganistan Destek Misyonu (UNAMA) ile ISAF arasında üçlü bir eşgüdüm mekanizması oluşturulmuştur. NATO, Ağustos 2003'te ISAF'ın komuta ve kontrolünü devralmış ve görev yönergesi BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla (BM, 2002-2006) tüm ülkeye genişletilmiştir. Azami seviyede ISAF, 50 ülkeden 130.000 asker ve sivil personelle görev yapmıştır (NATO, 2022B).

Stratejik hedeflerin sahada hayata geçirilmesi amacıyla ABD, 2002'de Koalisyon Müşterek Sivil-Asker Operasyon Görev Gücü (CJCMOTF) tarafından kurulan “Koalisyon İnsani (Yardım) Hücreleri (Coalition Humanitarian Cells, CHLCs)” esinlenerek ve Irak deneyimlerini dikkate alarak, Afganistan için PRT kavramını geliştirmiştir (Hughlett, 2009; Carlos, 2007; US Department of State Archive, 2001). İlk aşamada 2002 Kasım'ında Gardez, Bamyān, Kunduz, Mezar-ı Şerif, Kandahar ve Herat'ta PRT'ler kurulmuş, NATO'nun 11 Ağustos 2003'te ISAF operasyonunu devralmasının ardından 28 Haziran 2004'teki NATO Zirvesi'nde Mezar-ı Şerif, Maymene, Kandahar ve Herat'a yeni PRT'ler eklenmiştir (NATO, 2022B). Tedricen tüm Afganistan sathında PRT'ler kurulmuş veya daha önce ulusal olarak kurulmuş olanların komuta-kontrolü NATO'ya devredilmiştir. ISAF'ın sona ermesiyle, 2014 yılında tüm PRT'ler Afganistan makamlarına teslim edilmiştir (NATO, 2022A).

3.2. ISAF-PRT'lerin Karşılaştığı Güçlükler ve Sınamalar

3.2.1. PRT'lerin Yapısı ve Görev Yönergesi

PRT'lerin sayılarının artması üzerine, 2005'te kurulan "ISAF PRT Yönlendirme Komitesi" tarafından 27 Ocak 2005'te PRT'lerin misyonu tanımlanmıştır (Public Intelligence, 2010: 2-3). Buna göre PRT'ler, "Afganistan İslam Cumhuriyeti Hükümetince, egemenliğini ülke sathına genişletmek, güvenlik sektörü reformunu ve yeniden inşa çabalarını mümkün kılmak konularında destek olacaklardır" (NATO, 2022B). PRT'ler, Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi'ne (ANDS) uygun olarak hükümetin güvenlik, yönetim ve kalkınma çabalarını destekleyeceklerdir (Generalship, 2008). Ancak PRT'lerin etkinliğini ölçmek için müttefiklerce kabul edilmiş bir kriter bulunmamaktadır (Perito, 2005: 12). Luehrs, PRT'lerin spesifik hedeflerine ulaşmaları konusunda Müttefikler arasında görüş birliği olmadığını, ne zaman normal kalkınma ekipleriyle ikame edileceğine dair nihai amacın belirlenmediğini ve amaçlara ilişkin muğlaklığın stratejiye de yansıdığını vurgulamaktadır (Luehrs, 2009: 97).

Ülkenin yeniden yapılandırılması çalışmaları sadece NATO veya PRT sorumluluğunda kalmamıştır. 2006 yılında ortaya konulan Afganistan "Compact" girişimiyle Afganistan'daki ulus-inşası sürecinin uluslararası camiada daha geniş bir destek bulması ve PRT'lerin ikili yardımlarla da desteklenmesi sağlanmıştır (Fransa Dışişleri Bakanlığı, 2006).

ISAF operasyonel komutasında bulunan PRT'ler, her ülkenin kendi ulusal tecrübelerine göre yapılandırılmış; büyüklüğüne ve yapısına PRT'yi kuran ülkeler karar vermişlerdir (United States Government Accountability Office, 2008). ABD, Birleşik Krallık, Almanya ve Kanada gibi bazı ülkeler, konuşlu oldukları bölgelerin de yapısı ve ihtiyaçlarına uygun olarak, PRT'lerin sivil bileşenlerinin yanısıra, büyük bir askeri varlığı da yerleştirmişlerdir.

Logar'da konuşlu ve 2008-2013 döneminde görev yapan Çekya PRT'sinde, 12'si inşaat mühendisi olmak üzere 39 sivil görev yapmış, sivil birimin yanında 100 kişilik askeri bir birlik de bulunmuştur (Army.Cz., 2013).

Almanya'nın Kunduz ve Feyzabad bölgelerinde kurulan PRT'lerinin çalışmalarında bu ülkenin Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı arasında eşgüdüm ve işbirliği sağlanmıştır (Glatz, 2011). Kandahar'da 2005-2011 döneminde görev yapan Kanada PRT'sinin askeri bileşenine bir Tuğgeneral komuta etmiş, Kanada Müşterek Görev Gücü komutanlığı yapan bu askeri yetkili, ISAF Güney Bölge Komutanlığının da (*Regional Command - South*, RC-S) bir unsuru olmuş; PRT'nin sivil kanadına Kanada Kandahar Temsilcisi liderlik yapmış, Kanada Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanlığı ile Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansına karşı sorumlu olmuştur. PRT'nin sivil bileşeninde

Kanada İnfaz Hizmetleri Kurumu ve Kanada Polisi de yer almıştır. Kanada, PRT çalışmalarını 2018 yılındaki “Manley Raporu” tavsiyelerine göre “Hükümetin Bütüncül Yaklaşımıyla” (*Whole of Government*, WoG) yürütmüştür (Leprince, 2013: 359-377). PRT kavramını oluşturan ABD, Afganistan'da en çok PRT'ye sahip ülke olmuştur. Bununla birlikte, ABD PRT'lerinin iç yapısı ve çalışmalarının, bazen PRT'yi oluşturan milli kurumlar arasında bir dengesizlik ve kültürel bir ayrışma yarattığına dair bir görüş de mevcuttur (Hughlett, 2009: 23).

Türkiye'nin Afganistan'a NATO çerçevesinde uzun vadeli katkıları (Anadolu Ajansı, 2021) bağlamında Vardak'ta 9 Kasım 2006 tarihinde kurulan Türk İl İmar Ekibinde sivil ve askeri personel birlikte çalışmıştır. Askeri kanadı Genelkurmay Başkanlığından sağlanan 64 kişilik unsurdan oluşmuştur. Sivil kanadı Dışişleri Bakanlığından atanan bir yetkili liderlik yapmıştır. Projelerin niteliğine göre, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ile Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) yetkililerinden oluşan 30 kişilik bir sivil ekip görev yapmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2006). Vardak'daki başarılı PRT tecrübesi sonrasında Türkiye, Cevizcan bölgesinde 16 Nisan 2010 tarihinde Afganistan'daki ikinci PRT'sini kurmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Türk PRT'leri, “Afgan sahiplenmesi” yaklaşımına önem atfetmiş ve çalışmalarını bu anlayışla sürdürmüştür (Kardaş, 2013).

Afganistan'da her bölgenin bir İl Kalkınma Komitesi (*Provincial Development Committee*, PDC) vardır. PDC'de merkezi yönetimin İl Müdürleri görev yapmaktadır (Tarım İl Müdürü, Eğitim İl Müdürü gibi). PRT'lerin kurulmasından sonra, PRT liderleri ve ekipleri de fiiliyatta PDC'nin bir üyesi olarak görev yapmışlardır. UNAMA ve bölgede görev yaparak, Afgan makamlarıyla işbirliği içinde bulunan sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de PDC'nin toplantılarına katılmışlardır. PDC, bölgedeki tüm yeniden imar ve kalkınma faaliyetlerine karar vermekte ve aktörlerin eşgüdüm içerisinde hareket etmesini sağlamıştır. PDC, İl Kalkınma Planlarını hazırlamaktan sorumlu tutulmuştur. PDP'lerin Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisiyle uyumlu olması gerekmiştir.

Bazı PRT'ler, ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarına da bünyelerinde yer vermişlerdir. PRT'lerin iç yapısının nasıl belirleneceği hususunda NATO katı bir tutum belirlememiş, yapılacak çalışmaların niteliğine göre ülkelerin takdirine bırakılmıştır. Bu esneklik, PRT kuran ülkelere sahada da çalışma kolaylıkları sağlamıştır. Bu şekilde, istikrarsız bir ortamda insani yardım ve yeniden inşa faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi mümkün kılınmıştır (Buddenbohm, 2007: 13).

3.2.2. PRT Görev Yönergelerine İlişkin Kısıtlamalar

PRT'lerin genel yaklaşım olarak sınırlı bir görev yönergeseine sahip olması baştan düşünülmüştür. Bunun temel nedeni, imar çalışmalarında yerel makamların çabalarının ikame edilmemesidir. Bu nedenle, PRT bölgelerinde “hafif ayak izi” bırakılması ve yerel sahiplenmenin sağlanması hedeflenmiştir (Buddenbohm, 2007). Bu yaklaşım, NATO belgelerinde de yer almış; PRT'lerin, üstlendikleri görevlerin ötesine geçmemesi gerektiği vurgulanmıştır (NATO, 2021). Diğer bir anlatımla, NATO ülkeleri Afganistan PRT planlamalarında, Afganistan hükümetinin yeniden imar çalışmalarına paralel bir yapı oluşturmamaları yönünde hareket etmeye davet edilmiştir.

Bahsekonu anlayış, planlama aşamasında NATO ülkeleri tarafından dikkate alınmıştır. Bagdis'te kurulan İspanya PRT'sine dair yayınlarda, PRT'lerin yerel halka saldırı amacıyla kurulmadığı; Afgan hükümetine istikrar ve kalkınma çabalarında destek olacağı belirtilmektedir (Pujol, 2014: 19). Benzer şekilde, Bamyân'daki PRT'nin Yeni Zelanda tarafından devralınacağı açıklamasında da PRT'nin saldırı misyonu olmadığı vurgulanmıştır. Kunduz ve Feyzabad'daki Almanya PRT'lerinin görev yönergeleri de bu çerçevede belirlenmiş olup, Afganistan hükümetinin ülke sathında nüfuzunu artırmak, güvenlik kuvvetlerini inşa etmek, yerel yönetimlerin etkinliğini artırmak, güvenlik sektörü reformunu yapmak ve seçim hazırlıklarını desteklemek görevleri arasında sayılmıştır (Burton, 2003: 27-28)

PRT'lerin çalışmalarıyla ilgili önemli bir konu da, “ulusal kısıtlamalar”dır (*national caveats*). Bazı PRT'lerin terörle mücadele operasyonlarına katılmayacakları, mensubu oldukları ülkeler tarafından NATO'ya bildirilmiştir. Terörle mücadele görevleri olan bazı PRT'ler ise, ülkelerinden onay almadıkça gece operasyon yapmamıştır. İç karışıklık durumlarında PRT'lerin yabancı insani yardım görevlilerini yerleşkelerine kabul etmeleri mümkün değildir (Perito, 2005: 3).

3.2.3. PRT Personelinin Görev Süreleri, Ön Eğitimleri, Yerel Halkla İlişkileri ve Dil Sıkıntısı

NATO, PRT personelinin görev süreleri konusunu PRT'yi kuran ülkelerin ihtiyarına bırakmıştır. Bu nedenle, her PRT için standart bir görev süresinden bahsetmek yerine, ülkelerin farklı uygulamalarına bakmakta fayda vardır.

Vardak'taki Türk PRT'si, Dışişleri Bakanlığı personeli olan sivil koordinatör liderinin bir yıl süreyle PRT'de görev yapmasını öngörmüştür. Diğer sivil personelin görev süresi de azami bir yıl şeklinde planlanmıştır. Proje bazında görev yapan sivil personelin görev süreleri

ise proje süresiyle sınırlı tutulabilmektedir. Bagdis'deki İspanya PRT'sinde askeri unsurların görev süreleri beş ila altı ay arasındadır. Personel, Afganistan'da, aynı yıl içinde olmamak kaydıyla, tekrar görevlendirilebilmektedir. Patlayıcı, özel ekipman operatörleri gibi özel uzmanlığı olan askeri personele ise bu kural uygulanmamaktadır. Sivil uzmanlar ise bir yıl görev yapmaktadır (Pujol, 2014: 24). ABD'nin PRT'lerinde genel ilkeler ABD Savunma Bakanlığı tarafından belirlenmiştir. Askeri birimlerde "rezerv" olarak görevlendirilen personelin 13 aydan daha fazla süreyle Afganistan'da bulunmamasını, silahlı kuvvetler mensupları için 9 ay, sivil personel içinse 9 ila 12 ay göre süresi öngörmüştür (Hughlett, 2009: 25). Perito'nun ABD PRT'lerinde operasyona katılan askeri birimler ile PRT bünyesindeki askeri unsurlar arasında bazı sorunlar yaşandığına dair verdiği bilgiler (Perito, 2005: 8) görev sürelerinin tespitinde bir veri olarak dikkate alınmış olabilir. Bamyân'daki Yeni Zelanda PRT'sinde görevlendirilen yaklaşık 100 personel için 6 ila 12 ay arasında görev süresi sonrasında rotasyon yapılacağı açıklanmıştır (Burton, 2003). Ghor'da konuşlanan Lityanva PRT'sinde ise sivil unsurların görev süresi 6 ila 8 ay arasındadır. Askeri unsurlar Afganistan'da iki tur görevlendirilebilmektedir (Egdunas, 2007: 72).

PRT'lerde görev yapan personel, gerek NATO tarafından sağlanan kurslara (Almanya / Oberammergau'daki NATO Okulunda verilen PRT hazırlık kursları) katılmış, gerek ülkelerin kendi sivil / askeri merkezlerinde Afganistan'a gönderilmeden önce ön eğitim almıştır. Raciun'un Kifner'den aktardığına göre, ABD 10. Dağ Tümeninde Afganistan'da görev alacak personel için, tarih, ahlak, gelenekler ve kültür konularını muhtevi "kültürel farkındalık" eğitimini zorunlu tutmuştur (Egdunas, 2007: 57). Esasen, personelin eğitim ihtiyacının bulunduğu zamanında dikkat çekilmiştir (Perito, 2005: 12). Luehrs, PRT'lerde görev alacak personelin kurumlar arası bir eğitim ihtiyacının tanımlandığını belirtmektedir (Luehrs, 2009: 100-101). Bu görüş, Rietjens tarafından da desteklenmekte olup, sivil-asker işbirliğinde muğlak olmayan ve yararlı askeri yönergelere ihtiyaç vardır (Rietjens, 2007). Jackson ve Gordon, sivil-asker işbirliğinin ilgili ulusal kurumlar arasında daha geniş ve bütünleşik bir kapasite gelişimini gerekli kıldığını vurgulamaktadır (Jackson ve Gordon, 2007: 647-661). Eğitim süreci, İspanya PRT'lerinde görev alacak personel için sözkonusudur. PRT personeline verilen eğitimlerde yerel geleneklere, uluslararası insancıl hukuka ve insan haklarına saygı konuları yer almıştır. İspanya PRT personeliyle ilgili herhangi bir şikâyet yerel halktan gelmemiştir (Fernández, 2008).

Kültürel farkındalık veya PRT hazırlık eğitimlerine rağmen, PRT'lerin yerel halkla temaslarında kültürel okur-yazarlık noksanlığı ve dil sıkıntısı ön plana çıkmıştır. Raciun'un Kucheide ve Tekelioğlu'na atıfla gözlemcilerden aktardığına göre, PRT'ler kültürel okur-

yazarlık konusunda eksik ve cahildir. Bu noksanlık sadece yerel kültür açısından değil, bölgesel bilgi ve yerel diller bakımından da geçerlidir. PRT çalışanları yerel dilleri konuşamamakta ve yerel halkla iletişim sorunu yaşamaktadır (Egdunas, 2007: 66-67). İspanya PRT'sinden de, sivil koruma ekiplerinin yerel Afgan personeline verilen eğitimlerde tercümanlara ihtiyaç duyulduğunu, bu durumun bir güçlük arzettiği bildirilmiştir (Pujol, 2014: 29-31).

3.2.4. Sahadaki Uluslararası Aktörlerin Çokluğu ve Eşgüdüm Meselesi

Afganistan'da ISAF'ın ve PRT'lerin görev yaptığı dönemde sahada ABD'nin OEF operasyonu, BM Misyonu UNAMA, NATO ISAF ve PRT'ler, ülkelerin Afganistan'daki ikili işbirlikleri çerçevesinde kalkınma ajansları ve sivil toplum örgütleri bulunmaktadır.

Normal koşullarda, BM ve NATO arasında Kabil'de stratejik konularda eşgüdüm sağlanmıştır. NATO'nun kendi bünyesinde Kabil'de ISAF karargahında, gerektiğinde NATO Sivil Kıdemli Temsilcisinin (*Senior Civilian Representative-SCR*) de katıldığı, sivil ve askeri temsilcilerin hazır bulunduğu eşgüdüm toplantıları gerçekleştirilmiştir.

Bölgelerde ise, Valilikler tarafından PDC şemsiyesinde eşgüdüm yapılmıştır. Sahada, Valilik tarafından uygun görülen tüm aktörler PDC toplantılarına katılmışlardır. Bazen iki bölgeyi ilgilendiren kalkınma projelerine bitişik illerdeki PRT temsilcileri iştirak etmişlerdir. Ancak, PRT'ler arasında eşgüdümün daha etkin yapılabileceği konusunda sahadan aktarılan bazı tecrübeler de mevcuttur (Vasques, 2010). Askeri konular ise daha ziyade ISAF RC Komutanlıkları bünyesinde görüşülmüştür. Öte yandan, PRT'lerin etkin çalışabilmesi için kendi içinde de tüm bileşenleri arasında yüksek düzeyde bir eşgüdüm sağlanması gerekirken, bunun (her zaman) mümkün olamadığı, ABD PRT'lerinde ilgili kurumlar arasındaki işbirliğini engelleyen meselelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Carlos, 2007).

Sivil kanatta kalkınma projeleri bakımından eşgüdüm sağlanabilirken, Afgan güvenlik kuvvetleri arasında bazı eşgüdüm eksiklerinin bulunduğu da rapor edilmiştir. 2007 Aralık ayında Farah vilayetinde yaşandığı anlaşılan güvenlik operasyonları arasında Farah ve Herat vilayetleri güvenlik güçleri arasındaki eşgüdümsüzlüğün ISAF Batı Komutanlığı (RC-West) tarafından giderilmeye çalışıldığı, ancak, Afgan Ulusal Ordusu ve Afgan Ulusal Polisi ile PRT'ler arasında uyumun sağlanamadığı anlaşılmaktadır (Hughlett, 2009: 36-37). Her iki unsurun sahadaki faaliyetlerinin Afgan makamları arasında zihin karışıklığına neden olduğu, PRT'lerin çalışmalarının da halk arasında askeri istihbarat faaliyetleriyle bağlantılandırıldığı görülmektedir (Yalçinkaya, 2014).

Bir başka eşgüdüm sorunu da, PRT'ler ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin her zaman örtüşmemesidir. PRT'lerin ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri arasında “bulanık

bir çizgi" bulunduğu, sivil toplum kuruluşlarının çalışanlarının bu nedenle terör saldırılarına maruz kaldıkları ileri sürülmüşse de, 2010-2011 dönemi için yapılan ampirik bir çalışma ABD askeri varlığının bulunduğu bölgelerde bu hipotezin doğru olmadığını ortaya koymuştur (Mitchell, 2015: 1-18). Bazı sivil toplum örgütleri de, tarafsızlıklarını zedeleyebileceği gerekçesiyle PRT'lerden finansman almayı reddetmiştir (Leprince, 2013).

3.2.5. Afganistan Güvenlik Kuvvetlerinin Eğitimi ve Donatımı

Afganistan Ulusal Ordusuna (*Afghan National Army*, ANA) ve Afganistan Ulusal Polisine (*Afghan National Police*, ANP) NATO ülkeleri tarafından sağlanacak eğitim desteğinin, NATO Genel Sekreterinin BM Genel Sekreterine 2 Ekim 2003 tarihinde göndermiş olduğu mektupta da belirtildiği üzere (BM, 2003B) NATO ülkeleriyle Afganistan arasında "ikili" planda sağlanması öngörülmüştür. Afganistan güvenlik kuvvetlerine yönelik münhasır bir NATO "eğit-donat" programı bulunmamaktadır. Bu çerçevede, her PRT bünyesinde veya PRT kapsamı dışında ülkelerin Afganistan'la ikili plandaki işbirliği programlarında eğit-donat faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Örneğin ABD ANA ve ANP'ye ikili planda silah desteği sağlamıştır. Bu konu ABD Kongresi'nde bazı endişeler üzerine görüşülmüş ve sağlanan askeri teçhizat desteğinin kontrolünün yapıp yapılmadığı hususunda Yönetimin ilgili yetkililerinden bilgi talep edilmiştir (US Government Publishing Office, 2009: 28). İspanya, PRT bünyesinde polis eğitimi vermiş ve Afgan polisine devriye görevleri sırasında eşlik etmiş; silah ve mühimmat da sağlamıştır (Pujol, 2014: 28). Ortak devriyeler ABD PRT'leri tarafından da sağlanmıştır (Perito, 2005: 9). Türk PRT'si bünyesinde ise bir polis eğitim merkezi kurulmuş ve belirli sürelerle Afgan polisinin eğitimi sürdürülmüştür (DVIDS, 2009).

4. Sonuç

EUTM-Mali ve ISAF PRT misyonları arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapıldığında benzer ve farklı noktaların bulunduğu gözlenmektedir.

Her şeyden önce, her iki misyon da BMGK kararları çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Uluslararası meşruiyet, gerek BM'nin zaman içinde bölgedeki durumla ilgili olarak aldıkları kararlar, gerek AB ve NATO Konseyleri tarafından verilen kararlarla böylece sağlanmıştır. Hukuken dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus hem Mali hem de Afganistan hükümetleri kendi ülkelerinde sözkonusu misyonların kurulmasını BM'den talep etmiş olmalarıdır. Bu çerçevede, EUTM-Mali ve NATO-ISAF'ın konuşlanması için her iki örgüt tarafından ilgili ülkeye bir zorlama veya dayatmada bulunulmamıştır.

Misyonların görev sürelerinin tamamlanması bakımından ise farklı bir durum söz konusudur. Nitekim EUTM-Mali, ülkedeki siyasi gelişmeler nedeniyle faaliyetlerini asgari düzeye indirmek durumunda kalmış ve bilahare sona erdirilmiştir. Misyona büyük katkıda bulunan Fransa, askerlerini ülkeden tamamen çekmiştir. PRT'ler ise 2014 yılında ISAF operasyonunun sonlandırılması neticesinde sorumluluğu Afganistan makamlarına devretmiştir. ISAF operasyonu döneminde (2003-2014), Afganistan hükümetiyle ISAF'a katkıda bulunan ülkelerden herhangi biriyle bir siyasi anlaşmazlık yaşanmamış ve bu nedenle herhangi bir PRT de kapatılmamıştır.

EUTM-Mali ve ISAF PRT personelinin görev sürelerinin 6 ay ila 1 yıl arasında değişmesi bakımından bir benzerlik vardır. Mali ve Afganistan'daki yerel koşullar farklı olmakla birlikte, ülkelerin hem sivil hem de askeri personel görevlendirilmesinde genel olarak 1 yılın ötesine geçmediği; ayrıca, arka arkaya olmamak kaydıyla, birden fazla görevlendirme yapabildiği görülmektedir.

Eğit-donat programları bakımından EUTM-Mali ve ISAF PRT arasında temel bir farklılık vardır. EUTM-Mali'nin ilk dönemlerinde misyona katkıda bulunan ülkelerin eğit-donat imkânı bulunmamakla birlikte, misyonun ilerleyen dönemlerinde bu ihtiyacın ortaya çıkması nedeniyle EPF'in kurulmasıyla eğit-donat ilke olarak sağlanmış; ancak Mali'deki askeri darbe nedeniyle bu yardım hayata geçirilmemiştir. ISAF PRT'lerde eğit-donat bir PRT kavramı olarak bulunmasa da PRT ülkelerinin Afganistan'la ikili işbirliği çerçevesinde eğitim desteği sağladıkları Afganistan güvenlik kuvvetlerine askeri teçhizat desteği sunmaları mümkün olmuştur.

Her iki misyonun icrasında, personele kültürel farkındalık amacıyla göreve başlama öncesinde ön eğitim verilmiştir. Ancak bu eğitimlerin yeterli olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak güçtür. Nitekim EUTM-Mali misyonunun bazı ülkelere mensup personelinin olumsuz tutumları hakkında Mali makamlarından şikayetler yükselmiştir. ISAF PRT personelinin tutumları hakkında Afganistan makamlarından herhangi bir şikâyetin bulunmadığı literatürden anlaşılmaktadır. Verilen kültürel eğitimlerin etkinliği hakkında da yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Her iki misyonun icrasına yönelik finansman sorunu bulunmadığı veya finansmanın bir sorun olarak ortaya konulmadığı görülmektedir. EUTM-Mali AB fonlarından ve personel giderleri için mensup olunan ülkenin kaynaklarından yararlanmıştır. ISAF PRT'nin finansmanı ise her ülkenin kendisine aittir.⁴ ABD PRT'lerinin finansmana ilişkin olarak ülke içi

⁴ "Costs lie where they fall" olarak bilinen bu ilke ve ortak fonların kullanılmasına dair bir karşılaştırma için (Wouters, 2008). Örnek olarak, ABD ve Kanada PRT'lerinin finansman büyüklükleri için bakınız: United States

mekanizmaların karmaşık olduğu, bunun da sahaya olumsuz yansımalarla yol açabildiği bildirilmiştir (Luehrs, 2009: 98).

EUTM Mali'nin görev yönergesindeki kısıtlama nedeniyle, verilen eğitimlerin sahada ölçülebilmesi için en etkin yol olan eğitim verilen personele sahada refakat edilmesi mümkün olmamıştır. Bu durum, terörle mücadeleyi misyon süresince sürdüren Mali'deki güvenlik koşullarından ve personelin hayati tehlikeyle karşı karşıya bırakılmamasına dair düşünceden kaynaklanmıştır. ISAF-PRT'de ise, eğitim verilen Afgan personele (askeri veya polis) refakat edilmesi konusunda NATO tarafından herhangi bir kısıtlayıcı karar alınmamış, bu husus PRT'yi oluşturan ülkelerin takdirine bırakılmıştır. Eğitimler sırasında ve sonrasında kuvvet koruma imkânı bulunan PRT ülkeleri, Afgan personele refakat edilmesine olumlu yaklaşmışlardır.

Her iki misyonun icrasında, sahadaki diğer unsurlarla eşgüdüm ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Uluslararası örgütlerin (MINUSMA, UNAMA, AB, NATO) yerel makamlarla eşgüdümünün yanı sıra, kendi aralarındaki istişareler de önem taşımaktadır.

Her iki misyonun icrası döneminde sahada sivil toplum örgütleri de mevcuttur. Tüm aktörlerin eşgüdümünün sağlanması ise hükümetin sorumluluğu olarak değerlendirilmiştir. Gerek Mali hükümetinin gerek Afganistan hükümetinin sahadaki tüm aktörlerin eşgüdümünü etkili bir şekilde sağlayabildiğine dair soru işaretleri mevcuttur.

Gerek EUTM-Mali gerek ISAF PRT'leri farklı coğrafyalarda icra edilmiş istikrar misyonlarıdır. Afrika kıtasının ve Afganistan'ın kendine özgü yerel siyasi ve sosyal dinamikleri ile güvenlik ortamı, bu misyonların gelişimini ve belirlenen hedeflere ulaşmasını doğrudan etkilemiştir.

Uluslararası teşkilatların kriz yönetim ve istikrarın tesisine yönelik misyonlarının yerel dinamiklerden ne ölçüde ve hangi koşullarda, olumlu veya olumsuz etkilenip etkilenmediğine dair kıta veya bölge ölçeğinde akademik çalışmaların yapılması ise bu teşkilatların gelecekte tasavvur edecekleri misyonların başarısı bakımından yararlı olabilir.

Kaynakça

- AB.(2011). Strategy for Security and Development in the Sahel, 2011. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/strategy_for_security_and_development_in_the_sahel_en_1.pdf adresinden erişilmiştir.
- AB.(2012). Council Conclusions on Mali/Sahel, 23 July 2012. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12808-2012-INIT/en/pdf> adresinden erişilmiştir.
- AB.(2013). Council Decision 2013/34/CFSP of 17 January 2013 on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2013.014.01.0019.01.ENG adresinden erişilmiştir.
- AB.(2016). Council Decision (CFSP) 2016/446 of 23 March 2016 amending and extending Council Decision 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016D0446> adresinden erişilmiştir.
- AB (2018). Council Decision 2018/716 of 14 May 2018 amending and extending Decision 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.120.01.0008.01.ENG adresinden erişilmiştir.
- AB.(2020A). EUTM Mali: Council extends training mission with broadened mandate and increased budget, 23 March 2020. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/03/23/eutm-mali-council-extends-training-mission-with-broadened-mandate-and-increased-budget/> adresinden erişilmiştir.
- AB.(2020B). European Parliament resolution of 16 September 2020 on EU-African security cooperation in the Sahel region, West Africa and the Horn of Africa (2020/2002(INI)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0213_EN.html adresinden erişilmiştir.
- AB.(2021A). European Peace Facility, 22 March 2021. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility> adresinden erişilmiştir.

- AB.(2021B). About EUCAP Sahel Mali, 15.09.2021. https://www.eeas.europa.eu/eucap-sahel-mali/about-eucap-sahel-mali_en?s=331 adresinden erişilmiştir.
- AB.(2021C). Mali: Yet Another Coup. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690671/EPRS_ATA\(2021\)690671_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690671/EPRS_ATA(2021)690671_EN.pdf) adresinden erişilmiştir.
- AB.(2022A). EUTM Mali Fact Sheet. https://eutmmali.eu/wp-content/uploads/2022/01/20220113_Fact-Sheet-EUTM-sans-elections-22FEB_ENG.pdf adresinden erişilmiştir.
- AB. (2022B). Foreign Affairs Council (Defence): Remarks by High Representative Josep Borrell at the press conference, Brussels 17 05 2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/foreign-affairs-council-defence-remarks-high-representative-josep-borrell-press-conference-0_en?s=331 adresinden erişilmiştir.
- AB.(2022C). Holistic Strategic Review of EUTM Mali and EUCAP SAHEL Mali 2022, 25 May 2022. <https://media.euobserver.com/ce019f3357aff2c61c7717085550bacb.pdf> adresinden erişilmiştir.
- AB.(2023A). Athena - financing security and defence military operations, 17 September 2021. [https://www.consilium.europa.eu/en/policies/athena/#:~:text=Athena%20is%20a%20mechanism%20which,and%20defence%20policy%20\(CSDP\).&text=On%201%20March%202004%2C%20the,European%20Union%20set%20up%20Athena](https://www.consilium.europa.eu/en/policies/athena/#:~:text=Athena%20is%20a%20mechanism%20which,and%20defence%20policy%20(CSDP).&text=On%201%20March%202004%2C%20the,European%20Union%20set%20up%20Athena) adresinden erişilmiştir.
- AB.(2023B). Cologne European Council, 3-4 June 1999, Conclusions of the Presidency. https://www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm adresinden erişilmiştir.
- AB.(2023C). Missions and Operations. https://www.eeas.europa.eu/eeas/missions-and-operations_en adresinden erişilmiştir.
- Abdoul Dangavo, M. O., ve Karakaya, İ. (2022). G5-Sahel Ortak Gücünün Terörle Mücadele Politikası ve G5-Sahel Fransa İlişkileri. TESAM Akademi Dergisi, 9(1), 179-207. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.998783> adresinden erişilmiştir.
- Afrika Birliği.(2013). AFISMA transfers its authority to MINUSMA, 01 July 2013. <https://www.peaceau.org/en/article/afisma-transfers-its-authority-to-minusma> adresinden erişilmiştir.
- Anadolu Ajansı.(2021). Turkey's long involvement in NATO mission in Afghanistan, 19.06.2021. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-s-long-involvement-in-nato-mission-in-afghanistan/2279062> adresinden erişilmiştir.

- Army.Cz.(2013). Ministry of Defence and Armed Forces of the Czech Republic, ISAF PRT, August 6,2013. <https://www.army.cz/scripts/detail.php?id=87800> adresinden erişilmiştir.
- Baudais, V. ve Maiga, S.(2022). The European Union Training Mission in Mali: An Assessment, *SIPRI*. https://www.sipri.org/sites/default/files/2022-04/bp_2204_eutm_mali.pdf adresinden erişilmiştir.
- B2 Le Quotidien.(2017). Ne pas investir dans le G5 Sahel aura des conséquences dramatiques... pour tous (Abdoulaye Diop), Entretien avec Abdoulaye Diop, le 27 novembre 2017. <https://club.bruxelles2.eu/2017/11/ne-pas-investir-dans-le-g5-sahel-aura-des-consequences-dramatiques-pour-tous-abdoulaye-diop/> adresinden erişilmiştir.
- B2 Le Quotidien.(2022). Le Mali est souverain. Nous avons le droit de faire nos choix de sécurité, Entretien avec Abdoulaye Diop, le 31 janvier 2022. <https://club.bruxelles2.eu/2022/01/le-mali-est-souverain-nous-avons-le-droit-de-faire-nos-choix-de-securite-entretien-avec-abdoulaye-diop/> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2001A). BM Güvenlik Konseyi 1381 (2001) sayılı Kararı. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1386> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2001B). Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-Establishment of Permanent Government Institutions (The Bonn Agreement). <https://peacemaker.un.org/en/documents/agreement-provisional-arrangements-afghanistan-pending-re-establishment-permanent> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2002-2006). BM Güvenlik Konseyi 1413, 1444, 1510, 1623 ve 1707 sayılı Kararları. <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-0> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2003A). ISAF mandate outside Kabul extension demand by AFG FM (S/2003/986). <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Afgh%20S2003%20986.pdf> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2003B). NATO SG Letters (2 and 6 October 2003) to UNSG on NATO's Long Term Strategy for Afghanistan (S/2003/970). <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Afgh%20S2003%20970.pdf> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2012). BM Güvenlik Konseyi 2085 (2012) sayılı Kararı. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2085> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2013). Security Council Press Statement on Mali", SC/10878-AFR/2502, 10 January 2013. <https://press.un.org/en/2013/sc10878.doc.htm> adresinden erişilmiştir.

- BM.(2022A). Discours du Colonel Abdoulaye MAIGA Premier ministre p.i, Chef du Gouvernement du Mali, à l'occasion du Débat général de la 77ème Session ordinaire de l'Assemblée générale des Nations Unies New York, le 24 septembre 2022. https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/77/ml_fr.pdf adresinden erişilmiştir.
- BM.(2022B). Mali: Progress on transition, peace process, amid ongoing insecurity, 18 October 2022. <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129657> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2022C). Discours de SEM Abdoulaye Diop, Ministre des Affaires étrangères et de la Coopération Internationale, a l'occasion de l'examen par le Conseil de Sécurité du Rapport du Secrétaire Général sur la Situation au Mali, New York, le 18 octobre 2022. https://www.un.int/mali/sites/www.un.int/files/Mali/discours_maeci_reunion_cs_onu_oct_2022_vf_17.10.22.pdf adresinden erişilmiştir.
- BM.(2022D). Situation in Mali, Report of the Secretary-General, S/2022/446. <https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/n2236094eng.pdf> adresinden erişilmiştir.
- BM.(2023A). BM Güvenlik Konseyi 2690 (2023) sayılı Kararı. https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/res_2690_2023_en.pdf adresinden erişilmiştir.
- BM.(2023B) Closure of MINUSMA. <https://minusma.unmissions.org/en#:~:text=Closure%20of%20MINUSMA,close%20on%20December%2031%2C%202023> adresinden erişilmiştir.
- Boeke, S., ve Schuurman, B.(2015). Operation 'Serval': A Strategic Analysis of the French Intervention in Mali, 2013–2014. *Journal of Strategic Studies*, 38(6), 801–825. <https://doi.org/10.1080/01402390.2015.1045494> adresinden erişilmiştir.
- Boisvert, M.A.(2016). Forces armées maliennes, une lente reconstruction. *Afrique contemporaine* 2016/4 N° 260, 87-90.
- Britannica.(2025). 2012 coup and warfare in the North. <https://www.britannica.com/place/Mali/2012-coup-and-warfare-in-the-north> adresinden erişilmiştir.
- Buddenbohm, S.(2007). Eine Bewertung des Ansatzes als Zivil-Militärisches Instrument im Rahmen des Internationalen Engagements, Freie Universität Berlin Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft August 2007. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/5877> adresinden erişilmiştir.

- Burton, M.(2003). New Zealand to lead Provincial Reconstruction Team in Afghanistan, 8 July 2003, *Yeni Zelanda resmi internet sayfası*. <https://www.beehive.govt.nz/release/new-zealand-lead-provincial-reconstruction-team-afghanistan> adresinden erişilmiştir.
- Carlos H.(2007). U.S. Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan, 2003-2006: Obstacles to Interagency Cooperation”, içinde: Joseph R. Cerami, Jay W. Boggs, “The Interagency and Counterinsurgency Warfare”, *Strategic Studies Institute*, US Army War College, 121-169.
- Coen,T.(2021). The Wagner Group in Mali: Another Failed EU Strategy in Sahel? 19 October 2021, *Finabel*. <https://finabel.org/the-wagner-group-in-mali-another-failed-eu-strategy-in-sahel/> adresinden erişilmiştir.
- Mitchell D.F. (2015). Blurred Lines? Provincial Reconstruction Teams and NGO Insecurity in Afghanistan, 2010–2011, *Stability: International Journal of Security & Development*, 4(1): 9, 1-18.
- Defense Visual Information Distribution Service (DVIDS).(2009). New Police Training and Education Center opens in Wardak, 01.30.2009. <https://www.dvidshub.net/news/29471/new-police-training-and-education-center-opens-wardak> adresinden erişilmiştir.
- DW.(2020). La mission de formation militaire de l'UE au Mali critiquée. 01/09/2020, *DW*. <https://www.dw.com/fr/la-mission-de-formation-militaire-de-lue-au-mali-critique/C3%A9e/a-54777981> adresinden erişilmiştir.
- ECA.(2018). Presentation of ECA special report on EUCAP Sahel missions to the European Parliament, 4 July 2018, *European Court of Auditors (ECA)*. <https://www.youtube.com/watch?v=8rRfBsUgHps> adresinden erişilmiştir.
- Egdunas, R.(2007). The ‘Cultural Awareness’ Factor in the Activities of the Lithuanian PRT in Afghanistan. *Baltic Security and Defence Review*, Volume 9, 72.
- Emma S., Cecilia H. W., ve Michael J.(2015). European Union Training Missions: security sector reform or counter-insurgency by proxy? *European Security*, (24:2), 353-367.
- Euroactiv.(2022). EU ends part of Mali training mission, fearing Russian interference, Borrell says, April 12,2022. <https://www.euroactiv.com/section/global-europe/news/eu-ends-part-of-mali-training-mission-fearing-russian-interference-borrell-says> adresinden erişilmiştir.
- EU Security and Defence. (2013). EUTM Mali-Statement by Foreign Minister of Mali, broadcasted 2 April 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=cDBiYbuG33U> adresinden erişilmiştir.

Federal Foreign Office.(2020). Speech by Foreign Minister Heiko Maas to the German Bundestag on the Federal Government's motion to 'continue the participation of German Armed Forces in the EU Military Mission as a contribution to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali), 13 May 2020. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/maas-eutm-mali-2340752> adresinden erişilmiştir.

Fernández, R.R.(2008). The Contribution of the Spanish Provincial Reconstruction Team (PRT) in Qala e Naw to the Reconstruction and Development of Afghanistan (ARI), 05 February 2008, *Real Instituto Elcano*. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-contribution-of-the-spanish-provincial-reconstruction-team-prt-in-qala-e-naw-to-the-reconstruction-and-development-of-afghanistan-ari/> adresinden erişilmiştir.

Fransa Dışişleri Bakanlığı. (2006). The Afghanistan Compact. https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/afghanistan_compact.pdf adresinden temin edilmiştir.

Fransa Senatosu.(2018). European Defence: The Challenge of Strategic Autonomy, Rapport d'information n° 626 (2018-2019) de M. Ronan LE GLEUT et Mme Hélène CONWAY-MOURET, fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées, déposé le 3 juillet 2019. http://www.senat.fr/rap/r18-626-2/r18-626-2_mono.html adresinden erişilmiştir.

Fransa Temsilciler Meclisi.(2017). Rapport d'Information déposé par la Commission des Affaires Européennes (1) sur les missions PSDC de l'Union européenne au Mali (EUTM Mali et EUCAP Sahel Mali), le 14 février 2017. <https://www.assemblee-nationale.fr/14/europe/rap-info/i4472.asp> adresinden erişilmiştir.

Fréjus Q. ve Mahamadou A.(2022). L'EUTM se retire du Mali mais indésirable au Niger? April 12, 2022, *DW*. <https://www.dw.com/fr/l-eutm-se-retire-du-mali-mais-ind%C3%A9sirable-au-niger/a-61446971> adresinden erişilmiştir.

Generalship.(2008). DCOM ISAF PRT Review, Lt-Gen Jonathon Riley 2008. <http://generalship.org/research-articles/dcom-isaf.html> adresinden erişilmiştir.

Glatz, R.(2011). "ISAF Lessons Learned, a German Perspective", *Prism* 2, No:2, 2011, 169-176. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/prism%20/v2i2/f_0024126_19674.pdf adresinden erişilmiştir.

- Hoez, J.(2020). “How has the Eu acted as a Global Power through EUTM Mali?, 03/04/2020”, *Vocal Europe*, erişim 21 Ekim 2023, <https://www.vocaleurope.eu/how-has-the-eu-acted-as-a-global-power-through-eutm-mali/> adresinden erişilmiştir.
- Hughlett F.E. (2009). Good Governance Matters: Optimizing U.S. PRTs in Afghanistan to Advance Good Governance. *US Joint Forces Staff College Joint Advanced Warfighting School*. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA530202.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Human Rights Watch.(2013). Le conflit armé au Mali et ses conséquences Recueil de documents publiés par Human Rights Watch 2012-2017, Feb 4, 2013. https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/malicompendium0217fr.pdf) adresinden erişilmiştir.
- Human Rights Watch.(2022). “Mali, Events of 2021”, erişim 16 Ekim 2023, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/mali> adresinden erişilmiştir.
- InfoMatin.(2022). Urgent: L'EUTM quitte enfin le Mali, le 12 mai 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=2uwsaWSxAYA> adresinden erişilmiştir.
- Invertigate Europe.(2022). Mali: Des exactions commises par des soldats formés par l'Union européenne, le 7 avril 2022. <https://www.investigate-europe.eu/fr/2022/mali-exactions-soldats-formes-union-europeenne> adresinden erişilmiştir.
- Jackson M. ve Gordon S.(2007). Rewiring Interventions? UK Provincial Reconstruction Teams and Stabilization, *International Peacekeeping*, Volume 14, 2007, Issue 5, 647-661.
- Kardaş, Ş.(2013). Turkey's Regional Approach in Afghanistan, *Center for Strategic Research (SAM)* 2013, JSTOR. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep05090.8.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Laurent B. ve Élie T.(2022) “Après Barkhane Repenser la posture stratégique française en Afrique de l'Ouest”, *IFRI*, Mai 2022. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/bansept_tenenbaum_apres_barkhane_2022.pdf adresinden erişilmiştir.
- Lebovich, A.(2019). Mapping Armed Groups in Mali and the Sahel, 24 May 2019, *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/special/sahel_mapping/operation_barkhane adresinden erişilmiştir.
- Le Faso.(2022). Mali: Le gouvernement « militarise » la police et la protection civile, 7 octobre 2022. <https://lefaso.net/spip.php?article116532> adresinden erişilmiştir.

- Le Monde.(2020). Coup d'Etat au Mali : le président, Ibrahim Boubacar Keïta, démissionne, 18/08/2020. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2020/08/18/coup-d-etat-au-mali-le-president-ibrahim-boubacar-keita-et-son-premier-ministre-aux-mains-des-putschistes_6049272_3212.html adresinden erişilmiştir.
- Le Monde.(2022a). Au Mali, les médias français RFI et France 24 définitivement suspendus, le 28 avril 2022. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/04/28/au-mali-les-medias-francais-rfi-et-france-24-definitivement-suspendus_6124002_3212.html adresinden erişilmiştir.
- Le Monde.(2022b). Le Mali considère désormais la présence des militaires français et européens sur son sol comme illégale, le 3 mai 2022. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/05/03/le-mali-considere-la-presence-des-militaires-francais-et-europeens-sur-son-sol-comme-illegale_6124559_3212.html adresinden erişilmiştir.
- Le Monde.(2022c) Le Mali reçoit de nouveaux équipements militaires de Russie, le 10 août 2022. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/08/10/le-mali-recoit-de-nouveaux-equipements-militaires-de-russie_6137664_3212.html adresinden erişilmiştir.
- Leprince, C.(2013). The Canadian-led Kandahar Provincial Reconstruction Team: A success Story? *International Journal*, June 2013, Vol. 68, No. 2 (June 2013), 359-377.
- Le Point.(2012). Le Mali a saisi officiellement l'ONU d'une demande d'intervention militaire, le 24/09/2012. https://www.lepoint.fr/monde/le-mali-a-saisi-officiellement-l-onu-d-une-demande-d-intervention-militaire-24-09-2012-1509722_24.php#11 adresinden erişilmiştir.
- Le Point.(2021). Mali : un coup d'État dans le coup d'État?, le 28/05/2021. https://www.lepoint.fr/afrique/mali-un-coup-d-etat-dans-le-coup-d-etat-28-05-2021-2428593_3826.php#11 adresinden erişilmiştir.
- Luehrs C.(2009). Provincial Reconstruction Teams, A Literature Review, PRISM , Vol. 1, No. 1 (12/2009), *Institute for National Strategic Security*, National Defense University, 97.
- MaliWeb.(2022). Soutien français aux terroristes : Qui bloque la plainte malienne à l'ONU?, 17 Oct. 2022. <https://www.maliweb.net/nations-unies/soutien-francais-aux-terroristes-qui-bloque-la-plainte-malienne-a-lonu-2995266.html> adresinden erişilmiştir.
- National Library of Medicine.(2015). Surveillance of Food- and Smear-Transmitted Pathogens in European Soldiers with Diarrhea on Deployment in the Tropics: Experience

- from the European Union Training Mission (EUTM) Mali. *BioMed Research International* Volume 2015. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4619819/> adresinden erişilmiştir.
- NATO.(2021). Afghanistan Lessons Learned Process. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/12/pdf/2112-factsheet-afgh-lessons-en.pdf adresinden erişilmiştir.
- NATO.(2022A). ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014), 30 May 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm?selectedLocale=en adresinden erişilmiştir.
- NATO.(2022B) “NATO and Afghanistan”, 31 August 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm?selectedLocale=en adresinden erişilmiştir.
- NATO.(2025). Operations and missions: past and present, 30 Jul. 2025. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm adresinden erişilmiştir.
- ORTM.(2022A). Communiqué du gouvernement suite à la décision de la France du retrait des forces barkhane et takuba, le 18 février 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=pjpt3cQ53qY> adresinden erişilmiştir.
- ORTM.(2022B). Que Faut-il comprendre du dossier de l'accord militaire entre le Mali et la France? le 4 mai 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=cd49GOSp0uc> adresinden erişilmiştir.
- ORTM.(2022C). Rappel des Faits”, Communiqué N035 du gouvernement de la transition du Mali, le 24 septembre 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=2GUJe1uo2fo> adresinden erişilmiştir.
- Perito, R.M.(2005). “The US experience with Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan - Lessons identified”, *United States Institute of Peace Special Report* 12, October 2005. https://www.files.ethz.ch/isn/39612/2005_october_sr152.pdf adresinden erişilmiştir.
- Public Intelligence.(2010). ISAF Provincial Reconstruction Team Handbook, Edition 4, May 16, 2010. <https://publicintelligence.net/isaf-provincial-reconstruction-team-prt-handbook> adresinden erişilmiştir.
- Pujol, C.R.(2014). Spanish Provincial Reconstruction Team (PRT) in Badghis (Afghanistan), 2005 – 2013. *Catalan International Institute for Peace Barcelona*, (November 2014), 19.
- Rachel, D.(2014). The European Union Mission in Mali: A Case Study, içinde *Croatian International Relations Review*, Vol 20, Iss 71 (Sciendo, 2014), 91-119.

- Rietjens, S.J.H. (2007). "Managing Civil-Military Cooperation: Experiences from the Dutch Provincial Reconstruction Team in Afghanistan", *Sage Journals*, May 9, 2007, Volume 34, Issue 2. <https://doi.org/10.1177/0095327X06297601> adresinden erişilmiştir.
- SIPRI.(2022). EU Military Training Missions, A Synthesis Report; 2022. https://www.sipri.org/sites/default/files/2022-5/2205_eutm_synthesis_paper_0.pdf adresinden erişilmiştir.
- Spain Ministry of Defense (2024). "Deployments and Operations, EUTM-Mali", <https://emad.defensa.gob.es/en/operaciones/historico-de-operaciones/43-UE-EUTM-Mali/index.html> adresinden erişilmiştir.
- Sudouest.(2022). Mali : la junte au pouvoir « exige » de Macron d'en finir avec « sa posture néocoloniale, le 01/08/2022. <https://www.sudouest.fr/international/afrique/mali/mali-la-junte-au-pouvoir-exige-de-macron-d-en-finir-avec-sa-posture-neocoloniale-11832337.php> adresinden erişilmiştir.
- Tandoğan, M.(2018). *Büyük Sabra'da Son Osmanlı Tebaası Tevarikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı.(2006). Vardak İl İmar Ekibi hakkında Bilgi Notu, 8 Kasım 2006. https://www.mfa.gov.tr/bn_9---8-kasim-2006_-vardak-il-imar-ekibimiz-hk_.tr.mfa adresinden erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı.(2010). Press Release no 85, dated 19 April 2010, Regarding the Efforts to establish a Civilian-led Provincial Reconstruction Team (PRT) in Shibirgan in North Afghanistan. https://www.mfa.gov.tr/no_-85_-19-april-2010_-no_-76_-6-april-2010_-press-release-regarding-the-efforts-to-establish-a-civilian-led-provincial-reconstruction-team-_prt_-in-shibirgan-in-north-afghanistan-in-north-afghanistan.en.mfa adresinden erişilmiştir.
- Thurston, A. (2020). *Jihadists of North Africa and the Sabel: Local Politics and Rebel Groups*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tull, D. M. (2021). The European Union Training Mission and the Struggle for a New Model Army in Mali, 11 February 2021. *IRSEM Research Paper*, No: 89, https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/3233/RP_IRSEM_89.pdf adresinden erişilmiştir.
- Tull, D.M. (2022A). Security Force Assistance under Geopolitical Stress: The EU's 'Strategic Review' of its CSDP Missions in Mali, 20.06.2022. *SWP*. <https://www.swp->

- berlin.org/publikation/mta-spotlight-09-the-eus-strategic-review-of-csdp-missions-in-mali adresinden erişilmiştir.
- Tull, D.M.(2022B). Calling Time on the EU Mission to Mali, *Internationale Politik Quarterly*, May 09.2022. <https://ip-quarterly.com/en/calling-time-eu-mission-mali> adresinden erişilmiştir.
- United States Government Accountability Office.(2008). “Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan and Iraq”, October 1, 2008, Congressional Committees, Washington DC. <https://www.gao.gov/assets/gao-09-86r.pdf> adresinden erişim sağlanmıştır.
- United States Institute of Peace.(2020). Five Things to Know About Mali’s Coup. <https://www.usip.org/publications/2020/08/five-things-know-about-malis-coup> adresinden erişilmiştir.
- US Department of State Archive.(2001). Provincial Reconstruction Teams (PRTs). <https://2001-2009.state.gov/p/nea/ci/iz/98777.htm> adresinden erişilmiştir.
- US Government Publishing Office.(2009). Training and Equipping Afghan Security Forces: Unaccounted Weapons and Strategic Challenges, House Hearing, 111 Congress, February 12, 2009. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-111hhrg64912/html/CHRG-111hhrg64912.htm> adresinden erişilmiştir.
- US State Department.(2021). 2021 Country Reports on Human Rights Practices: Mali. <https://www.state.gov/reports/2021-country-reports-on-human-rights-practices/mali> adresinden erişilmiştir.
- Vasques, L.(2010). Time to Reevaluate the Role of the Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan, November 4, 2010, *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/time-to-reevaluate-the-role-of-provincial-reconstruction-teams-in-afghanistan> adresinden erişilmiştir.
- Wouters, P.(2008). The Conundrum: Costs-Lie-Where-They-Fall vs. Commun Funding”, içinde “Balancing Defence And Security Efforts With A Permanently Structured Scorecard”, *Egmont Institute*, 27-29. <https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2013/09/ep23.pdf?type=pdf> adresinden erişilmiştir.
- Yalçinkaya, H.(2014). “Turkey in Sheberghan: Special solutions due to special relations?”, içinde “Afghanistan PRTs”, *Academia*. https://www.academia.edu/38358468/_Book_Chapter_Turkey_in_Sheberghan_Special_Solutions_Due_to_Special_Relations adresinden erişilmiştir.

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

İsa DEARI

Dr., Chercheur indépendant, isadeari75@gmail.com.

Citation

Deari. İ. (2025). L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 230-254.

Type d'article

Article de recherche

Date de l'article

Soumis: 27 septembre 2025

Accepté : 1 décembre 2025

Plagiat et éthique

Cet article a été évalué par au moins deux rapporteurs et il a été confirmé qu'il est exempt de plagiat et conforme aux règles de l'éthique de la recherche et de la publication.

Droits d'auteur

Ce travail est publié sous licence Creative Commons Attribution – Pas d'Utilisation Commerciale 4.0 Internationale (CC BY-NC).

Éditeur

Université des sciences sociales d'Ankara

Résumé

La Macédoine du Nord, l'un des pays multiethniques et multiculturels des Balkans, présente une importance particulière en termes d'histoire et de population musulmanes dans la région. Cette région, où l'islam s'est implanté avant la domination ottomane, a commencé à accueillir durablement cette religion pendant les six siècles de domination ottomane. La population musulmane turque venue d'Anatolie a notamment contribué à ancrer solidement l'islam dans la région. Si le retrait des Ottomans après les guerres balkaniques a eu un impact sur la population musulmane, le rôle joué par la population albanaise dans la pérennité de l'islam a été déterminant. Cette étude analyse l'islam en Macédoine du Nord et l'influence de la population albanaise sur celui-ci. La recherche se concentre sur l'influence albanaise sur l'islam après la période ottomane. Des méthodes de recherche descriptives et qualitatives ont été adoptées, et les données officielles, les recherches sur le terrain, les ouvrages protégés par le droit d'auteur dans différentes langues, ainsi que des sites d'information et des ressources institutionnelles. Les résultats obtenus montrent que la population albanaise a exercé une influence prédominante sur l'islam et la population musulmane en Macédoine du Nord, établissant ainsi une autorité majeure dans ces domaines. Avec le déclin de la population turque après la période ottomane, la population albanaise a accru son influence sur les institutions religieuses, le patrimoine historique et la vie sociale. Cette situation soulève des questions qui doivent également être prises en compte pour l'avenir des identités des autres communautés ethniques du pays.

Mots clés : Macédoine du Nord, Albanais de Macédoine du Nord, Islam dans les Balkans, Islam albanais, Population musulmane.

Islam in North Macedonia and the Influence of Albanians

İsa DEARI

Dr., Independent Researcher, isadeari75@gmail.com.

Citation

Deari. İ. (2025). Islam in North Macedonia and the influence of Albanians. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 230-254.

Article Type

Research Article

Article History

Submitted: 27 September 2025

Accepted: 1 December 2025

Plagiarism/ Ethic

This article has been reviewed by at least two referees and and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution Non-Commercial 4.0 International License (CC BY NC).

Publisher

Social Sciences University of Ankara

Abstract

North Macedonia, one of the multi-ethnic and multicultural countries of the Balkans, is particularly important in terms of the region's Muslim history and population. This region, where Islam took root before Ottoman rule, began to embrace the religion permanently during the six centuries of Ottoman domination. The Turkish Muslim population from Anatolia contributed significantly to firmly establishing Islam in the region. While the withdrawal of the Ottomans after the Balkan Wars had an impact on the Muslim population, the role played by the Albanian population in the continuity of Islam was decisive. This study analyses Islam in North Macedonia and the influence of the Albanian population on it. The research focuses on the Albanian influence on Islam after the Ottoman period. Descriptive and qualitative research methods were adopted, and official data, field research, copyrighted works in different languages, as well as information websites and institutional resources were used. The results indicate that the Albanian population has exerted a dominant influence over Islam and the Muslim population in North Macedonia, thereby establishing a substantial authority within these spheres. With the decline of the Turkish population after the Ottoman period, the Albanian population increased its influence on religious institutions, historical heritage and social life. This situation raises questions that must also be taken into account for the future of the identities of other ethnic communities in the country.

Keywords: North Macedonia, Albanians of North Macedonia, Islam in the Balkans, Albanian Islam, Muslim population.

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Introduction

La Macédoine du Nord, l'un des pays les plus importants reflétant la diversité culturelle et religieuse des Balkans et de l'Europe en général, est située dans une région géographique unique qui porte les traces de nombreuses civilisations au cours de l'histoire. Depuis l'Antiquité macédonienne, ces terres ont accueilli divers empires et administrations, tels que les Romains, les Byzantins, les Serbes, les Bulgares et les Ottomans, ce qui a favorisé l'émergence d'une structure cosmopolite riche sur le plan socioculturel. Les contributions politiques, sociales et culturelles de ces différentes administrations qui ont régné sur la région ont joué un rôle déterminant dans la formation d'un tissu social multicouche que l'on peut encore observer aujourd'hui.

La diversité ethnique, les systèmes de croyances religieuses et la structure imbriquée des éléments culturels qui ont émergé au cours de ce processus historique constituent les fondements de l'identité actuelle de la Macédoine du Nord. Dans ce pays où les conflits ethniques du siècle dernier ont favorisé l'émergence d'un discours nationaliste, les structures religieuses et les systèmes de croyances jouent un rôle important dans la formation de l'identité sociale. Les croyances et appartenances religieuses ne sont pas seulement un choix individuel pour les peuples qui vivent sur le territoire macédonien depuis des siècles, elles constituent également la pierre angulaire de l'identité sociale et de la continuité culturelle. Parmi les différentes traditions religieuses présentes dans le pays, l'islam occupe une place particulière dans le tissu social macédonien. Après avoir connu une présence limitée au XIe et XIIe siècles, notamment sous l'influence des derviches, l'islam a commencé à se répandre systématiquement dans la région sous l'influence politique et culturelle de la nouvelle autorité après la conquête de ces terres par l'Empire ottoman à la fin du XIVe siècle. En introduisant sa religion dans ces terres, l'administration ottomane n'a pas seulement apporté un nouveau système de croyances, mais a également favorisé la formation de communautés musulmanes balkaniques aux caractéristiques propres.

La population albanaise, qui fait partie de ces communautés, a joué un rôle important dans la présence de l'islam dans la région après la période ottomane et dans sa pérennité jusqu'à nos jours. Cette communauté balkanique, qui a découvert l'islam sous la domination ottomane, s'est ensuite distinguée parmi les éléments locaux qui ont adopté et défendu la religion islamique, notamment en raison du déclin de la population turque suite aux migrations qui ont suivi. Cette situation a permis aux Albanais de jouer un rôle déterminant dans la

préservation de l'islam dans la région et dans le maintien de l'influence sociale de la population musulmane.

Cet article analyse l'histoire de l'islam en Macédoine du Nord ainsi que l'influence de la population albanaise sur l'islam et la communauté musulmane après la période ottomane. L'analyse porte sur l'évolution historique de l'islam, sa situation post-ottomane, les caractéristiques démographiques et sociales de la communauté musulmane, ainsi que l'impact spécifique de la population albanaise sur cette dernière. Ainsi, nous tenterons de répondre à la problématique suivante : dans quelle mesure peut-on parler d'un « islam albanais » en Macédoine du Nord, et quels en sont les effets sur les autres groupes musulmans ? L'hypothèse de base est que la communauté albanaise a joué un rôle central et prépondérant en tant qu'acteur transformateur et vecteur dans la continuité historique et la visibilité sociale de la religion islamique en Macédoine du Nord. Cet article s'inscrit ainsi dans le cadre théorique de l'ethnisation de la religion.

Sur le plan méthodologique, cet article adopte une approche descriptive et qualitative, visant à fournir une analyse approfondie et nuancée des dynamiques étudiées. Pour ce faire, elle mobilise un ensemble varié de sources, incluant les données statistiques officielles, les publications académiques dans plusieurs langues, les informations issues de sites d'actualité et de plateformes institutionnelles, ainsi que des observations de terrain. Les principales sources utilisées pour cette étude ont été consultées dans la bibliothèque de l'Université nationale « Saint Clément d'Ohrid » et dans la Bibliothèque universitaire des langues et civilisations (BULAC), ainsi que sur les plateformes numériques telles qu'Academia, Cairn.info, DergiPark et Persée. Par ailleurs, des visites de terrain ont été réalisées entre 2022 et 2025 dans les villes de Debar, Gostivar, Kičevo, Prilep, Skopje, Struga, Štip et Tetovo en République de Macédoine du Nord. Dans le cadre des études de terrain menées dans le but d'accroître la diversité des sources, des entretiens oraux ont été réalisés selon la technique des entretiens non structurés et des observations non participantes ont été effectuées. Cette compilation de sources permet d'assurer la fiabilité des résultats et d'offrir une compréhension à la fois contextuelle et analytique des phénomènes étudiés.

L'analyse se limite géographiquement à la Macédoine du Nord et, comme l'étude se concentre sur l'impact de la population albanaise sur l'islam, elle ne fournit pas d'examen détaillé des autres groupes ethniques et des différentes communautés religieuses. En intégrant une perspective ethnique et démographique à l'histoire de l'islam, cet article, qui se concentre sur l'islam et l'influence des Albanais en Macédoine, contribue à la compréhension des

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

interactions ethniques et religieuses dans la région et propose une approche originale dans la littérature.

L'article comprend six chapitres, y compris l'introduction et la conclusion. Après l'introduction, le premier chapitre se consacre à l'histoire de l'islam en Macédoine du Nord. Le deuxième chapitre analyse l'évolution de la population musulmane dans le pays à la lumière des statistiques officielles et des données démographiques. Le troisième chapitre traite des droits accordés à l'islam et aux musulmans en Macédoine du Nord, ainsi que de leur mise en œuvre. Le quatrième chapitre se focalise sur l'activité et l'influence de la population albanaise. L'étude se conclut par un chapitre présentant les résultats de manière claire et structurée.

1. Le développement de l'islam en Macédoine du Nord

Dans la période précédant la domination ottomane, les voyageurs musulmans, les marchands, les membres d'ordres religieux (derviches, cheikhs) qui sont venus en Macédoine de différentes régions (Anatolie, Moyen-Orient, Arabie, Afrique du Nord) ont commencé la propagation de l'islam dans ces terres. Ce sont principalement les derviches et les cheikhs des ordres religieux qui se sont efforcés de propager l'islam avant la période ottomane, à travers les *tekke* et les *zaouïas* qu'ils ont fondés (Barkan, 1993: 27-31). Mais le nombre restreint de ces personnes et leur manque de pouvoir financier, logistique et administratif suffisant n'ont pas permis une propagation poussée de l'islam en Macédoine et dans l'ensemble des Balkans. Néanmoins, la présence des membres des ordres, avant la conquête ottomane, a joué un rôle dans la reconnaissance de l'islam et de la culture turco-anatolienne par les populations locales en Macédoine. De même que pour la population turque, la pleine expansion de l'islam dans ce territoire a commencé avec la période ottomane. À partir de 1395, l'Empire ottoman, qui a commencé à dominer la région après s'être complètement emparé des terres macédoniennes, a également tenté de répandre l'islam, la religion de l'État. Cette propagation s'est faite à la fois par la conversion de la population locale et par des tentatives d'installation de la population turco-musulmane d'Anatolie sur le territoire macédonien.

En plus des derviches soufis, des soldats venus pour la guerre, des dirigeants et de leurs familles venues pour l'administration, la première diffusion de l'islam s'est faite par la conversion de la population locale. Parmi les premiers convertis à l'islam en Macédoine, on trouve les *sipahi* timariotes (cavaliers) chrétiens et des seigneurs et autres notables (Stojanovski, 1969: 237-239). Ces personnes auraient d'abord accepté l'islam afin d'obtenir des avantages tels qu'une meilleure position en termes de statut, une réduction des impôts ou une exonération fiscale. La conversion à l'islam de personnes fortunées est observée dans

l'ensemble des Balkans. Halil İnalçık et Philipe Gelez affirment que les premières personnes à se convertir à l'islam dans les Balkans étaient des cavaliers chrétiens et des personnes fortunées (Gelez, 2016: 18; İnalçık, 2013).

Après les cavaliers et les riches chrétiens, ceux qui travaillaient sous leurs ordres et les populations locales en général se sont convertis à l'islam, en partie parce qu'ils y ont été contraints mais aussi pour les privilèges incomparables qu'octroyait l'appartenance à l'islam par comparaison avec la condition de raïa (Pejoska-Bouchereau, 2008: 142). Les Albanais, les Roms, les Bosniaques, ainsi que les Torbèches et les Bogomiles, dont l'identité fait l'objet d'un débat, se sont convertis massivement à l'islam (Hamzaoglu, 2010). Même s'il y a eu des personnes converties à l'islam parmi les populations locales, il n'y a pas eu de conversion massive (Stojanovski, 1969: 235-246; Matkovski, 1970: 74-76). Les populations locales vivant en Macédoine et dans l'ensemble des Balkans ont accepté l'islam de différentes manières. Si certains chercheurs affirment que l'islamisation a été forcée, d'autres, principalement d'origine turque, soutiennent que l'islam s'est répandu dans la tolérance. Yusuf Hamzaoglu, qui travaille sur l'islam et le peuple turc en Macédoine, affirme que l'administration ottomane a mis en œuvre une politique tolérante et bien intentionnée dans l'islamisation de la population locale et que la population a accepté l'islam de sa propre volonté (Hamzaoglu, 2010: 198-218).

Ce point de vue prévaut chez la majorité des historiens et chercheurs turcs, qui affirment que les Ottomans ont islamisé la population locale par une politique de tolérance (*istimalet*). Selon les historiens macédoniens Aleksandar Stojanovski et Aleksandar Matkovski, la conversion à l'islam s'est faite par la coercition plutôt que par la tolérance (Stojanovski, 1969; Matkovski, 1970). Stojanovski affirme également que l'administration ottomane a eu recours à la force pour islamiser la population locale, a converti des églises en mosquées, a prélevé des impôts élevés et, dans certains cas, a exécuté les personnes qui refusaient de se convertir à l'islam (Stojanovski, 1969: 74-76). L'analyse des travaux historiques réalisés par des chercheurs de confessions et d'origines ethniques diverses mais appartenant au même pays suggère qu'il convient de reconnaître que les deux points de vue contiennent chacun une part de vérité. Qu'elle soit forcée ou volontaire, la conversion de la population chrétienne locale à l'islam n'a pas été très importante au cours des deux premiers siècles. L'historien macédonien Dragi Gjorgiev, s'appuyant sur des documents ottomans, affirme que l'islamisation de la Macédoine a été faible jusqu'au XVIe siècle et qu'elle s'est accrue après cette date (Gjorgiev, 2004: 73-74). À partir du XVIe siècle, l'une des principales raisons de l'essor de l'islamisation a été la migration de la population musulmane turque d'Anatolie vers ces terres, dans le cadre de

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

la politique de sédentarisation. L'administration ottomane avait pour politique de consolider et de perpétuer sa propre culture et sa souveraineté en installant le peuple turc d'Anatolie sur les terres qu'elle avait conquises, sous le nom de politique de sédentarisation (İnbaşı, 2002: 35). L'islamisation des populations non musulmanes de la région, l'arrivée de la population turco-musulmane d'Anatolie et les mariages entre les uns et les autres ont contribué à la propagation de l'islam (Toprak, 2020: 53).

2. La population musulmane en Macédoine du Nord

L'évolution de la population musulmane en Macédoine du Nord s'inscrit dans la continuité du processus d'islamisation amorcé sous l'Empire ottoman. Outre les Turcs venus d'Anatolie, la population musulmane, qui a augmenté avec l'intensification de la conversion à l'islam des communautés indigènes de la région à partir du XVIe siècle, a exercé une influence sociale dominante dans la région pendant la période ottomane. À cette époque où l'origine ethnique n'était pas prise en compte, les musulmans d'origines diverses, tels que les Turcs, les Albanais, les Roms, les Arabes, les Bosniaques et les Pomaks, étaient considérés comme faisant partie intégrante de la population musulmane de la société. Pendant cette période, toute personne appartenant à la communauté musulmane était regroupée sous l'appellation de « musulman » (*Müslüman*), indépendamment de son origine linguistique ou du moment de sa conversion.

Au cours de la période ottomane, la région appelée Macédoine couvrait un territoire beaucoup plus vaste que ses frontières actuelles, ce qui a eu une incidence sur les données démographiques de l'époque, selon lesquelles la population musulmane était comprise entre 500 000 et 1,5 million d'habitants (Castellan, 2003: 42 ; Kiselinski, 2000: 20). En effet, jusqu'au traité de Berlin de 1878, la région connue sous le nom de *Vilâyet-i Selâse* comprenait les provinces de Salonique, du Kosovo et de Manastir (Bitola), couvrant une superficie plus du double de celle de l'actuelle Macédoine (25 713 km²) (Castellan, 2003: 9, 29-34). Le retrait progressif des Ottomans, les guerres balkaniques et les migrations successives entraînèrent une diminution notable de ce nombre. Ainsi, les données statistiques indiquent qu'en 1921, la population musulmane s'élevait à 299 090 personnes, chiffre qui tomba à 282 813 en 1931 (KJODS, 1932; 1938). Les recensements ultérieurs, bien que présentés selon des catégories ethniques, fournissent également des indications sur la répartition religieuse, permettant de suivre l'évolution démographique des musulmans dans la région.

Année	Nombre de musulmans	Proportion selon la répartition religieuse dans le pays
1948	314 603	27,29 %
1953	388 515	29,78 %
1961	338 200	24,05 %
1971	414 176	25,14 %
1981	546 437	28,62 %
1991	611 326	30,06 %

Tableau 1: Nombre de musulmans en Macédoine entre 1949 et 1991 (Makstat)

Les statistiques officielles indiquent que la population musulmane, dont la diminution était notamment liée aux migrations consécutives à la période ottomane, a recommencé à croître après les années 1950. Ainsi, après être tombée à environ 300 000 personnes dans les années 1920, elle a doublé pour atteindre près de 600 000 en 1991, année de la déclaration d'indépendance de la Macédoine. En 1994, le nombre de musulmans était de 581 203 (30,04 %) et en 2002 de 674 015 (33,33 %) (Makstat). Lors du recensement effectué en Macédoine en 2021, il a été annoncé que la proportion de la population orthodoxe dans le pays était de 46,14 % et celle de la population musulmane de 32,17 % (RSMDZS, 2022: 62). En termes numériques, la population musulmane en Macédoine, qui compte 1 836 713 habitants, correspond à 590 878 personnes. Avant 2021, lors du dernier recensement effectué en 2002, le taux de la population musulmane était annoncé comme étant de 33,33 %, mais de nombreux chercheurs musulmans macédoniens ont affirmé que ce chiffre n'était pas correct, que la population musulmane représentait 50 % ou de 1 million de personnes (Recepi, 2016: 105-108).

Aujourd'hui, la population musulmane, qui représente plus d'un tiers de la population totale du pays, est majoritaire dans 5 des 34 villes de Macédoine : Debar (88,32 %), Gostivar (71,71 %), Kičevo (53,08 %), Struga (63,22 %), Tetovo (76,05 %) (RSMDZS, 2022: 50-51). Toutes ces villes sont situées dans l'ouest de la Macédoine. Bien que la capitale, Skopje, ne fasse pas partie des villes à majorité musulmane, elle est numériquement la ville musulmane la plus densément peuplée. Selon le recensement de 2021, la capitale comptait 526 502 habitants, dont 155 245 (29,49 %) professaient l'islam (RSMDZS, 2022: 50). Le fait que la majorité de la population musulmane se trouve à l'ouest est directement lié à la population ethnique. La population musulmane est composée d'Albanais, de Turcs, de Bosniaques, de Torbèches et de

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Roms (Courbage, 2003: 493). Bien qu'il n'existe pas de rapports gouvernementaux officiels sur la répartition ethnique des religions, des études réalisées indiquent que près de 100 % des Turcs et des Bosniaques, 98 % des Albanais et 85 % des Roms sont des adeptes de l'islam (Dukoski et Dukoska, 2015: 48). Parmi les communautés musulmanes concernées, les Albanais sont les plus nombreux. Selon les données du recensement de 2021, les Albanais représentent 24,30 % de la population du pays, les Turcs 3,86 %, les Roms 2,53 %, les Bosniaques 0,87 % et les Torbèches 0,23 % (RSMDZS, 2022: 32). Les mouvements migratoires qui ont suivi les guerres balkaniques ont entraîné une diminution de la population turque en Macédoine, tandis que la population albanaise a augmenté au fil du temps, devenant la population musulmane la plus dense. En effet, alors que la population albanaise représentait 12,46 % lors du recensement de 1953, elle atteint aujourd'hui 24,30 %, tandis que la population turque est passée de 15,63 % à 3,86 % (SSO, 2024: 65).

La population des villes, où la population musulmane est prédominante, est généralement composée d'Albanais-Turcs-Roms ou d'Albanais-Turcs-Torbèches. Les habitudes de cohabitation des musulmans sont plus évidentes dans les villages que dans les villes. Les villes étant plus développées, une structure de population cosmopolite en termes de langue, de religion et d'ethnicité est plus courante, mais la situation est différente dans les villages. La population et la forme des villages varient en fonction de la population chrétienne et musulmane. Dans les villages musulmans, il n'y a qu'une mosquée ou un *teke* comme édifice religieux, alors qu'il n'y a pas d'église. De même, dans les villages macédoniens, il n'y a pas de lieux de culte représentant l'islam tels que des mosquées. Bien entendu, il convient de noter que cette situation n'est pas valable pour tous les villages. Dans les villages de Dolna Banyitsa et Zdounyé dans la ville de Gostivar, où la population musulmane est dense, il est possible de voir à la fois des mosquées et des églises.

La répartition ethnique de la population musulmane est, à certains égards, similaire à celle de la période ottomane. Les Albanais, Turcs, Roms, Bosniaques, Torbèches qui constituaient la population musulmane à l'époque ottomane sont les mêmes que ceux qui constituent la population musulmane aujourd'hui. Si, depuis la période yougoslave, les distinctions sont faites en fonction de l'origine ethnique plutôt que des communautés religieuses, dans la pratique, le concept de population musulmane hérité de l'époque ottomane continue d'exister dans certains domaines.

Les Albanais, les Turcs, les Torbèches et les Roms, qui constituent la population musulmane du pays, vivent dans des zones d'implantation similaires en termes de répartition

démographique. Les villes telles que Debar, Gostivar, Kičevo, Struga et Tetovo où la population musulmane est majoritaire, constituent des exemples notables de cette cohésion démographique. La population musulmane vivant principalement dans les mêmes villes et quartiers, utilise les mêmes lieux de culte et les mêmes cimetières, se marie entre elle et fait ses courses alimentaires (notamment les boucheries) dans les magasins de ses coreligionnaires. Le comportement nationaliste des membres ethniques de la même religion dans les partis politiques et les associations ne s'applique pas aux domaines religieux. Les membres de la religion islamique n'utilisent pas les lieux de culte tels que les mosquées sur une base ethnique. Il n'y a pas de mosquée albanaise, turque ou bosniaque dans le pays, et tous les musulmans utilisent les mêmes lieux de culte qu'à l'époque ottomane.

Le maintien du concept de la population musulmane dans la sphère religieuse et le fait que tous les musulmans soient répertoriés sous le titre « Islam » dans le recensement ne signifient pas que les musulmans du pays sont unis en un seul ensemble. Bien qu'il n'y ait pas de distinction ethnique entre les musulmans dans le domaine religieux, il existe des différences et des divisions au sein de l'islam en termes de croyances. Ces différences et divisions sont dues aux madhhab (courant religieux) et aux écoles séparées au sein des madhhab. Si la majorité de la population musulmane du pays est composée de sunnite-hanafite, il existe également des personnes qui croient en différentes écoles de l'islam (Alévisme-Bektachisme, salafisme etc.). Comme il n'existe pas d'étude détaillée sur le nombre de musulmans du pays affiliés aux différentes madhhabs de l'islam, leur effectif exact reste inconnu. Dans la majorité des études sur le sujet, l'opinion dominante est que la quasi-totalité de la population musulmane du pays est constituée de musulmans appartenant à l'école sunnite-hanafite. Cette opinion s'explique par le fait que la Communauté religieuse islamique de Macédoine (*Islamska Verska Zaednica - IVZ*), qui est considérée comme l'institution représentative des musulmans du pays et à laquelle sont affiliés tous les bureaux de muftis et toutes les mosquées, adopte l'école sunnite-hanafite.

La prédominance de l'école sunnite-hanafite parmi les musulmans, qui est acceptée comme la majorité de la population musulmane du pays, découle de l'Empire ottoman, qui a répandu la religion de l'islam en Macédoine. L'adoption par l'Empire ottoman de l'islam comme religion officielle et de l'école sunnite-hanafite comme madhhab a conduit à la propagation de cette conception religieuse en Macédoine, comme dans de nombreuses régions conquises (Ekinci, 2021). La façon dont les rituels religieux (adhan, prière, *salat*, mawlid, fête, cérémonies religieuses) sont exécutés dans les mosquées et parmi la majorité des musulmans,

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

leurs dimensions administratives (institutions religieuses, positions des hommes de religion, leurs fonctions), l'architecture des édifices religieux, les symboles utilisés dans les mosquées et les vêtements religieux préférés sont l'héritage de la période ottomane (Jahja, 2012: 76-81). Dans son article intitulé « L'islam et les musulmans en Macédoine », Sulejman Redzepi (Süleyman Recepi-Sulejman Rexhepi), qui a exercé les fonctions de Reis-ul Ulema¹ en Macédoine (entre les années 2005 et 2020), déclare que les musulmans de Macédoine appartiennent à l'école sunnite-hanafite en termes de pratique, de traditions et de culture islamiques (Recepi, 2016: 103). Outre les musulmans appartenant à l'école sunnite-hanafite, qui constitue la majorité de la population musulmane du pays, il existe également différentes écoles au sein du sunnisme, des croyances soufies et des musulmans chiïtes et alévis-bektachis.

3. Le statut juridique de l'islam et les droits des musulmans en Macédoine du Nord

Selon les statistiques officielles, les musulmans, qui représentent 32,17 % de la population, bénéficient de droits religieux importants reconnus par l'État de Macédoine du Nord. Après les guerres des Balkans, sous différentes autorités politiques et en particulier sous le régime communiste yougoslave, la population musulmane a été soumise à diverses restrictions, telles que la fermeture des mosquées et des madrasas, la confiscation des biens appartenant aux institutions religieuses et les interventions concernant l'habillement des femmes (Jahjai, 2020: 30-31; İdriz et Ali, 2016: 85). Ces restrictions se sont assouplies au fil du temps et, en particulier en 1974, les musulmans se sont vu accorder des droits importants, à l'instar de tous les adeptes des autres religions du pays. Ainsi, la Constitution de 1974 a confirmé dans son article 174 la libre administration des communautés religieuses notamment la gouvernance de ses propres affaires, le libre exercice du culte, la possibilité de fonder des écoles religieuses et d'acquérir des biens immobiliers (USFRJ, art. 174). Après l'indépendance obtenue en 1991, elle a acquis des libertés religieuses plus larges et garanties au niveau institutionnel. Ce nouveau petit pays, qui a quitté la Yougoslavie et le régime communiste, a décidé d'ouvrir une nouvelle page dans le domaine religieux. Les libertés accordées aux différents groupes ethniques du pays ont également été déclinées dans le domaine religieux. Afin de prévenir la répression et les restrictions à l'encontre des religions et des personnes ayant des convictions religieuses sous le régime communiste, des articles accordant la liberté et les droits aux religions ont été inclus dans la Constitution et les lois. Cinq articles de la

¹ C'est le nom donné à la personne la plus qualifiée dans l'islam. Ce nom a été utilisé pour la première fois à l'époque ottomane pour désigner le plus haut dignitaire religieux dans les pays de Roumélie. Cette tradition se poursuit en Macédoine. Le président de la Communauté religieuse islamique de Macédoine est appelé Reîsü'l-ulema.

Constitution contiennent également des expressions couvrant les droits religieux. Parmi ces articles, c'est surtout l'article 19 qui est l'indicateur le plus évident de l'attitude libérale accordée aux religions. L'article 19 de la Constitution comprend les déclarations suivantes :

La liberté de la confession est assurée. Est garantie l'expression libre et publique, de la foi individuelle ou en commun avec autrui. L'Église orthodoxe macédonienne, les autres communautés religieuses et groupes religieux sont séparés de l'État et sont égaux devant la loi. L'Église orthodoxe macédonienne, les autres communautés religieuses et groupes religieux sont libres de créer des écoles religieuses et des établissements sociaux et de bienfaisance dans le cadre et la procédure définis par la loi (URM, art. 19).

Comme le montrent les déclarations de l'article 19 de la Constitution de 1991, une attitude très libérale à l'égard des religions et des communautés religieuses a été choisie. En plus de la Constitution, il existe la loi sur la situation juridique de l'Église, de la communauté religieuse et du groupe religieux (*Zakon za pravnata položba na crkva, verska zajednica i religiozna grupa*), qui couvre les religions et les communautés religieuses dans le pays. Cette loi, entrée en vigueur le 31 juillet 1997, a été mise à jour pour la dernière fois en 2007 et est toujours en vigueur aujourd'hui (SVRM, 2007). Cette loi contient 37 articles au total. Les quatre premiers articles de la loi disposent que chaque citoyen jouit de la liberté de religion, que l'État et la religion entretiennent des relations distinctes, que toutes les religions sont égales devant l'État et que la discrimination entre les religions n'est pas autorisée (KOVZRG). La protection des religions garantie par l'État à travers la Constitution et les lois a permis la libre pratique des cultes. Il s'agit d'une évolution très positive pour toutes les religions du pays, y compris l'islam et les musulmans. L'islam, qui a connu une période troublée sous l'administration serbe et le régime communiste après la domination ottomane, a reçu la garantie qu'il ne serait pas soumis à des pressions et à des restrictions sur les questions religieuses, en particulier sur le culte, dans le nouvel État.

Les droits religieux reconnus par l'État et garantis par la Constitution et les lois accordent à la population musulmane de nombreuses possibilités, telles que le port de vêtements spécifiques à l'islam, l'ouverture d'établissements d'enseignement religieux tels que les madrasas, la construction de mosquées et de masjids, la création de communautés religieuses officielles et la diffusion de l'appel à la prière à l'extérieur des mosquées par haut-parleur. Par rapport à de nombreux pays européens, la population musulmane, qui jouit d'une liberté relativement plus grande en matière religieuse, a obtenu ces droits grâce à l'influence politique et sociale déterminante des Albanais, qui représentent environ un tiers de la

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

population du pays et se distinguent par leur identité musulmane. En effet, après l'indépendance, les Albanais, qui ont mené une lutte intense pour défendre leurs droits ethniques et ont obtenu des droits presque égaux à ceux de la majorité macédonienne, notamment grâce à l'accord-cadre d'Ohrid de 2001, ont joué un rôle important dans le développement institutionnel et la visibilité publique de l'islam. Ce processus a contribué au renforcement de la présence religieuse dans le pays et a également préparé le terrain pour que l'influence de l'identité albanaise sur l'islam se fasse sentir.

4. L'albanisation de l'islam macédonien

Avec la montée en puissance du nationalisme ethnique dans les dernières années de la Yougoslavie communiste, la religion et les institutions religieuses ont progressivement subi l'hégémonie de ces discours et pratiques nationalistes. Ce processus a favorisé l'émergence de débats ethno-religieux parallèlement aux discours ethno-nationaux (Elbasani, 2015: 5). En Macédoine, pays où le nationalisme ethnique a clairement influencé les questions religieuses, l'association croissante de l'islam et de l'identité albanaise est également édifiante à cet égard.

Selon le recensement de 2021, 590 878 musulmans vivent en Macédoine, dont environ 73 % sont des Albanais. La Macédoine est le pays où la frange religieuse des Albanais, qui sont dispersés dans de nombreux pays de la géographie balkanique, vit le plus intensément (Abdula, 2022: 9). Les Albanais, dont 98 % sont musulmans, constituent la plus grande population ethnique musulmane du pays. La supériorité conférée par la structure dense de la population explique la formation d'un pouvoir, l'hégémonie albanaise, dans le domaine religieux comme dans de nombreux autres domaines. La forte influence des Albanais sur la religion islamique remonte à bien avant l'indépendance. La diminution de la population turque avec les migrations qui ont suivi les guerres balkaniques a modifié l'équilibre de l'autorité et du contrôle au sein de la population musulmane. Ce changement d'équilibre a fait passer l'islam du contrôle turc au contrôle albanaise. En Yougoslavie, où des divisions ethniques sont apparues après la période ottomane, les Albanais ont commencé à devenir dominants parmi les autres ethnies musulmanes grâce à l'augmentation de leur population au fil du temps.

Les Albanais, qui ont la population et le pouvoir politique les plus importants après les Macédoniens, ont transposé à la sphère religieuse cette position de force, occupant *de facto* un leadership au sein des musulmans. Comme le souligne Nathalie Clayer, cette situation a permis la formation d'un « islam albanais » en Macédoine (Clayer, 2004: 25). L'islam albanais peut être défini comme un islam sous le contrôle des Albanais, tant en termes de densité de population qu'en termes d'administration. Ce terme ne doit pas être perçu comme une compréhension ou

une interprétation différente de l'islam par rapport à la période ottomane. Il s'agit ici d'une notion sociologique décrivant une configuration de pouvoir, et non d'une doctrine religieuse distincte. L'entente islamique qui existait entre les musulmans du pays pendant la période ottomane se poursuit de la même manière, les rituels religieux continuent d'être pratiqués et les bureaux de mufti continuent de fonctionner comme pendant la période ottomane (Recepi, 2016: 111-114). Le terme « islam albanais » utilisé par Clayer n'a pas donné lieu à des interprétations différentes dans le domaine religieux et à des divisions ethniques parmi les musulmans, il traduit surtout une situation où le nombre de dirigeants et de membres du personnel albanais dans les mosquées, les médersas et les institutions religieuses est considérablement plus élevé que dans les autres ethnies. La population albanaise est majoritaire dans les structures islamiques, telles que les confréries et les mouvements, en particulier l'IVZ, qui est l'organe représentatif des musulmans du pays, et dont le personnel de direction est composé de personnes d'origine albanaise.

4.1. L'hégémonie albanaise dans les instances islamiques

L'IVZ, la plus grande organisation religieuse islamique du pays, est l'un des meilleurs exemples de la concrétisation de l'« islam albanais ». L'albanais est la langue dominante dans les bureaux des muftis, les mosquées, les masjids et les médersas sous l'administration de cette communauté. L'examen du site web officiel de l'organisation montre clairement que l'albanais est la langue dominante. Le site web officiel de l'IVZ n'est disponible qu'en albanais. Il n'inclut ni le macédonien, langue officielle du pays, ni le turc, qui compte la deuxième plus grande population musulmane du pays. Outre la prédominance de la langue albanaise sur le site web, cette situation se retrouve également dans les mosquées. Les structures de base de l'islam, telles que les mosquées, qui étaient sous le contrôle du peuple turc et de la langue turque pendant la période ottomane, ont commencé à être sous le contrôle de la population albanaise et de la langue albanaise à partir des années 1960 (Gjorgiev, 2011: 197). Les mouvements migratoires et les fluctuations démographiques ethniques au fil du temps ont joué un rôle important dans cette situation. En effet, la population turque, qui était de 203 938 personnes lors du recensement de 1953, a considérablement diminué au cours des années suivantes pour atteindre aujourd'hui 70 961 personnes. En revanche, la population albanaise, qui était de 162 524 personnes en 1953, a augmenté au cours de la même période pour atteindre 509 083 personnes (SSO, 2024: 65).

Les discours religieux, appelés sermons (*vaaz*), sont prononcés en albanais dans toutes les mosquées du pays. Dans les mosquées des régions où vivent des Turcs, des Roms et des

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Torbèches, les sermons sont prononcés en turc ou en macédonien, en plus de l'albanais, car les fidèles de la mosquée sont issus de ces ethnies. À titre d'exemple, à la mosquée Saat de Gostivar, à la mosquée Mahalle, à la mosquée Mustafa Paşa de Skopje, à la mosquée Sultan Murad, à la mosquée Alaca de Kalkandelen, les prêches religieux sont prononcés en trois langues : l'albanais, le turc et le macédonien. En dehors des mosquées, dans les médersas où un enseignement religieux est dispensé, à la faculté islamique de Skopje, dans les livres et les revues publiés par l'IVZ, l'albanais domine. L'usage de la langue albanaise ainsi que le nombre élevé de membres du personnel d'origine albanaise sont ainsi les principaux signes de l'existence d'un islam albanais (Altundal, 2014: 9). Il existe une prépondérance albanaise dans l'administration de l'IVZ, dans les bureaux des muftis et dans d'autres postes religieux tels que ceux d'imams.

Depuis la création de l'IVZ, le poste de Reis-ul Ulema a toujours été occupé par des personnes d'origine albanaise. L'actuel président de l'IVZ, Shaqir Fetai, et les anciens présidents Sulejman Redzepi (1993-2002) et Arif Emini (2002-2006) sont des religieux d'origine albanaise. La situation est identique dans les bureaux des muftis. Aujourd'hui, 12 des muftis en poste dans 13 villes différentes sont albanais et un seul est de nationalité turque. Le seul mufti non albanais est Cüneyt Yaşar, mufti de Resen. Outre le fait que les Albanais constituent le personnel de direction, les Albanais constituent également la majorité des responsables religieux tels que les imams, les prédicateurs et les muezzins travaillant dans les mosquées (Çayırılı, 2017: 64). Bien qu'il n'existe pas de statistiques officielles concernant le nombre et l'origine ethnique du personnel de l'IVZ, nos observations indiquent que le personnel albanais y est majoritaire et que la langue albanaise prédomine dans les mosquées des villes telles que Gostivar, Kičevo, Skopje, Struga et Tetovo, où réside la population musulmane. Presque tous les enseignants des médersas et des facultés islamiques où l'enseignement est dispensé en albanais sont d'origine albanaise.

En dehors de l'IVZ, il existe également une hégémonie albanaise dans les ordres et les mouvements religieux. Parmi les ordres religieux en activité aujourd'hui, l'influence albanaise est évidente dans le Bektachisme et dans les groupes salafistes wahhabites, considérés comme radicaux, à l'exception de la nouvelle génération de communautés d'origine turque. Le Bektachisme, qui s'est concentré en Macédoine pendant la période ottomane avec des derviches d'origine turque venus d'Anatolie, est aujourd'hui presque entièrement sous le contrôle de la population albanaise. L'albanisation de l'ordre bektachi remonte au début du XIXe siècle, et non au milieu du XXe siècle comme pour l'islam en général. Le contrôle

albanais du Bektachisme a commencé à se mettre en place en partie à la suite d'interdictions et de rébellions contre la domination ottomane. Les mouvements de renouveau et de réforme qui ont eu lieu sous le règne de Mahmud II ont conduit à l'abolition du corps des janissaires, ainsi qu'à la suppression de l'ordre des Bektachis, auquel appartenaient presque tous les janissaires, et à la fermeture de leurs *tekke* (Maden, 2013: 46). La plupart des *tekke* bektachis ont été fermés et cédés à d'autres ordres et leurs *baba* et derviches ont été envoyés en exil (Tülü, 2021: 110). La répression croissante contre les Bektachis et la fermeture des *tekke* ont été ressenties plus intensément dans la capitale Istanbul et en Anatolie en général, et moins en Macédoine et en Albanie en particulier (İzeti, 2005: 522). Le fait que la répression contre les Bektachis ait été moins ressentie dans les Balkans a également permis aux Albanais d'adopter plus facilement les *tekke* des Bektachis. L'ordre bektachi a vu ses *tekke* et ses activités augmenter au milieu du XIXe siècle. Ces activités étaient liées à l'utilisation des *tekke* comme des centres de rébellion contre le gouvernement plutôt que des lieux de rituels religieux. La propriété albanaise des *tekke* bektachis dans la région et l'origine albanaise des *baba* et des *mürîd* (des fidèles) des *tekke* ont conduit les *tekke* bektachis à devenir nationalistes (nationalisme albanais) (Clayer, 1995; 2013).

Le Bektachisme, qui a commencé à être dominé par les nationalistes albanais, a suscité des institutions anti-turques-ottomanes et a joué un rôle important dans la création de groupes albanais luttant contre la domination ottomane (İzeti, 2005: 522). Le *tekke* Harabati Baba, toujours actif aujourd'hui, était l'une des bases importantes de l'affrontement des Albanais contre les Ottomans à la fin du XIXe siècle (İbrahim, 1994: 297). Le Bektachisme, qui est indirectement passé sous le contrôle des Albanais en raison de la pression exercée par l'administration, était une structure où des mouvements nationalistes et séparatistes avaient été observés dans les dernières années de la période ottomane, et bien qu'il n'ait pas été très actif en raison des fermetures pendant la période yougoslave, il continue à vivre sous le contrôle de la population albanaise après l'indépendance. Aujourd'hui, les *baba* d'origine albanaise sont responsables de deux des trois *tekke* de l'ordre du Bektachisme, où l'ethnie albanaise est toujours dominante, bien qu'elle ne soit pas au premier plan des mouvements nationalistes, et la langue albanaise est parlée dans ces *tekke*. Ejup Rakipi Baba, *post-nişin* du *tekke* Hadr Baba, et Edmond Brahimaj Baba, *post-nişin* du *tekke* Harabati Baba, sont d'origine albanaise. Zeynel Abidin Baba *post-nişin* du *tekke* Dikmen Baba, est d'origine turque. Le fait que le village de Kanatlartsi, où se trouve le *tekke* Dikmen Baba, soit presque entièrement turc se traduit par le fait que le *baba* du *tekke* est également turc. Selon les données du recensement de 2021, 973

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Turcs vivent dans le village de Kanatlartsi, où la population totale est de 1202 personnes (Makstat).

L'influence albanaise se fait également sentir dans les mouvements islamiques radicaux. Les personnes d'origine albanaise sont majoritaires dans les mouvements néo-salafistes (salafistes et wahhabites). Les Albanais participent à la gestion des communautés religieuses et des mosquées affiliées à ces structures. Des Albanais font également partie des fondateurs et de la direction du « Dar Al Hadith », reconnu par l'État comme une communauté religieuse officielle. Dans cette communauté et dans les mosquées des structures radicales, l'albanais est la langue dominante, comme dans les mosquées de l'IVZ et des *tekke* bektachis. Nenad Taneski, qui a étudié les mouvements islamiques radicaux en Macédoine, attire l'attention sur la concentration d'Albanais dans les structures radicales et affirme que les islamistes radicaux ont participé à l'UÇK lors de la guerre civile en Macédoine, comme lors de la guerre du Kosovo (Taneski, 2010: 89-98). Par ailleurs, les islamistes radicaux de Macédoine ont également rejoint l'État islamique, connu sous le nom de Daech, qui s'est établi en Irak et en Syrie et a proclamé le califat en 2014. Les informations selon lesquelles des individus islamistes radicaux se sont rendus ou ont tenté de se rendre en Syrie et en Irak pour rejoindre ces structures se reflètent dans des rapports, des journaux et des sites d'information (Stojančov, 2017). Selon le Groupe Soufan, qui publie des rapports sur l'Irak et la Syrie, on estime à 140 le nombre de citoyens macédoniens combattant pour le djihad dans ces pays (Barrett, 2017: 13).

Le fait qu'une grande partie de la population musulmane soit composée d'Albanais et la domination albanaise dans les institutions islamiques ont contribué à l'acceptation de l'islam en tant que religion des Albanais. Il convient de noter que le passage de l'islam, qui était accepté comme la religion des Turcs pendant la période ottomane, à l'identité albanaise avec les développements qui ont eu lieu, a des aspects positifs et négatifs pour l'islam et les musulmans. En effet, l'identification d'une religion universellement acceptée avec l'ethnicité dans un pays où des conflits ethniques fondés sur le nationalisme surgissent suscite l'émergence de nouveaux enjeux.

4.2. La contribution albanaise dans la reconnaissance de l'islam et la visibilité des musulmans

La religiosité et le nationalisme des Albanais vivant en Macédoine permettent de caractériser ce qu'est l'islam albanais, mélange de religion et d'identité ethnique. La formation de ce concept et le fait qu'une religion universelle soit associée à une identité ethnique conduisent inévitablement à l'émergence d'un certain nombre de nouveaux enjeux. Ces enjeux

affectent à la fois l'État et tous les citoyens, en particulier les musulmans, qui vivent dans le pays. L'appropriation de la religion par une ethnie dans le pays (une ethnie qui est souvent considérée comme séparatiste) conduit à des approches différentes en fonction du pouvoir et de la position politique et statutaire de cette ethnie. Le fait que les Albanais du pays soient politiquement les acteurs des conflits ethniques a eu un impact négatif sur l'islam et les musulmans à un certain égard, mais il a également permis d'obtenir des gains importants à l'occasion du renforcement de leur statut au cours des dernières années. Les autres ethnies appartenant à la religion islamique ne se sont pas opposées à la formation de l'« islam albanais ». Outre les Albanais, d'autres groupes musulmans tels que les Turcs, les Torbèches, les Roms ou les Bosniaques n'ont pas exprimé d'opposition significative à l'égard de l'autorité des Albanais dans le cadre religieux. L'absence de marginalisation interethnique au sein de la communauté musulmane suggère ainsi que les divergences de points de vue sur cette question sont limitées.

Dans un sens, le fait que l'islam en Macédoine soit un « islam albanais » est une situation que tout le monde accepte, même si elle n'est pas considérée comme une situation que tout le monde soutient ouvertement. Cette situation acceptée est directement liée au fait que la population albanaise a obtenu davantage de droits pour les musulmans à chaque période depuis l'indépendance. En d'autres termes, l'autonomisation des Albanais dans la sphère politique et au niveau de l'État dans le pays a également conduit au renforcement de l'islam. À cet égard, le fait que les Albanais, qui sont presque les égaux des Macédoniens en termes de statut, soient devenus les principaux défenseurs de l'islam dans le pays a permis aux autres ethnies musulmanes d'accepter l'hégémonie albanaise sur l'islam. La contribution et l'influence de l'ethnie albanaise et des partis albanais qui luttent dans l'arène politique sont importantes pour que l'islam obtienne quasiment chaque année des droits importants depuis l'indépendance. Les partis albanais actifs sur la scène politique adoptent principalement une approche fondée sur l'ethnicité, mais ils apportent également diverses contributions relatives à la position de l'islam et des communautés musulmanes, en raison du poids de leur identité musulmane. Parmi ces contributions, on peut citer la présence de madrasas dispensant un enseignement religieux dans différentes villes telles que Gostivar, Tetovo et Štip, en plus de Skopje, et l'intégration des fêtes religieuses importantes pour le monde islamique dans les jours fériés officiels du pays. De fait, en 1997, les députés du Parti pour la Prospérité Démocratique (*Partia për Prosperitet Demokratik* - PPD) ont soulevé la question des jours fériés islamiques au parlement, qui ont été reconnus en 1998. Parallèlement, les hommes politiques du PPD ont

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

ouvertement soutenu l'IVZ dans le but de gagner les voix des électeurs albanais religieux lors des élections de 1998 (Iseni, 2007: 26).

Après l'Accord-cadre d'Ohrid (2001), la révision des articles de la Constitution a donné davantage de droits aux minorités du pays, en particulier aux Albanais, tandis que l'islam a obtenu de nouveaux droits. Jusqu'en 2001, la Constitution, qui était utilisée jusqu'alors, avait une approche libérale pour toutes les religions du pays, mais seule l'Église orthodoxe était incluse dans la Constitution en termes de groupes religieux et de religions. Avant 2001, le terme « communauté religieuse islamique » n'était pas mentionné dans la Constitution, mais dans les articles mis à jour à la demande des hommes politiques albanais, la communauté religieuse islamique (*Islamska verska zajednica*) a commencé à être mentionnée ainsi que l'Église orthodoxe de Macédoine (OSCE, 2001: 6). Ainsi, l'IVZ, l'institution à laquelle est affiliée la quasi-totalité de la population musulmane du pays, a commencé à être officiellement mentionnée dans la Constitution de l'État. Outre l'IVZ, les efforts des hommes politiques albanais et des associations se traduisent également par la construction de mosquées dans le pays, l'ouverture de médersas, la création de facultés islamiques et l'organisation de cours de religion dans les écoles.

Si l'existence de l'islam albanais présente des aspects positifs pour la minorité musulmane du pays, il ne faut pas ignorer qu'il a également des effets négatifs. L'islam, qui s'inscrit dans une identité ethnique, est affecté par les tensions d'origine nationale qui se sont manifestées avant et après l'indépendance. Cette influence fait que le clivage entre chrétiens et musulmans, qui existe depuis la période ottomane, continue de s'accroître dans les conflits ethniques. Gjorgiev, affirme que le contrôle albanais de l'islam en Macédoine a eu pour effet d'affecter l'islam dans les conflits ethniques (Gjorgiev, 2011: 196-198). Selon Gjorgiev (2011), le fait que l'islam et l'identité albanaise soient considérés comme presque égaux conduit également à ce que l'islam soit pris pour cible dans les conflits ethniques fondés sur le nationalisme. Cette situation est similaire au fait que dans le passé, l'islam était considéré comme l'égal des Turcs.

L'idée que « l'islam est égal aux Turcs » a commencé à être perçue comme « l'islam est égal aux Albanais » avec le temps, à la suite de l'évolution des équilibres et de la structure de la population. Cette conception a conduit à la formation d'une attitude contre les musulmans en général et les Albanais dans les conflits ethniques et à la détérioration des monuments islamiques construits par les Ottomans dans le pays. Dans un sens, les incidents anti-albanais survenus dans le pays au cours des tensions et des conflits ont indirectement conduit à

l'islamophobie et même à l'ottomanophobie. Le conflit ethnique qui a eu lieu en 2001 en est un exemple important. Lors des affrontements internes de 2001, de nombreuses constructions architecturales dont des monuments ottomans (essentiellement des mosquées) ont été prises pour cible. Au cours de ce conflit civil, 58 édifices religieux appartenant à des musulmans ont été détruits dans toute la Macédoine et 20 d'entre eux sont devenus complètement inutilisables (Şehabi, 2004: 18).

Comme le montrent les conflits à base ethnique, le fait que la formation d'une identité ethno-religieuse peut révéler des aspects négatifs comme des aspects positifs en termes de droits. Outre l'adoption de l'islam par les Albanais du pays, la Turquie a également des activités dans ce domaine. Depuis l'indépendance, la République de Turquie mène des activités en faveur des musulmans du pays et s'intéresse aux besoins des musulmans et à la situation des structures islamiques. À cet égard, il convient de ne pas négliger l'influence de la Turquie ainsi que de l'ethnie albanaise, qui est devenue une sorte de défenseur des droits accordés par l'État, dans l'octroi de plus en plus de droits aux musulmans à tel point que la population musulmane en Macédoine vit dans des conditions plus favorables que dans de nombreux autres pays.

Conclusion

Comme dans l'ensemble des Balkans, l'islam, qui a commencé à apparaître en Macédoine avant la période ottomane, s'est répandu avec l'établissement de la domination ottomane dans la région. Bien que cette expansion ait pris du temps, elle s'est traduite, dans les premières années du XXe siècle, par la formation d'une population musulmane dans la région, presque égale à la population chrétienne et, selon certaines sources, majoritaire. Même si la population musulmane a diminué après les guerres balkaniques, le nombre d'Albanais et la proportion musulmane dans le pays ont augmenté à partir des années 1950. Après les années 1950, l'augmentation de la population albanaise dans le pays, parallèlement à la diminution de la population turque, a contribué à renforcer l'influence démographique des Albanais sur la communauté musulmane et sur la place de l'islam.

Les résultats obtenus suggèrent que les Albanais exercent aujourd'hui une influence prépondérante et déterminante sur l'islam et la population musulmane en Macédoine du Nord, affirmant ainsi leur rôle dominant au sein de cette communauté. En particulier après 2001, les Albanais, qui ont réussi à acquérir un pouvoir significatif sur l'arène politique et au niveau de l'État, sont devenus les représentants de l'islam dans le pays, grâce au double effet de leur religiosité et de leur nationalisme. Dans un certain sens, l'albanisation de l'islam en Macédoine

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

peut être considérée comme l'un des exemples les plus frappants de l'imbrication entre religion et ethnicité que Elbasani (2015) a soulignée dans son analyse de la période post-communiste dans les Balkans.

La prépondérance albanaise sur l'islam a eu des avantages et des inconvénients, tant pour leurs propres intérêts nationaux et ethniques que pour l'obtention de droits par les musulmans. En effet, la présence d'une population albanaise importante dans le pays et le gain d'influence de cette population dans la sphère politique après 2001 ont eu un impact sur le développement de la religion islamique et l'élargissement des droits de la population musulmane. Dans ce contexte, les difficultés rencontrées pendant la période communiste ne se sont pas reproduites. Cependant, on observe également que cette influence croissante centrée sur les Albanais a progressivement conduit à la formation d'un « islam albanais » dans le pays. L'influence des personnes d'origine albanaise dans les mosquées et les madrasas, en particulier l'IVZ, et la généralisation de l'utilisation de l'albanais ont conduit à une forte influence albanaise sur l'islam. Cette situation pourrait préparer le terrain pour une assimilation indirecte, sinon directe, de la population musulmane non albanaise, telle que les Turcs, les Roms, les Torbèches et les Bosniaques, à l'identité albanaise. Par exemple, le fait que les enfants qui souhaitent suivre des cours coraniques ou fréquenter une madrasa reçoivent principalement un enseignement en albanais et que les enseignants soient d'origine albanaise constitue un exemple concret de ce risque.

Par conséquent, l'influence de la population albanaise est manifeste dans la persistance de l'islam dans le pays après la période ottomane et, en particulier, dans son développement après le régime communiste. Cependant, il ne faut pas négliger le fait que cette influence comporte le risque de voir la structure religieuse se façonner autour d'une identité ethnique dans une région où les tendances nationalistes ont toujours été fortes.

Cette étude apporte une contribution originale à la littérature sur les relations entre religion et ethnicité dans les Balkans en examinant l'influence de la population albanaise sur l'islam et la communauté musulmane en Macédoine du Nord. Cependant, le fait que la recherche se concentre uniquement sur l'influence albanaise doit être considéré comme une limite méthodologique. Les travaux futurs pourraient apporter une contribution importante aux débats dans ce domaine en examinant dans un cadre plus large les effets potentiels des Albanais, qui jouent un rôle de premier plan dans la préservation et la représentation de l'islam après le déclin numérique de la population turque résultant des migrations, sur les autres

minorités musulmanes, et la manière dont cette interaction se reflète dans les processus de construction identitaire, d'assimilation ou d'adaptation mutuelle.

Références

Sources officielles

- Komisijata za Odnosi so Verskite Zaednici i Religioznite Grupi (KOVZRG). (n.d). *Zakon za Pravnata Položba na Crkva, Verska Zaednica i Religiozna Gupa*. Consulté sur <https://www.kovz.gov.mk/content/Закон%20за%20правна%20положба.pdf>
- Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika (KJODS). (1932). *Definitivni Rezultati Popisa Stanovišta Od Januara 1921*. Sarajevo: Državna Štamparija.
- Kraljevina Jugoslavija, Opšta Državna Statistika (KJODS). (1938). *Definitivni Rezultati Popisa Stanovišta Od 31 Marta 1931 Godine*. Beograd: Državna Štamparija.
- Makstat. (n.d). *Baza Na Podatoci*. Consulté sur <https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef>
- Republika Severna Makedonija Drzaven Zavod za Statistika (RSMDZS). (2022). *Vkupno rezidentno naselenie, domaĳinstva i stanovi vo Republika Severna Makedonija, popis 2021*. Skopje.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2001). *Framework Agreement*. Consulté sur <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>
- Sluzben Vesnik na Republika Makedonija (SVRM). (2007, Eylül 20). Ukaz za Proglasuvanje na Zakonot za Pravnata Položba na Crkva, Verska Zaednica i Religiozna Grupa. Consulté sur <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/B73B1AE48C6A854D9F63ECE819984E43.pdf>
- State Statistical Office (SSO). (2024). *Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia 2024*. Skopje: State Statistical Office of the Republic of North Macedonia.
- Ustav Socijalistiĳke Federativne Republike Jugoslavije (USFRJ). (1974.) Consulté sur [https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.))

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

Ustav na Republika Makedonija (URM). (2011). *Ustav na Republika Makedonija so Amandmanite na Ustavot I – XXXII*. Yp Sluzben Vesnik na Republika Makedonija.

Travaux académiques

Abdula, S. (2022). Kuzey Makedonya'da Arnavut Müslüman Kimliğinin Modern İktidarla Sınvı. *Müslüman Dünyadan Fikri Birikimler*, 162, 1-9.

Altundal Hajdari, S. (2014, Kasım). *Makedonya Müslümanları* [Rapport]. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.

Consulté sur <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-makedonya-muslimanlari.pdf>.

Barkan, Ö. L. (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.

Barrett, R. (2017). Beyond The Caliphate : Foreign Fighters and the Threat of Returnees, [Rapport]. The Soufan Center. Consulté sur <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>

Castellan, G. (2003). *Un Pays Inconnu : La Macédoine*. Crozon: Armeline.

Clayer, N. (1995). Bektachisme et nationalisme Albanais. A. Popovic et G. Veinstein (Ed.). *Bektachiyya: Etudes sur l'ordre Mystique des Bektachis et les Groupes Relevant de Hadji Bektach* (277-308). İstanbul: Éditions Isis.

Clayer, N. (2004). Les musulmans des Balkans ou l'islam de « l'autre Europe ». *Le Courrier des pays de l'Est*, 1045, 16-27. Consulté sur <https://shs.cairn.info/revue-le-courrier-des-pays-de-l-est-2004-5-page-16?lang=fr&tab=texte-integral>

Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri : Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Courbage, Y. (2003), Autour des recensements et des élections : réflexions sur la population en Macédoine. *Population*, 58(4-5), 489-510. Consulté sur https://www.persee.fr/doc/pop_0032-4663_2003_num_58_4_7411

Çayırılı, N. (2017). Makedonya'da İslamiyet, *Yeni Türkiye*, 3(97), 60-76. Consulté sur https://www.academia.edu/42687597/MAKEDONYADA_İSLAMİYET

- Dukoski, S. et Dukoska, M. (2015). Slobodata na sovest i veroispoved vo Republika Makedonija so poseben osvrt na verskite zaednici i religioznite grupi - derviškite redovi. *Makedonski Politikološki Forum*, 4, 41-53.
- Ekinci, E. B. (2021, Octobre 18). Osmanlı Devletinin Resmi Mezhebi. *Ekrem Buğra Ekinci*. Consulté sur <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1190&osmanli-devleti%27nin-resmi-mezhebi>
- Elbasani, A. (2015). Introduction - Nation, State and Faith in the Post-Communist Era. A. Elbasani et R. Olivier (Ed.). *The Revival of Islam in the Balkans: From Identity to Religiosity* (1-23). Basingstoke: Palgrave.
- Gelez, P. (2016). L'islamisation des Balkans (xve-xixe s.). P. Gelez et G. Grivaud (Ed.). *Les conversions à l'islam en Asie mineure, dans les Balkans et dans le monde musulman* (19-74). Athènes: École française d'Athènes
- Gjorgiev, D. (2004). Islamizacijata vo makedonsko-albanskiot graničen pojas vo XV i XVI vek. *Istorija*, 40(1-2), 71-76.
- Gjorgiev, D. (2011). Osmanliskoto nasledstvo vo Republika Makedonija : prednost ili hendikep?. *Slavia Meridionalis*, 11, 191-204.
- Hamzaoglu, Y. (2010). *Balkan Türklüğü (Makedonya, Bulgaristan, Slovenya)*. Üsküp : Logos A.
- İbrahim, M. (1994). Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih içindeki Gelişimi ve Önemi. *Vakıflar Dergisi*, 24, 291-306.
- İdriz, M. et Ali, M. (2016). Islam in Macedonia : the origins, evolution and role of the islamic religious community from the ottoman period to the present. *ICR Journal*, 7(1), 81-97.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnbaşı, M. (2002). Makedonya'da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen ve Değişmeyen Kimlik. M. Hatipoğlu (Ed.). *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne* (27-44). Ankara: ASAM.
- İzeti, M. (2005). Arnavutlar ve Bektâşilik. *Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu-I (28-30 Eylül 2005) Bildiriler ve Müzakereler* (517-525). Isparta.
- Iseni, B. (2007). Entre nationalisme laïc et instrumentalisation des institutions religieuses islamiques. *Politorbis*, 13-38.
- Jahja, A. (2012). Makedonya'da İslam Kültürü. *Milel ve Nihal Dergisi*, 9(2), 75-112.

L'islam en Macédoine du Nord et l'influence des Albanais

- Jahjai, M. (2020). Osmanlı sonrası Kuzey Makedonya ulemasının durumuna ışık tutan bir mektup, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 29-42. Consulté sur <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rumeli/issue/57262/745399>
- Kiselinovski, S. (2000). *Etničkite promeni vo Makedonija (1913-1995)*, Skopje: Institut za nacionalna istorija.
- Maden, F. (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Matkovski, A. (1970). Islamot vo oči te na nemuslimanite od balkanskiot poluoostrov, *Istorija*, 6(2), 73-82.
- Pejoska-Bouchereau, P. (2008). Histoire de la langue macédonienne. *Revue des études slaves*, 79(1-2), 145-161. Consulté sur https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2008_num_79_1_7131
- Recepi, S. (2016). Makedonya'da İslam ve Müslümanlar. M S. Kafkasyalı (Ed.). *Balkanlarda İslam: Miadı Dolmayan Umut* (99-116). Ankara: TİKA Yayınları.
- Stojančov, S. (2017). Nema radikalen islam, ima radikalni poedinci. *Radio Slobodna Evropa*. Consulté sur <https://www.slobodnaevropa.mk/a/28643706.html>
- Stojanovski, A. (1969). *Istorija na Makedonskiot Narod (I)*. Skopje: Institut za Nacionalna Istoria.
- Şehabi, B. (2004). *Kapanmayan Yaralar*. Üsküp: Özel Basım.
- Taneski, N. (2010). Radikalniot İslam: Realna zakana za bezbednost na Balkanot. *Bezbednosni Dijalogi*, 1(2), 83-99.
- Toprak, S. (2020). *Balkanlarda İslamlaşma (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tülü, B. (2021). *Balkan Bektaşileri*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

Gizem AKBAŞ

M.A. Student, The Graduate School of Social Sciences, Department of Political Science, Social Sciences University of Ankara, gizemakbas7@gmail.com.

Citation

Akbaş, G. (2025). A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 255-271.

Article Type

Research Article

Article History

Submitted: 5 September 2025

Accepted: 17 November 2025

Plagiarism/ Ethic

This article has been reviewed by at least two referees and and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Publisher

Social Sciences University of Ankara

Abstract

Color revolutions are popular reactions to governmental legitimacy crises such corruption, electoral fraud, rule of law violations, and a lack of transparency. The fundamental characteristic that distinguishes color revolutions from other revolutions is that they are social movements organized around a common symbol and aim to gain public support through non-violent means and a discourse of peaceful resistance. This study analyzes the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan, which emerged against authoritarian regimes following the collapse of the Soviet Union. The Rose Revolution in Georgia in 2003 marked a significant turning point in the democratization process due to broad public participation, strong opposition, and intense international support. In contrast, the Tulip Revolution in Kyrgyzstan in 2005, despite emerging for similar reasons, eventually devolved into social violence and failed to initiate a sustained democratization process, continuing its authoritarian tendencies. The article evaluates the reasons for this difference based on three key variables: the impact of leadership capacity and structure of the opposition, the impact of geopolitical location on international support and reform processes, and the impact of social structure on post-Revolutionary stability. In this context, the study analyzes two color revolutions, which emerged from similar motivations but produced different outcomes, using the most similar system design method, a comparative research method.

Keywords: Color Revolutions, Democratization, Rose Revolution, Tulip Revolution.

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

Introduction

Michael McFaul defines color revolutions as a product of the transition to democratization (McFaul, 2005b: 7-8). The authority gap that emerged after the collapse of the Soviet Union paved the way for the establishment of new political systems. However, this process, which McFaul calls a transition, did not result in linear democratization; many regimes evolved into what Levitsky and Way (2010) call hybrid regimes known as competitive authoritarianism. In these regimes, although democratic institutions (such as elections) persist, they are systematically violated by those in power. Accordingly, in the post-communist period, mass movements have occurred to establish democratic values in authoritarian regimes. McFaul states that these mass movements of the people emerged as a response to the state's political legitimacy crises (McFaul, 2005b: 9). The problems such as election fraud, corruption, economic inequalities, violation of the rule of law, damage to transparency and accountability, and nepotism brought about by this legitimacy crisis undermine public trust. Accordingly, the perception in society that government policies do not reflect the interests of the people occurs, and the people's consent is lost. The government, which gradually loses the support of the people, enters a deadlock in decision-making processes and begins to limit the people's demands by becoming authoritarian. Color revolutions are mass popular movements that emerge against governments that become authoritarian and try to limit the people's will. These revolutions emerged in post-Soviet countries with demands for the end of authoritarian regimes and for peaceful regime change for the purpose of democratization (McFaul, 2005a: 10-12). In this context, the people try to achieve regime change through civil society organizations with a social solidarity created without using violence. Democratic and fair elections are demanded; the aim is to ensure the rule of law and end human rights violations. While carrying out this revolution, unlike other revolutions, colors or various symbols are used as a symbolic tool to bring the people together and create a common identity (Hale, 2006: 312). The people, who form a social identity under a symbol around a common goal, advocate social change with a non-violent resistance language. The absence of any violence in these movements increases social support and prevents polarization. Instead of creating fear in society, social solidarity is encouraged. In this way, the legitimacy of this mass movement increases, and the public sympathy is gained. The leaders and participants of this social movement prioritize the protection of social values and human rights while achieving political change. Thus, the collective power of the people, combined with the language and symbol of peaceful resistance, creates national pressure on the authoritarian regime (Hale, 2006: 315). International support provided for the people, who are organized at the national level, to

make their voices heard also plays an important role. Western actors, especially the European Union and the United States, provide financial support to the color revolutions. As non-state actors, these countries which contribute to the revolutionary process, create diplomatic pressure against authoritarian states in addition to economic support and provide media support to the resisting people. Accordingly, this mass popular movement gains international recognition. To explain the impact of this support, a significant debate in the literature focuses on Levitsky and Way's (2010) "linkage and leverage" model. "Linkage" refers to the intensity of a country's geographic, economic, and social ties to the West, while "leverage" indicates the degree to which Western actors can exert pressure on these regimes. At the same time, authors such as Bunce and Wolchik (2011) argue that "external assistance" and the "diffusion" of democratic models played a critical role in the success of these revolutions.

The Rose Revolution, an example of a color revolution, was a peaceful popular movement that took place in Georgia in 2003 and is known as one of the most important examples of democratization steps in the former Soviet Union countries (Zharebkin, 2009: 208). Allegations of corruption and irregularities in elections were the main reason for the Rose Revolution. The people, who believed that the government was becoming increasingly authoritarian and manipulating the state administration for their own interests, started a resistance movement under the leadership of opposition leader Mikheil Saakashvili. In this resistance movement, the people adopted the rose symbol as a symbol of their revolution. Because Saakashvili and his supporters entered the parliament building peacefully, holding roses in their hands, in a non-violent manner (Zeller, 2013: 11). As a result of this movement, the government of Eduard Shevardnadze, who was known as authoritarian and anti-democratic, resigned and Saakashvili was elected president in a re-election held the same year. In addition, international actors such as the EU, the US, international NGOs and independent election observers provided political, economic, diplomatic and media support for the fair elections and democratic reforms demanded by the Georgian people and strengthened the legitimacy of the people by criticizing the authoritarian structure of the Shevardnadze regime (Zeller, 2013: 11-12). Saakashvili, the leader of the movement, described the Rose Revolution as "a revolution without bloodshed" and as a result of this revolution, Georgia transitioned to a more democratic system of government (Cornell, Swanström, Tabyshaliev, Tcheishvili, 2005: 14). This successful revolution in Georgia inspired other former Soviet countries and paved the way for the people to demand a freer administration.

An example of these demands of the post-Soviet people is the Tulip Revolution in Kyrgyzstan in 2005. The people took to the streets against the authoritarian rule of Askar

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

Akayev due to allegations of election fraud and corruption and started a resistance movement. In this revolution, which began under the leadership of opposition leader and former President Kurmanbek Bakiyev, the people initially expressed their discomfort with the current government's governance style through peaceful protests, but unlike the protests in Georgia, these protests eventually turned into violent incidents and caused social conflicts. (McFaul, 2005a: 3-5) The reason why this revolution is called the “Tulip Revolution” is because it took place in March and the tulips in Kyrgyzstan bloomed during this period. Akayev also compared these popular movements to the Rose Revolution in Georgia and said in his speech that he predicted that a similar revolutionary movement would affect Kyrgyzstan, and he called the Kyrgyz version of the revolution the Tulip Revolution. However, unlike the Rose Revolution, the Tulip Revolution did not turn into a full-fledged democratization movement (Juraev, 2008: 261). Although the authoritarian and anti-democratic regime changed as a result of this revolution and Akayev resigned, full political and economic stability could not be achieved. Because the political tension within the country continued, election security was still not fully ensured and socioeconomic problems continued. In addition, the support of international actors to the resisting people in the Tulip Revolution was more limited compared to the Rose Revolution (Beacháin, 2009: 223). Although international actors such as the EU, the US, international NGOs and independent election observers supported civil society movements in Kyrgyzstan diplomatically and politically, financial and media support remained weaker compared to the Rose Revolution (Lewis, 2008: 267-268).

This study will examine why the Rose Revolution and the Tulip Revolution, although they were both popular movements aimed at ending authoritarian regimes and achieving democratization, produced different results. The main argument of the study is that while democratization steps were taken in Georgia as a result of the revolutions, the authoritarian regime continued in Kyrgyzstan. The fact that these two cases took different paths despite similar conditions constitutes the main research question of this study. This article aims to make two main contributions to the literature. First, it empirically applies the ‘linkage and leverage’ model presented by Levitsky and Way (2010) to these two cases. Second, and more importantly, unlike many studies in the literature, the main argument of this study is that no single factor (leadership, geopolitics, or social structure) can explain success or failure on its own. Rather, the argument argued in this study is that the interaction and combination of these three factors (e.g., the ability of strong leadership to attract international support and the ability of the social structure to absorb this support) facilitated democratization in Georgia

while leading to the persistence of authoritarianism in Kyrgyzstan. These factors are examined as three key variables:

2.1 The Impact of Leadership Capacity and Structure of The Opposition

2.2 The Impact of Geopolitical Location on International Support and Reform Process

2.3 The Impact of Social Structure on Post-Revolutionary Stability

Also, the article is structured as follows: The next section describes the study's methodological framework, Most Similar System Design (MSSD). Subsequent sections analyze the comparative findings across three key variables: leadership, geopolitical support, and social structure. The concluding section discusses the implications of these factors for the democratization literature.

1. Methodology

In this study, where the Rose Revolution and the Tulip Revolution were comparatively analyzed, qualitative research methods were used. In this context, the Most Similar System Design method was preferred among the comparative research methods. The MSSD method aimed to understand why different results emerged despite the existence of many similar variables that were effective in the realization of both revolutions. As a specific qualitative research technique, this study adopts the Comparative Historical Analysis method. The temporal scope of the analysis covers the period immediately before the revolutions (2000-2003), the moment of the revolution (2003-2005), and the post-revolutionary stabilization period (2005-2010). To ensure analytical rigor, the study's three independent variables need to be operationalized. First of all, “Leadership Capacity and Composition of the Opposition” variable measures not only the leader's charisma but also the opposition's ability to present unity and a reformist vision. Secondly, “International Support” variable encompasses not only financial assistance from Western actors (US, EU), but also diplomatic pressure, media support, and technical support provided through civil society organizations (e.g., election observation). Finally, “Social Structure” variable captures the social cleavages that affect post-revolutionary stability, particularly the regional cleavages that are more prevalent in Kyrgyzstan compared to the ethnic cleavages in Georgia.

The data used in this study was obtained from various academic journals, books and media sources. Then, a system design table was prepared to determine under which themes the data would be organized and presented based on the conceptual framework of the research, and the roadmap of the study was created. The Most Similar System Design table prepared consists of similarities that include the common features of both revolutions, three separate variables that were effective in the emergence of different results and the different

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

results that emerged. This system design method is applied to examine how differences in leadership, international support, and societal structure produced different outcomes in these two comparable revolutionary cases. Despite the high similarity between the two cases, there may be exogenous variables inherent in the MSSD method that it cannot fully control. These extraneous factors, particularly Russia's differing policies toward both countries, may have influenced the final results, even though they were not the primary focus of the comparison. This methodological setup and variables of the study are listed in Table 1 below:

Table 1

Comparison of the Rose Revolution and the Tulip Revolution with the Most Similar System Design Method

MSSD	Common Similarities	Varying Quality on the same Cause I	Varying Quality on the same Cause II	Varying Quality on the same Cause III	Different Outcome
Rose Revolution in Georgia	-Strong Soviet legacy -Emergence against authoritarian order for democratization -Leaders initially coming to power with a reformist image and gradually becoming authoritarian -Beginning of democratic regression, violation of political rights, corruption, favoritism, spread of nepotism -Election fraud and	The opposition structure is stronger and more organized, and opposition leader Mikheil Saakashvili has a charismatic leadership approach that is supported by the West, reformist and gains the trust of the people.	Due to its geopolitical location, Georgia received more diplomatic, political, financial and technical support from the West, enabling it to quickly implement post-revolutionary reforms.	In Georgia, the more homogeneous structure of society allowed for post-revolutionary political stability and social solidarity.	Democratization steps were taken with the implementation of political and economic reforms.

Tulip Revolution in Kyrgyzstan	manipulation of election results, legitimacy crises -Economic stagnation, socioeconomic inequalities, increasing unemployment and poverty -Increasing public reactions and peaceful protests at the beginning -Both revolutions symbolized with a flower -Role of civil society organizations and youth movements -Support from international actors -Both revolutions resulted in a change of government.	The opposition structure is weak and unorganized, and opposition leader Kurmanbek Bakiyev has low public support, insufficient charisma and a low vision for reform.	Kyrgyzstan, due to its geopolitical location, was under the influence of Russia, and therefore the West's support and interest were more limited, and reforms could not be achieved.	In Kyrgyzstan, a stable post-revolutionary government could not be established because regional ethnic and religious differences increased political and social conflicts.	Political and economic instability have continued under an authoritarian rule in Kyrgyzstan.
---------------------------------------	--	--	--	--	--

2. A Comparative Analysis of the Rose and Tulip Revolutions

As noted in the introduction, the Rose Revolution in Georgia (2004) and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan (2005) emerged under similar political, social, and economic conditions in the post-Soviet era, in response to long-standing authoritarian regimes (Beacháin, 2009: 2). In both countries (Eduard Shevardnadze in Georgia and Askar Akayev in Kyrgyzstan), the gradual authoritarianism of initially reformist leaders created a profound legitimacy crisis due to problems such as corruption, nepotism, and electoral fraud (Beacháin, 2009: 10,27). In both revolutions, the people used flowers, carrying messages of change, renewal, and hope, as symbols of their peaceful movements. The Rose Revolution, characterized as a bloodless revolution in its formation, inspired the Tulip Revolution in its methodology and name. With the support of civil society and youth movements, these revolutions exhibited a peaceful character, consistent with the nature of color revolutions (CSCE,2004: 5). However, these similarities have been complicated by the differing strategies of international actors, particularly Russia. While Russia responded to Georgia's pro-Western

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

policies with economic and diplomatic pressure (CSCE, 2004: 6), it aimed to counterbalance Western influence by cooperating with the post-revolutionary government in Kyrgyzstan (Bozkurt, 2014: 122-123).

However, the most fundamental difference emerged in the post-revolutionary processes, although both revolutions resulted in a change of government (the resignations of Shevardnadze and Akayev). While Georgia underwent democratization through political and economic reforms under the Saakashvili government (CSCE, 2004: 5-6), Kyrgyzstan, due to institutional weaknesses, descended into deeper political instability and continued its authoritarian tendencies (Beacháin, 2009: 18). This section will analyze in detail the three key variables identified in the methodology section (leadership, international support, and social structure) that contributed to these different outcomes.

2.1 The Impact of Leadership Capacity and Structure of the Opposition

One of the three variables that caused the Rose Revolution and the Tulip Revolution to have different outcomes is the capacity of the leaders of the revolutions to mobilize society and the opposition structures formed against authoritarian governments. Leadership capacity and the organization of the opposition are the elements that enable different groups in society to come together and unite around a goal. The presence of a strong leader will increase the legitimacy of the revolution as it will gather more support from the people. This leader prevents the chaos and social tension that may occur in society by ensuring that the revolution takes place in an organized and planned manner. Therefore, leadership capacity and organization are one of the most important variables for the success of the revolution (Migdal, 1988, p. 208).

Mikheil Saakashvili emerged as the leader of the Rose Revolution that took place in Georgia in 2004. Since Saakashvili was a lawyer who completed his education in the USA and Western Europe, his vision comprehensively includes the concepts of democratization and modernization. Because he was a charismatic leader who was able to rally the populace, Saakashvili provided the Rose Revolution legitimacy by standing for the people's trust. He took on the central leadership of the revolution by uniting the opposition against the Shevardnadze government in order for the revolution to be successful. The unification of the opposition under Saakashvili's leadership preserved the organization of the revolution and paved the way for a stronger and more coordinated action by civil society organizations and youth movements with the establishment of this organizational structure, the opposition acted decisively and successfully carried out the revolutionary process and peacefully ended Shevardnadze's authoritarian rule (Aydın, 2010: 193-196). Thus, the decisiveness of leadership

capacity and organization in the success of a revolution can be seen. In Georgia, as of 2004, the combination of a strong and charismatic leadership vision and an effective organization gained the support of the people and successfully entered the democratization process against an authoritarian regime and reform movements were rapidly initiated. This strong public legitimacy enjoyed by Saakashvili and the united opposition enabled the rapid implementation of difficult institutional reforms immediately after the revolution, such as a large-scale anti-corruption drive, the simplification of the bureaucracy, and, most symbolically, the overnight disbandment and re-establishment of the Traffic Police (approximately 15,000 officers), which had become notorious for corruption (Devlin, 2009).

On the other hand, the Tulip Revolution in Kyrgyzstan in 2005, just like the Rose Revolution, was a movement that emerged with a desire for democratization against an authoritarian regime, but it could not take successful steps towards democratization due to both inadequate leadership capacity and the inability to form an organized opposition structure (Beacháin, 2009: 28). This is because Kurmanbek Bakiyev, who assumed the leadership of the revolution, did not have a clear reform agenda. Although he came to power with promises of reform after the Tulip Revolution, he did not take action to fulfill these promises. Although he promised to end problems caused by authoritarian rule such as nepotism, corruption, lack of accountability and transparency when he came to power, he himself became increasingly authoritarian and continued the anti-democratic practices of the previous government. These behaviors are an indication that Kurmanbek Bakiyev does not have a strong vision in terms of democratization and modernization. In addition, Bakiyev is a leader who lacks the qualities of communicating directly with the people and mobilizing the people, as charismatic leaders do, and thus, unlike Saakashvili, he maintained a weak revolutionary leadership. Kyrgyzstan is a country with intense regional and ethnic differences, which caused the opposition to have a very fragmented structure. The existence of opposition leaders representing different ethnic identities was a factor that made it difficult for the society to form a single national identity and fight for a common goal (Beacháin, 2009: 12-13). Therefore, we can say that the Tulip Revolution lacked a strong central leadership, unlike the Rose Revolution. The fragmented opposition structure made it difficult to organize and coordinate. Spontaneous popular movements caused social chaos, causing this colorful revolution, which was supposed to be carried out peacefully, to turn into bloody violence over time. It was even seen that some oppositionists were injured and killed (Beacháin, 2009: 6). Additionally, the lack of organization of non-governmental organizations and youth movements is an indication that this revolution lacks central control. Also, Bakiyev lost the

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

trust of the people due to the excessive security policies and oppressive measures he implemented after coming to power. Thus, a more democratic, more centralized and stronger alternative to the authoritarian regime in Kyrgyzstan could not be presented to the people. (Beacháin, 2009: 18). A new authoritarian government arose as a result of the Tulip Revolution, which was initiated with the intention of democratization. Unlike Georgia, this fragmented opposition structure in Kyrgyzstan made it impossible to build post-revolutionary institutional consolidation. Lacking a shared vision, leaders, instead of reforming the state, engaged in a regional and clan-based leadership struggle among themselves for the seat of power vacated by Akayev. This quickly eroded public legitimacy and paved the way for Bakiyev's authoritarianism (Radio Free Europe / Radio Liberty, 2005).

2.2 The Impact of Geopolitical Location on International Support and Reform Process

Another variable in the different outcomes of the Rose Revolution and the Tulip Revolution is the capacity of the countries to receive international support depending on their geopolitical positions. Georgia is located in a strategic region due to its proximity to the Black Sea and being on the route of energy transmission lines. Georgia, which acts as a buffer zone between Russia and the West, has attracted more attention in the international arena with its democratization (Aydın, 2010: 142-143). Western countries have shown interest in Georgia's reform efforts towards democratization and modernization, have supported the reforms, and have provided diplomatic, political and financial assistance. Because Georgia has an important role in the West's energy security strategy. By supporting Georgia, Western countries aim to transport energy resources outside of Russia's intervention. Accordingly, if Georgia follows a pro-Western policy, Russia's influence over Georgia will be limited and Georgia's integration process with NATO and the EU will advance (Aydın, 2010: 143). In order to ensure stability in the South Caucasus against Russia's expansionist policies, the West has supported a democratization model that is oriented towards the West in order to increase its influence in Georgia, a former Soviet region, through a color revolution. The support provided by international actors such as Western governments and civil society organizations ensured that Georgia's democratization struggle had a greater impact in the West and that reforms were rapidly implemented after the revolution. With the international support provided, economic reforms were carried out and the construction of democratic institutions continued. Georgia's policy towards the West led to harsh interventions by Russia. Russia supported minority movements in Abkhazia and South Ossetia and brought them under its political influence, carried out military operations aimed at Georgia's rapprochement with NATO in order to

regain control of these regions, organized cyber-attacks, and imposed trade embargoes and energy cuts against Georgia (Aydın, 2010: 144). However, these interventions by Russia could not prevent Western actors from trying to create a democracy model towards the West. The support of the Georgian people for the West has increased and the country's cooperation with the EU has strengthened. As a result, the Rose Revolution in Georgia was successfully concluded thanks to the country's geopolitical, geographical and strategic importance and the support provided by the West in line with these factors. This can be explained by Levitsky and Way's (2010) linkage and leverage model. Georgia's high linkage to the West—especially through energy pipelines, educated elites, and EU/NATO aspirations—and the high leverage the West was able to exert on the country were the key explanatory variables that enabled reforms to be sustainable and advance despite Russian interference. Therefore, after the revolution, the Saakashvili government began rapid reform efforts and took steps towards democratization.

On the other hand, the Tulip Revolution in Kyrgyzstan has not attracted as much attention and support in the international arena as the Rose Revolution due to the country being located in the inner part of Central Asia and having limited energy resources (Yandaş, 2011:79-80). Since Kyrgyzstan's strategic importance is lower than Georgia's, Western actors have preferred to be less involved in this revolution. The West has provided technical support in the fields of democracy and rule of law in Kyrgyzstan, encouraging electoral reforms, combating corruption, ensuring transparency and protecting human rights within the country. It has also sent independent observers to ensure that the elections are held fairly and transparently and in accordance with democratic principles. International actors who want to encourage Kyrgyzstan's diplomatic relations with the West have made proposals for participation in the West's regional security strategies and for establishing closer relations with organizations such as NATO. In addition, although the EU and the US have provided financing for infrastructure projects, the development of agriculture and education, and the revitalization of the economy, this assistance has not been enough to change the country's political structure (Yandaş, 2011: 212-214). Because Russia's political and economic influence over Kyrgyzstan is high, Kyrgyzstan's security and energy relations with Russia have also prevented Western actors from being influential in Kyrgyzstan (Yandaş, 2011: 196-197). Theoretically, unlike Georgia, the case of Kyrgyzstan can be cited as an example of Levitsky and Way's (2010) low connectivity scenario. Kyrgyzstan's geographical isolation from the West, its lack of energy grids, and its high economic dependence on Russia have rendered Western leverage virtually ineffective. In addition, since Kyrgyzstan's weak economic structure

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

increases its economic dependence on Russia, Kyrgyz political actors' search for a Western-based model will cause Russia to withdraw its political, economic and energy support (Yandaş, 2011: 28). This situation limits Kyrgyzstan's capacity to act independently of Russia in the political arena. Since Kyrgyzstan's ability to pursue a foreign policy independent of Russia carries risks in terms of financial support, energy supply and security, the country generally follows a strategy of establishing a more balanced relationship with Russia. As a result, although the West supports political changes in Kyrgyzstan, the balance of power in the region has necessitated that these interventions be more limited and indirect compared to the Rose Revolution in Georgia (Beacháin, 2009: 13-20). This situation has caused the post-revolutionary political and economic instability in Kyrgyzstan to continue under an authoritarian regime and democratization to fail.

2.3 The Impact of Social Structure on Post-Revolutionary Stability

The third variable that was effective in the different outcomes of the Rose Revolution and the Tulip Revolution was the social structures of the countries. These structures were decisive in the stability after the revolution. The Rose Revolution that emerged in Georgia in 2003 was based especially on the people's demands to fight against corruption and democracy. In line with these demands of the people, the Rose Revolution took place with the support of Western actors and steps were taken towards democratization (Cornell, Swanström, Tabyshalieva, Tcheishvili, 2005: 28-29). The Georgian government continued its relations with the West after the revolution and paved the way for democratic reforms. Georgia was already a country that was prone to post-revolutionary reforms due to its social and community structure. The country's high rate of educated and young population, increasing urbanization and increasing demands for modernization ensured that Georgia had a social structure that desired to strengthen its relations with the West (Cornell, Swanström, Tabyshalieva, Tcheishvili, 2005: 35-36). This high level of urbanization and education are factors that increase the density of civil society in centers like Tbilisi and indicate a strong accumulation of social capital. This capital strengthened the collective action capacity necessary for reforms during and after the revolution and facilitated the social grounding of the new government's radical reforms. Pala (2025: 446) emphasizes this favorable social ground that Georgia has as the main factor that distinguishes it from Kyrgyzstan's failure to take root due to weak social foundations. In addition, the people's discomfort with the bureaucratic and economic difficulties that were a legacy of the Soviet Union in the country increased their desire for reforms. The people, who wanted to protect their political freedoms by changing the anti-democratic practices of the authoritarian government such as corruption, election fraud and

nepotism, were in search of a Western-based democracy model (CSCE, 2004: 5-6). In this way, the political strategies of the West found a response within a social structure that was eager to shake off the influence of the Soviet regime, and the Rose Revolution took place peacefully (CSCE, 2004: 6). Following this revolution, which took place when the people coordinated and provided social solidarity under an opposition roof, Shevardnadze's authoritarian regime was ended and the Saakashvili government, supported by the West, was established. The society's eagerness for reforms encouraged the new government to implement pro-Western reforms. Thus, the willingness to integrate with the West in Georgia was effective in ensuring stability after the revolution, and steps towards democratization were taken.

On the other hand, although the Tulip Revolution in Kyrgyzstan, just like the Rose Revolution, was a popular movement aimed at ending authoritarian rule and ensuring democratization, it is seen that stability was more difficult to achieve after this revolution. Because Kyrgyzstan was a country with a lot of ethnic diversity and where there was always significant social tension between the north and the south (Beacháin, 2009: 12). These regional and ethnic tensions led to the fragmentation of social capital not along national lines but along clan and regional (north-south) lines. This fragmented social structure weakened the capacity for post-revolutionary collective action, hindering the construction of a stable national legitimacy. Indeed, Pala (2025: 446) argues that these weak social foundations and informal power structures in Kyrgyzstan are the main explanations for why democracy is failing to take root. Especially in rural areas, the people displayed a more distant attitude towards the West and approached Western values more cautiously. The main reason for this is the continuing influence of Russia in the region and the historical and cultural ties with Russia (Yandaş, 2011: 6). In addition, the fact that the level of education and urbanization is lower than in Georgia also causes the people to resist the change of the social structure. Political and ideological differences within the society have a triggering effect on social polarization. The desire of various political groups to be close to the West and the ideological differences between the pro-Russian groups cause social ties to be weaker and make it difficult for the society to struggle together for a single goal (Yandaş, 2011: 215). Since the Tulip Revolution caused a power vacuum in the country and increased social polarization, political and economic stability after the revolution could not be achieved as easily as in Georgia (Yandaş, 2011: 215-220). Because Kyrgyzstan, unlike Georgia, had a social structure that questioned the legitimacy of the government after the revolution and sometimes rebelled. The government had to deal with regional and ethnic conflicts after the revolution, which weakened the political transition,

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

delayed reforms and increased social insecurity. Accordingly, democratization could not be achieved after the revolution and in this case, the formation of a new authoritarian regime was inevitable (Yandaş, 2011: 4).

Conclusion and Evaluation

Color revolutions are not merely social movements but also products of political, economic, social, and international dimensions. While both revolutions were initially popular movements aimed at ending authoritarianism and promoting democratization, they produced different outcomes. The central thesis of this study is that the failure or success of revolutions depends not on single factors but on the interaction of three variables: leadership, geopolitics, and social structure. Georgia's relative success was a combination of Saakashvili's leadership capacity, his ability to attract high-linkage international support from the West, and the absorption of this support by a social structure with high social capital. Kyrgyzstan's failure, on the other hand, resulted from the ineffectiveness of international support, already limited by low-linkage, due to a fragmented leadership, low social capital, and a social structure characterized by clan and regional divisions. These findings contribute to the democratization literature by explaining why transitions turn into failed transitions and authoritarian reconsolidation.

As an assessment, although Kyrgyzstan's democratization efforts continued in the post-2005 period, which began with the Tulip Revolution, the country continued to grapple with political instability for many years. This situation is a direct long-term consequence of the legacy of fragmented leadership and clan- and regional divisions that were the fundamental problems of the 2005 revolution (Schmitz, 2021: 1-2; Pala, 2025: 446). Following the revolution's failure, uprisings against authoritarian tendencies and corruption occurred in 2010. While a semi-presidential system was introduced to prevent these political fluctuations and increase the accountability of the executive to the legislature, democratic stability has not been fully achieved due to frequent government changes and the existence of unstable coalitions. Ultimately, although Sadyr Japarov came to power in 2020 with the goal of democratization, central authority has been further strengthened during this period. Authoritarian tendencies, such as the arrest of opposition leaders, the restriction of media freedom, and the suppression of civil society, have become increasingly evident (Al Jazeera, 2024). This demonstrates that the democratization process that began with the Tulip Revolution and was supported by various reforms failed to evolve into a sustainable democracy despite all efforts; on the contrary, authoritarianism was reinforced. Meanwhile, the democratization process that began with the Rose Revolution in Georgia continued with

numerous changes in the political, economic, and social spheres; corruption was combated, efforts were made to restructure the state within the framework of the rule of law, and steps were taken to ensure transparency and accountability. In line with the strategic objectives of international actors, the process of integration with the West, a key factor in the revolution's success, was accelerated, and full membership in international organizations such as the EU and NATO was targeted. However, from the outset, this success relied heavily on leadership factors such as Saakashvili's charisma and geopolitical support, such as the goal of Western integration, rather than relying on the existence of durable democratic institutions (Mitchell, 2012: 98-104). As a long-term consequence of this institutional weakness, allegations that the new government came to power illegally in the 2024 elections and the resulting popular uprisings, the government's violent repression of these protests, the arrests of opposition leaders, and the restriction of media freedom have undermined the democratic gains the country sought to achieve after the Rose Revolution (RFE/RL, 2024). This democratic backsliding demonstrates the resurgence of authoritarian tendencies and the erosion of democratic stability in Georgia.

Methodologically, the Most Similar System Design (MSSD) used in this article offered the advantage of selecting two cases and examining in depth the three key variables that determine why these cases produce different outcomes: leadership, international support, and social structure. However, due to the nature of this qualitative comparative method, this article suffers from the limitation of not being able to fully control for the impact of a powerful exogenous variable, such as Russian intervention, on both cases. Therefore, future studies could test the generalizability of this theoretical framework by applying the three-variable interaction model presented in this article to different success and failure cases, such as the Orange Revolution in Ukraine or the 2018 Velvet Revolution in Armenia.

A Comparative Analysis of the Rose Revolution in Georgia and the Tulip Revolution in Kyrgyzstan

References

- Al Jazeera. (2024, July 18). In Kyrgyzstan, an 'unprecedented crackdown' on free press raises alarm. <https://www.aljazeera.com/features/2024/7/18/in-kyrgyzstan-an-unprecedented-crackdown-on-free-press-raises-alarm>
- Aydın, G. (2010). *Color revolutions in the post-Soviet space: The case of Georgia*. Unpublished Ph.D. Thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- Beacháin, D. Ó. (2009). Roses and tulips: Dynamics of regime change in Georgia and Kyrgyzstan. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(2), 1-38.
- Bozkurt, S. (2014). Bağımsız Devletler Topluluğu'nda renkli devrimler - Kırgızistan örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(1), 118-138.
- Bunce, V., & Wolchik, S. L. (2011). *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Commission on Security and Cooperation in Europe. (2004). *Georgia's "Rose Revolution."* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office. Retrieved from <http://www.csce.gov>
- Cornell, S., Swanström, N., Tabyshalieva, A., & Tcheishvili, G. (2005). *A strategic conflict analysis of the South Caucasus: With a focus on Georgia*. Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program.
- Devlin, M. (2009). *Seizing the reform moment: Rebuilding Georgia's police, 2004-2006* (Policy Note). Innovations for Successful Societies, Princeton University. https://successfulsocieties.princeton.edu/sites/g/files/toruqf5601/files/Georgia%20Police%20ToU_1.pdf
- Hale, H.E. (2006). Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism. *Communist and Post-Communist Studies*, 39(3), 305–329.
- Juraev, S. (2008). Kyrgyz democracy? The tulip revolution and beyond. *Central Asian Survey*, 27(3–4), 253–264. doi:10.1080/02634930802536464
- Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, D. (2008). The dynamics of regime change: Domestic and international factors in the Tulip Revolution. *Central Asian Survey*, 27(3), 267-268.
- McFaul, M. (2005a). *The second wave of democratic breakthroughs in the post-communist world: Comparing Serbia 2000, Georgia 2003, Ukraine 2004, and Kyrgyzstan 2005*. Danyliw/Jacyk Working Papers No. 4. Centre for Russian and East European Studies, University of Toronto.

- McFaul, M. (2005b). Transitions from postcommunism. *Journal of Democracy*, 16(3), 5-19.
- Migdal, J. (1988). *Strong societies and weak states: State-society relations and state capabilities in the Third World*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Mitchell, L. (2012). Georgia: The Issue Is Not Democracy. *Survival* 54(2), 97-112. doi:10.1080/00396338.2012.672753
- Radio Free Europe / Radio Liberty (RFE/RL). (2005, July 7). *Central Asia Report: July 7, 2005*. RFE/RL. <https://www.rferl.org/a/1342121.html>
- Radio Free Europe / Radio Liberty (RFE/RL). (2024, April 30). *Riot Police Attempt to Break Up Large Protest Against 'Foreign Agents' Bill in Tbilisi*. <https://www.rferl.org/a/georgia-parliament-foreign-agents-bill-protests/32927371.html>
- Pala, B. (2025). Kırgızistan'da demokrasi neden kökleşemiyor? Ukrayna ve Gürcistan ile karşılaştırmalı bir analiz. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(50), 413-447. doi:10.14520/adyusbd.1688957
- Schmitz, A. (2021). *Revolution Again in Kyrgyzstan: Forward to the Past?* (SWP Comment 8). Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP).
- Yandaş, O. G. (2011). *The 'Tulip Revolution' and the role of informal dynamics in Kyrgyz politics*. Unpublished Ph.D. Thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- Zeller, M. C. (2013). *Assessing the role of transnational networks of support in color revolutions: Successes and failures in Georgia, Ukraine, Belarus, and Russia*. Unpublished Undergraduate Senior Thesis. University of Louisville, Louisville.
- Zherebkin, M. (2009). In search of a theoretical approach to the analysis of the color revolutions: Transition studies and discourse theory. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(2), 199-216. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/48609703>

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

Bahar ÖZSOY

Doç. Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, b.ozsoy@hbv.edu.tr.

Atıf

Özsoy, B. (2025). Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 272-299.

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Tarihi

Geliş Tarihi: 9 Eylül 2025

Kabul Tarihi: 26 Kasım 2025

İntihal/ Etik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Yayıncı

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Özet

1948 yılında Orta Doğu ülkelerinin İsrail'in varlığını kabul etmemesi Arap-İsrail savaşlarına yol açarken Tel Aviv Filistin toprakları aleyhine genişlemesini sürdürmüştür. 1990'lı yıllardan itibaren çeşitli barış girişimleri olmasına rağmen Batı Şeria ve Gazze'nin abluka altında tutulması nedeniyle kayda değer bir ilerleme kaydedilememiştir. 2020 yılında ise ABD'nin öncülüğünde İsrail ve bazı bölge ülkeleri arasında bir normalleşme süreci başlatılmıştır. Ancak Filistin meselesini giderek "Filistinlilerin iç meselesi" haline indirgeyen bu süreç, 7 Ekim sonrası yaşanan gelişmelerle birlikte kendi içinde tutarsızlıklar barındırmaktadır. 7 Ekim saldırıları ve İsrail'in orantısız misillemesi, Filistin meselesinin Filistin halkının meşru hakları temelinde siyasal bir çözüme duyduğu ihtiyacı bir kez daha açığa çıkarmıştır. İsrail'in sahip olduğu ileri teknolojik ve askeri kapasiteye rağmen, ülkenin istikrarı ve geleceği büyük ölçüde eşit statüye sahip bağımsız bir Filistin devletinin varlığına bağlı görünmektedir. Filistin sorununu tarihsel perspektifi ile ele alan bu çalışma, Arap devletlerinin pasif tutumunun İsrail saldırganlığının temel nedenlerinden biri olduğunu savunmakta ve Arap milliyetçiliğinin söylemselliğinin altını çizmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Yeni Orta Doğu'nun şafağı olarak add edilen normalleşme çabaları, 7 Ekim sonrasında yaşanan gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Filistin, Orta Doğu, Savaş, Milliyetçilik.

The Myth of Arab Nationalism: Palestine in the Twilight of the New Middle East

Bahar ÖZSOY

Assoc. Prof. Dr., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Ankara Hacı Bayram Veli University, b.ozsoy@hbu.edu.tr.

Citation

Özsoy, B. (2025). The Myth of Arab Nationalism: Palestine in the Twilight of the New Middle East. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 272-299.

Article Type

Research Article

Article History

Submitted: 9 September 2025

Accepted: 26 November 2025

Plagiarism/ Ethic

This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Publisher

Social Sciences University of Ankara

Abstract

In 1948, the refusal of Middle Eastern countries to recognize the existence of Israel led to the Arab-Israeli wars, while Tel Aviv continued its expansion at the expense of Palestinian territories. Despite various peace initiatives since the 1990s, no significant progress has been achieved due to the blockade imposed on the West Bank and Gaza. In 2020, however, a normalization process was initiated between Israel and several regional countries under the leadership of the United States. Yet, this process, which increasingly reduced the Palestinian question to an “internal matter of the Palestinians,” has revealed its own inconsistencies in light of the developments following October 7. The October 7 attacks and Israel’s disproportionate retaliation once again revealed the urgent necessity of a political resolution to the Palestinian question based on the legitimate rights of the Palestinian people. Despite Israel’s advanced technological and military capacity, the country’s stability and future appear to depend largely on the existence of an independent Palestinian state with equal status. Addressing the Palestinian issue from a historical perspective, this study argues that the passive stance of Arab states has been one of the main reasons for Israel’s aggressiveness and underlines the discursiveness of Arab nationalism. In this context, the study evaluates the normalization efforts, regarded as the dawn of a New Middle East, within the framework of the developments that occurred after October 7.

Keywords: Israel, Palestine, Middle East, War, Nationalism.

Giriş

Bölgesel devletlerin hâkimiyet mücadelesi, bireysel hak ve özgürlükler, demokratik değerler, sosyal ve ekonomik refah açısından olumsuz bir tablo ortaya koyan Orta Doğu'nun sorunlarını görünmez hâle getirmiştir. Bu sorunların en önemlisi, bir yandan “Yahudilere bir yurt bulma” çabası, diğer yandan ise Filistinlilerin “yerinden edilmesi” olarak nitelendirilebilecek Filistin meselesidir. 20. yüzyılın ortalarında bölgedeki bazı ülkeler siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla mücadele ederken Filistin meselesinin ortaya çıkışı, kitleleri ortak bir kimlik etrafında birleştirmiştir. 1948'de İsrail'in devlet olarak kurulması, Arap milliyetçiliği için bir çatı oluşturmuş ve Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün gibi ülkelerin hükümetlerini Filistin halkının haklarını korumaya yöneltmiştir. Ancak birbirleriyle rekabet hâlinde olan bu ülkelerin askerî ve siyasi kapasiteleri İsrail'in gerisinde kalmıştır. Ayrıca araçsallaştırılan Arap milliyetçiliği, Yahudi devletinin kurulmasını önlemekten ziyade iç sorunları ertelemeye yönelik olmuş ve söylemin ötesine geçememiştir. Nitekim 1979'da Mısır ile İsrail arasında imzalanan antlaşmanın ardından Arap ülkeleri arasındaki ayrışmalar gün yüzüne çıkmıştır. Meşruiyetini belirli ölçüde sağlamlaştırmış Arap yönetimleri, halkların aksine Filistin meselesini artık öncelikli bir gündem olarak görmemeye başlamıştır.

1990'larda Oslo Anlaşmaları ile siyasi bir adım atılmış olsa da bölgedeki barışın tesisi sürdürülebilir olmamıştır. İsrail'in teknolojik ve askerî kapasitesi, Arap devletlerini Tel Aviv yönetimiyle iş birliğine yöneltmiş, 2000'li yıllar boyunca bu iş birlikleri genellikle gizli şekilde sürdürülmüştür. Nitekim 2017'de ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı, Filistin halkının haklarını yok saymasına rağmen, tepkilere karşın etkili bir adım atılmamıştır. İsrail, “Orta Doğu Barış Süreci” adı altında Sudan, Fas, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri ile siyasi ve ekonomik vaatler karşılığında “normalleşme” anlaşmaları imzalamıştır. Böylece genellikle “şimdi”den ziyade “yarın”ın planları üzerine inşa edilen Filistin meselesi bir kez daha geri plana itilmiştir.

7 Ekim 2023'te Hamas'ın sivilleri hedef almasının ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik askerî harekâtı başlatılmıştır. ABD'den büyük destek gören Netanyahu hükümetinin saldırıları Gazze ile başlayıp Lübnan, İran ve Suriye'ye kadar genişlemiştir. Bu noktada, 2020'deki normalleşme girişimleri sırasında sıkça dile getirilen ‘Yeni Orta Doğu’nun şafağı’ söylemi, Filistinliler açısından fiilen uzun bir ‘alacakaranlık’ ile yer değiştirmiştir. Bu makale, Arap devletlerinin Orta Doğu barış sürecindeki ve sonrasındaki rolüne odaklanarak, Arap milliyetçiliğinin tarihsel olarak Filistin meselesini hiçbir zaman yüksek bir öncelik olarak görmediğini ileri sürmektedir. Çalışma, tarihsel-nitel bir yöntemle yürütülmüştür. 1948'den

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

günümüze uzanan dönemde Arap milliyetçiliği, normalleşme süreçleri ve Filistin meselesi, birincil belgeler (uluslararası örgütlerin kararları, devlet raporları, resmi belgeler) ve ikincil literatür (akademik çalışmalar, raporlar, medya kaynakları) üzerinden belgesel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada betimleyici tarihsel analizle birlikte yorumlayıcı ve eleştirel bir çerçeve benimsenmiştir. Belgesel analiz, Glenn Bowen'ın (2009) tanımına paralel biçimde, resmî belgeler, arşiv materyalleri, lider konuşmaları, medya raporları ve kurumsal istatistikler gibi yazılı kaynakların sistematik biçimde çözümlenmesine dayanmaktadır. Betimleyici tarihsel yöntem ise tarihsel gelişmeleri kronolojik bir dizge içinde yeniden kurarak dönemler arasındaki söylemsel ve yapısal kopuşları görünür kılmayı amaçlamaktadır (Berg, 1989: 210-212).

Çalışma 1948–2025 dönemini dört bölümde ele almaktadır. Birinci bölüm, milliyetçilik ve Arap milliyetçiliğine ilişkin kuramsal tartışmaları Roland Barthes'ın mit kuramı ekseninde ele alarak çalışmanın kavramsal zeminini oluşturmaktadır. İkinci bölüm, İsrail–Filistin çatışmasının tarihsel arka planını inceleyerek güncel olayların anlaşılmasını mümkün kılan uzun dönemli yapısal dinamikleri ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm, 2000'lerden itibaren Filistin meselesini ikincil konuma iten bölgesel güvenlik, rekabet ve ittifak dengelerini ele almakta ve bu dönüşüm hattını “Yeni Orta Doğu” söylemiyle somutlaşan 2020 Arap–İsrail normalleşmesine bağlamaktadır. Son bölüm ise 7 Ekim saldırılarıyla ortaya çıkan ani kırılmayı merkeze alarak hem önceki dönemin nasıl kesintiye uğradığını hem de bu kırılmanın bölgesel ve küresel yansımalarını analiz etmektedir.

1. Milliyetçilik, Mit ve Arap Milliyetçiliğinin Kuramsal Çerçevesi

Modern milliyetçilik kuramları, ulus fikrinin doğallaştırılmış, kaçınılmaz ve kadim bir olgu olarak sunulmasının ardında belli söylemsel ve ideolojik mekanizmaların bulunduğunu vurgular. Bu bağlamda mit (myth) kavramı, milliyetçi söylemin nasıl inşa edildiğini ve hangi ideolojik mekanizmalarla işlerlik kazandığını açıklamada temel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Roland Barthes'ın geliştirdiği kuramsal çerçeve, miti bir “yalan” ya da “uydurma” olarak değil, tarihsel ve toplumsal içeriklerin ideolojik bir söylem tarafından yeniden anlamlandırıldığı ikinci-düzyer bir gösterge sistemi olarak açıklar (Barthes, 1972). Barthes'a göre mit, belirli bir kültürel ya da siyasal anlamın “doğal” ve “kendiliğinden” görünmesini sağlayarak, ideolojiyi görünmezleştiren ve toplumsal iktidar ilişkilerini yeniden üreten bir söylemsel mekanizma işlevi görür. Mite konu olan olgu, tarihsel bağlamından koparılır ve ideolojik bir mesaj taşıyıcısına dönüşür. Barthes'ın deyimiyle, mit her şeyden önce bir “depoliticized speech”, yani siyasetleştirilmiş bir söylemdir (Barthes, 1972: 142). Bu bağlamda “depoliticized speech”, tarihsel, toplumsal ve siyasal

içeriklerin politik bağlamlarından soyutlanarak doğal, kendiliğinden ve evrensel bir gerçeklik gibi sunulması anlamına gelir.

Bu mekanizma milliyetçi söylemler için özellikle açıklayıcıdır. Örneğin “Filistin tüm Arapların ortak davasıdır” biçimindeki söylem, Arap devletleri arasındaki siyasi rekabeti, karşılıklı çıkar çatışmalarını, ulusal öncelik farklarını ve Filistin meselesine yönelik gerçek politik tutumları görünmez kılarak tekil bir Arap iradesi yanılsaması üretir. Böylece mit, milliyetçiliği doğal ve kaçınılmaz bir birlik fikri olarak sunarken ideolojik içeriği arka plana itmekte, siyasal olanı siyasetleştirilmiş bir anlatıya dönüştürmektedir.

Barthes’ın mit çözümlemesi, milliyetçiliğin kendisini doğal, kadim ve kolektif iradeyi temsil eden bir olgu olarak sunma eğilimini kavramak açısından açıklayıcıdır. Bu yaklaşım, Benedict Anderson’ın ulusu “hayal edilmiş bir cemaat” olarak tanımlayan kuramsal çerçevesiyle tamamlayıcı bir ilişki kurar. Anderson, ulusun doğrudan tarihsel gerçeklikten türemediğini; basın, tarih yazımı, semboller, ritüeller ve ortak hafıza gibi araçlar üzerinden söylemsel olarak inşa edildiğini vurgular (Anderson, 2006). Böylece Anderson’ın ulusal kimliği kurucu sembolik pratiklere yaptığı vurgu, Barthes’ın mitin “doğallık” hissi üreten ideolojik işleviyle kesişir. Aralarındaki temel fark, Barthes’ın anlamın dilsel ve imgesel kodlar aracılığıyla nasıl üretildiğine odaklanırken, Anderson’ın bu anlamlandırma süreçlerini tarihsel ve siyasal bağlam içerisinde ele almasıdır.

Bu teorik çerçeve, Arap milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini ve siyasal işlevini anlamak için açıklayıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde modern iletişim araçlarının, eğitim kurumlarının ve basının yaygınlaşmasıyla birlikte Arap entelektüel çevrelerinde dil, kimlik ve kültür merkezli bir söylem gelişmeye başlamıştır. İmparatorluğun çözülme sürecine girdiği dönemde, devletin bütünlüğünü korumaya yönelik ideolojik arayışlar Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi çeşitli siyasal akımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Buna paralel olarak, Rusya ve bazı Batılı güçlerin imparatorluk sınırları içindeki etnik ve dini topluluklar üzerinde etkili olan milliyetçilik söylemlerinin yayılması, merkezi otorite ile taşra arasındaki gerilimleri derinleştirmiştir. Böylece milliyetçilik, Arap vilayetlerinde Suriyeli, Lübnanlı, Filistinli veya Iraklı biçiminde değil, Arap milliyetçiliği olarak gelişmiştir (Muslih, 1991: 168). Bu dönemde İttihatçılara karşı önemli bir kampanya yürüten Arap milliyetçilerine parlamentonun yeniden kurulması önemli bir fırsat sunmuştur. Öyle ki, parlamento içindeki Arap milletvekilleri Osmanlı egemenliğinden ayrılmak için 1911 yılında Mekke emiri Hüseyin’e gönderdikleri mektuplarında kendilerine (Arablara) önderlik etmelerini isteyeceklerdir. Böylece Birinci Dünya Savaşı sırasında somutlaşan Arap isyanları Arap milliyetçiliğinin oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bununla

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

birlikte Arap milliyetçiliği temelinde I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar azınlıkta kalan bir muhalefet hareketi olarak kalmıştır (Dawn, 1998: 16-17).

Savaş sonrasında ortaya çıkan Arap devletlerinin kuruluş süreçlerinde de milliyetçilik, hem yeni ulusal kimliklerin inşasında kurucu bir çerçeve hem de yeni devlet elitlerinin siyasal meşruiyetini pekiştiren bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür. Nitekim, Elie Kedourie de Arap milliyetçiliğinin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler tarafından iktidara getirilen subaylar tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir (Dawn, 1991: 9). Bu erken oluşum döneminde şekillenen söylemsel yapı, 1930'lar ve 1940'lar boyunca kurulan Arap yönetimlerinde yeniden üretilmiş ve 1950'lere gelindiğinde artık hem devlet politikalarının hem de bölgesel siyasetin başat ideolojik dili hâline gelmiştir. Bu süreçte milliyetçilik söylemi yalnızca kurucu bir ideoloji olmaktan çıkmış, aynı zamanda yeni kurulan Arap devletlerinin kendi tarihsel konumlarını meşrulaştırmak için başvurduğu bir mitolojik çerçeveye dönüşmüştür. Bu bağlamda Arap milliyetçiliği, Barthes'ın mit anlayışıyla uyumlu bir biçimde, tarihsel gerçekliği sadeleştiren, karmaşık siyasal ilişkileri görünmezleştiren ve mevcut iktidar düzenlerini doğal göstermeye yarayan bir söylemsel çerçeve üretmiştir. Ortak dil, kültür ve "Arap ulusunun bölünmezliği" fikri, çoğu zaman farklı Arap devletlerinin birbirleriyle çelişen çıkarlarını perdeleyen bir bütünlük anlatısı şeklinde sunulmuştur. Bu çerçevede, ulusal ölçekte gerçekleşen siyasi gelişmelerin pan-Arap bir anlatıya tercüme edilmesi mitin nasıl işlediğini somutlaştırır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Nasır'ın Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ve 1956 yılında İngiliz-Fransız ve İsrail saldırısına direnmesi "Arap" zaferi olarak lanse edilerek, milliyetçi ve sömürge karşıtı bir argüman geliştirilmiştir (Owen, 1992: 61). Benzer bir biçimde, Arap devletlerinin birbirleriyle rekabet ettikleri dönemlerde bile birlik ve dayanışma söylemini sürdürmeleri, milliyetçi mitin pratik siyaseti nasıl maskelediğini göstermektedir.

Bu durum Filistin meselesinde daha da görünür hâle gelmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, Filistin meselesi özelinde mit, Arap devletlerinin Filistin'in kurtuluşunu tüm Arap dünyasının "ortak davası" olarak çerçevelemelerine rağmen, pratikte devletlerin çoğu zaman ulusal önceliklerini Filistin'in önüne koydukları gerçeğini ikincileştiren bir ideolojik işlev taşımıştır. Ancak Ajami (1973), 20. yüzyıl Arap siyasetinin kurucu ideolojilerinden biri olan pan-Arabizmin 1970'lere gelindiğinde tarihsel işlevini yitirdiğini ileri sürer. Özellikle 1967 yenilgisinin bir kırılma oluşturduğu ve Enver Sadat'ın dış politika çizgisi, pan-Arapçılığın çöküşünün somutlaştığı en kritik dönemektir. Sadat'ın 1973 Savaşı sonrasında Mısır'ın ulusal çıkarlarını Arap kolektif çıkarının önüne koyması, Camp David sürecinde Arap blokundan ayrışması ve Mısır'ın "normal bir ulus-devlet" gibi davranması Ajami tarafından pan-Arap ideolojisinin fiilî sonu olarak değerlendirilir. Nitekim Arap

ordularının 1973'teki İsrail savaşında daha iyi bir performans göstermesinin ardından birlik olma isteğinin belirgin biçimde azalması ve devletlerin daha geniş Arap siyasi ortamı içinde kendi özgün kimliklerini geliştirme eğilimlerinin güçlenmesi Arap milliyetçiliği mitinin pratikte nasıl işlediğini göstermektedir (Owen, 1992: 62).

Böylece Arap devletlerinde milliyetçilik, modern ulus inşasında ve ulusal kimliklerin örgütlenmesinde başat bir rol oynadığı gibi, Barthes'ın kavramsallaştırdığı anlamıyla ideolojik bir mit üretim mekanizması olarak da işlev görür. Arap milliyetçiliğinin tarihsel seyrinde bu mit, hem Osmanlı'dan ayrışma sürecinin kültürel ve siyasal çerçevesini belirlemiş hem de Arap devletlerinin kurucu ideolojilerinde meşruiyet kaynağı olarak kodlanmıştır. Bu nedenle, Arap milliyetçiliğinin ürettiği mitolojik çerçeve Filistin meselesinde diğer tüm alanlara kıyasla daha görünürdür; çünkü Filistin, Arap rejimlerinin pan-Arap birlik iddiasıyla ulusal çıkar hesapları arasındaki en keskin çelişkinin somutlaştığı siyasal alandır.

2. Tarihsel Perspektiften Filistin Meselesi ve Bölge Ülkelerinin Tutumu

Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt sağlama amacından iki devletli çözüme, ardından Filistin halkını yurtsuz bırakma çabalarına uzanan çatışmaların kökeni 19. yüzyıla dayanmaktadır. Filistin'de bir Yahudi yurdu kurmayı hedefleyen I. Siyonist Kongre 1897 yılında toplanmıştır. Theodor Herzl tarafından Basel'de düzenlenen bu Kongre, bölgenin demografik yapısındaki değişimin önemli bir dönüm noktası olmuştur (Cleveland, 2008: 268-269). Bu dönemden sonra bölgeye göçlerle birlikte Yahudi nüfusu artmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlarında, 1914 yılında, bölgeye yaklaşık 33 bin yeni yerleşimcinin gelmesiyle Filistin'deki Yahudi nüfusu 60 bine ulaşmıştır. Bu dönemde Arap nüfusu ise 683 bin civarındadır (Beinin ve Hajjar, 2014: 2).

Savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarda Filistin'in İngiltere mandası olmasına karar verilmiştir. Siyonist Kongre'den itibaren Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt sağlama hedefi daha yoğun şekilde gündemde yer almıştır. Bu kapsamda İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, 2 Kasım 1917'de önde gelen Siyonistlerden Lord Rothschild'e gönderdiği mektupta, Krallığın Yahudilere Filistin'de bir yurt sağlanmasından yana olduğunu, ancak nüfusun yüzde 85'ini oluşturan 668.258 Arap dâhil olmak üzere Yahudi olmayan toplulukların haklarının ve diğer ülkelerde yaşayan Yahudilerin siyasi statülerinin korunacağını bildirmiştir (Cleveland, 2008: 271). Dolayısıyla Sander'in bir çelişki olarak ifade ettiği üzere artan Yahudi göçüne rağmen İngiltere, Filistin'in medeni, dini, ekonomik hatta siyasi haklarının baki olduğunu savunmuştur (Sander, 1989: 55). Ancak Yahudi nüfusundaki artış, uzun süreli çatışmalar ve istikrarsızlıkları beraberinde getirmiştir.

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'daki Yahudilerin hedef alınması, ABD ve Batılı ülkeleri bu meseleyle ilgilenmeye zorlamıştır. Ancak bu dönemde ülkelerin meseleye bakış açılarında belirsizlik söz konusudur. Örneğin, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in 1940 yılında İngiltere'nin bir Arap politikasının olmadığını açıklaması dikkat çekicidir (Zahlan, 2009: 19). Buna karşılık ABD, ülkedeki diaspora etkisiyle meseleyi Yahudiler lehine çözümlemeyi desteklemiştir. Bu dönemde Washington'daki bir İngiliz büyükelçi, ABD Başkanı Roosevelt'in, krizi çözmek amacıyla 200 bin Arap'ın "yerinden edilmesi" ve Yahudi göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi yönünde bir plan önerdiğini belirtmiştir (Zahlan, 2009: 23). Ayrıca 1942'de Amerikalı Siyonistler, Filistin'e göç ve bölgede bir Yahudi devleti kurulmasını öngören Biltmore Programı'nı kabul etmişlerdir (Cleveland, 2008: 289). 1946 yılına gelindiğinde Filistin'deki Yahudi nüfusu 608 bine ulaşırken Arap nüfusu 1.269.000 olmuştur (Beinin ve Hajjar, 2014: 4).

Bu dönemde İngiltere'nin değişen yaklaşımı meseleyi 1947'de Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşımıştır. İngiltere'nin 2 Nisan'da yaptığı başvuru üzerine Genel Kurul, sorunun çözülmesi için Filistin Özel Komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Komisyon üyelerinin 1 Eylül 1947'de BM'ye sunduğu rapor, bölünmeyi içeren bir çözüm önermiştir. BM Genel Kurulu, Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılmasını ve Kudüs'ün BM kontrolünde uluslararası bir statüye sahip olmasını öngören 181 sayılı kararı kabul etmiştir (Sander, 1989: 237). 13 ülke karar aleyhinde oy kullanmış, Soğuk Savaş'ın iki tarafı olan ABD ve SSCB ise bölünme kararını desteklemiştir (Cleveland, 2008: 293). Kuşkusuz Washington, Yahudi göçmenlerin desteklenmesi ve Batı'da güçlü bir Yahudi lobisinin etkisiyle İsrail'in kuruluşunu stratejik bir kazanım olarak görürken Moskova ise Ortadoğu'da İngiltere'nin etkisini kırmak istemiştir. Nitekim, artan şiddet ve terör faaliyetlerine rağmen, 14 Mayıs 1948'de Filistin topraklarında İsrail Devleti kurulmuştur. Böylece, Filistin topraklarının yüzde 6'sından azına sahip olan ve nüfusun üçte birinden azını oluşturan Yahudiler, toplam alanın yarısından fazlasını elde etmiştir (Pappe, 2011: 60).

İsrail'in varlığını tanımayan Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Irak orduları 15 Mayıs'ta İsrail'e saldırmıştır. Masaya sürülen argüman Arap milliyetçiliği söylemi olsa da, gerçekte bu devletler İsrail'e karşı birleşirken Arap milliyetçiliğini iç muhalefeti, siyasi ve ekonomik krizleri, kamuoyu baskısını ve herhangi bir ülkenin İsrail ile anlaşma ihtimalinin yarattığı güvensizliği kontrol altına almak için araçsallaştırmışlardır. Nitekim çoğu Arap devleti, bölgede bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı dahi değildir (Eppel, 2012). Ancak bu söylem, Orta Doğu hükümetlerine temel sorunlarını gizlemek için önemli ama sonuçsuz bir fırsat sunmuştur.

Demografik ve askerî üstünlüğe sahip olmalarına rağmen Arap ülkeleri savaşta başarı sağlayamamış, savaş birçok ülkede siyasi ve toplumsal krizlere yol açmıştır. Örneğin, 1946'da bağımsızlığını kazanan Ürdün, iki yıl sonra nüfusunun üçte ikisi Filistinli hâline gelmiştir. Bu göçmenler, vatanlarının bölünmesinden İngilizlerin işbirlikçisi olarak gördükleri Kral Abdullah'ı sorumlu tutmuş, Kral 1951'de Kudüs'te bir Filistinli tarafından öldürülmüştür (Cleveland, 2008: 367). BM Güvenlik Konseyi'nin müdahalesiyle ateşkes sağlanmasına rağmen kısa süre sonra Kahire ile Tel Aviv arasında yeni bir çatışma yaşanmış, taraflar yeniden ateşkese olumlu yanıt vermiştir (Cleveland, 2008: 297).

Bu anlaşmaların ardından Filistin toprakları üçe bölünmüştür. İsrail bölgenin yüzde 77'sinden fazlasını işgal etmiş, Ürdün Doğu Kudüs ve Batı Şeria'yı, Mısır ise Gazze Şeridi'nin çevresini almıştır. Böylece BM planında öngörülen Filistin devleti hiçbir zaman kurulmamıştır (Beinin ve Hajjar, 2014: 5). Ancak İsrail bölgedeki varlığını genişletmiş ve 11 Mayıs 1949'da BM'ye katılarak işgal, göç ve katliam üzerine inşa edilen Filistin meselesinin temellerini atmıştır.

1947-1949 arasındaki çatışmalar sonucunda 700 binden fazla Filistinli mülteci hâline gelmiş, kitlesel sürgünler ve katliamlar yaşanmıştır (Beinin ve Hajjar, 2014: 5). Bu dönemde ABD, Fransa ve İngiltere'nin Arap ülkelere silah satışını kısıtlayan bir deklarasyon imzalaması üzerine Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen, 13 Nisan 1950'de "Arap Devletleri Birliği Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması"nı imzalamıştır. Irak 1951'de, Ürdün ise bir yıl sonra bu pakta katılmıştır (Gürün, 1983: 305). Ancak ülkeler arasındaki rekabet ve farklı dış politika eğilimleri, Arap milliyetçiliğinin ve Filistin meselesinde ortaklığın sürdürülebilirliğini engellemiştir. Nitekim Filistin, bölge ülkelerinin İsrail ile yaşadığı tek sorun değildi. 20. yüzyılın ortalarında Mısır ve Suudi Arabistan tarafından oluşturulan iki bölgesel kamp arasında gerginlikler hakimdi. Radikal-milliyetçi kanadın öncülüğünü Mısır, muhafazakâr-ılımlı kanadın liderliğini ise Suudi Arabistan üstlenmiştir (Ehteshami, 2014: 32). Buna rağmen iki ülke, Batı'nın bölgedeki etkisini sınırlamak gibi konularda zaman zaman iş birliği yapmıştır. Örneğin, 1956'da Cemal Abdünnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamasının ardından Fransa, İngiltere ve İsrail Mısır'a saldırmış, Suudi Arabistan Mısır'a destek vermiş ve 10 milyon dolar yardım sağlamıştır. Ayrıca Mısır bu ülkelere yönelik diplomatik ilişkileri kesmiş ve petrol ihracatını yasaklamıştır (Zahlan, 2009: 32). Ancak Mısır SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Suudi Arabistan ABD ile yakınlaşmıştır.

1948 ve 1956 savaşlarının ardından Tel Aviv yönetimi bölgeye göçü teşvik etmiş ve Yahudi yerleşimlerini artırmıştır. Filistin halkını ve topraklarını savunma söylemleri ve Yahudi

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

devleti oluşumunu engelleme çabaları çoğunlukla bölgedeki güç rekabetine, ülkelerin satın aldığı silahları deneme isteğine ve petrol kaynakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesine dayanmaktaydı. Bu bağlamda 1967 savaşı, literatürde “Altı Gün Savaşı” olarak bilinen çatışma, önem arz etmektedir (Memiş, 2002, akt. Demir, 2021: 173). Savaşta Kudüs’ün tamamı, Golan Tepeleri ve Sina ile birlikte 1 milyon Filistinli İsrail’in egemenliği altına girmiştir (Cleveland, 2008: 383-384). İsrail, Batı Şeria ve Gazze’deki Filistinlileri yönetmek için askerî idare kurmuş, Filistinlileri birçok temel demokratik hak ve özgürlükten yoksun bırakmıştır (Beinin ve Hajjar, 2014: 7). 22 Kasım 1967’de BM Güvenlik Konseyi, İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep eden 242 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar Mısır, Ürdün ve İsrail tarafından onaylanırken, Suriye ve Filistinli gruplar tarafından reddedilmiştir (Cleveland, 2008: 380). Gerçekten de savaştan sonra Filistinliler gerilla örgütleri kurarak silahlı direniş hareketi başlatmışlardır (Cleveland, 2008: 384).

Altı Gün Savaşı ayrıca Arap liderliğinin Mısır’dan Körfez’e kaymasına yol açmış, daha önce Arap-İsrail sorununda yer almayan Körfez ülkeleri de bu çatışmada taraf olmaya başlamıştır (Zahran, 2009: 36-46). Ancak bu savaştan sonra Arap bölgesel sistemi, İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan çekilmeyi kabul etmesi şartıyla İsrail’i tanımayı kabul etmiştir (Al-Arian, 2024: 25). Fakat Tel Aviv yönetimi bu seçeneği benimsememiştir. 1970 sonlarında Enver Sedat Mısır’da iktidara gelmiş, kısa süre içinde dönemin BM Özel Temsilcisi Gunnar Jarring’e, Altı Gün Savaşı’nda kaybedilen Sina Yarımadası’nın geri verilmesi karşılığında İsrail ile barış anlaşması imzalamaya hazır olduklarını iletmıştır. Ancak bu teklif karşılık bulmamıştır (Beinin ve Hajjar, 2014: 8). 1973’te Mısır, İsrail’in dini bayramı Yom Kippur’da İsrail’e saldırmıştır. Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Fas, Kuveyt, Cezayir, Sudan Mısır’a destek vermiştir. BM Güvenlik Konseyi, 22 Ekim’de 1967 kararının uygulanmasını teşvik eden 338 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu savaş, özellikle ABD ile Orta Doğu arasında bir kopuşa yol açması ve küresel bir enerji krizine neden olması açısından önemlidir. Suudi Arabistan’ın öncülüğünde OPEC üyeleri, İsrail işgali sona erene kadar petrol üretimini her ay %5 azaltmayı kararlaştırmışlardır. Kısa süre içinde petrolün varil fiyatı dört katına çıkmıştır. ABD Maliye Bakanlığı’na göre, altı ay içinde GSYİH 10-20 milyar dolar azalmış, 500 bin kişi işini kaybetmiştir. Benzer bir krizle karşılaşan Fransa’da ise 1970’te ihracat gelirlerinin yüzde 10’u petrol faturasını karşılamaya yeterliyken, bu oran 1974’te yüzde 24’e yükselmiştir (Rehbi, 2023). Bu gelişme, o zamana kadar Arap hükümetlerinin Arap milliyetçiliği üzerine inşa ettiği Filistin meselesinde atılmış en somut adım olmuştur.

Diğer yandan, Kral Faysal'ın ölümünden sonra Suudi Arabistan'ın Filistin meselesine yaklaşımı büyük ölçüde pasifleşmiştir. Bu dönemde ABD, Ortadoğu politikasını revize ederek 1975'te Riyad ile bir anlaşma imzalamış, OPEC'in petrol ihracatını ABD doları üzerinden fiyatlandırmasını sağlamıştır. Savaşın ardından 1979'da Mısır, İsrail ile Camp David Anlaşmaları'nı imzalamış, bu durum Kahire açısından hem olumlu hem olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bir yıl sonra Mısır ile İsrail diplomatik ilişkiler kurmuş, Kahire ABD yardımı, Dünya Bankası ve IMF kredileri ile özel şirket yatırımları almıştır. Ancak aynı zamanda Arap devletlerinin çoğu tarafından boykot edilen Mısır, Arap Ligi'nden çıkarılmış ve Arap dünyasındaki lider konumunu kaybetmiştir (Podeh, 2022: 64).

1979'daki İran İslam Devrimi ile birlikte ABD, Ortadoğu'daki önemli bir müttefikini kaybetmekle kalmamış, hızla bozulan ilişkilerle yeni bir “düşman” kazanmıştır. Devrimin ardından kısa süre içinde başlayan Irak-İran Savaşı, kronik Filistin meselesinin gölgesinde 8 yıl devam etmiştir. Bu savaşta Libya ve Suriye'nin İran'a destek vermesi nedeniyle Arap milliyetçiliği bir kez daha eleştirilmiştir. Bu dönemde İsrail'in korunması kadar önemli görülen konu, petrol akışının güvenliği olmuştur. Tel Aviv yönetimi bu durumdan faydalanarak Golan üzerindeki kontrolünü genişletmiş, fiilen ilhak etmiş ve Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmiştir. Ancak dikkatler genellikle Irak-İran savaşına yoğunlaşmıştır. Örneğin, 1987'de Amman'da gerçekleştirilen Arap Ligi Zirvesi'nde Filistin'e yapılan atıf, barışın ancak işgal altındaki toprakların geri verilmesi ve Filistin haklarının iadesiyle mümkün olabileceğine dair muğlak ifadelerle sınırlı kalmıştır (Zahrar, 2009: 79). Bu durum, Filistinlilerin soruna yeni bir boyut katmalarına yol açmış ve Oslo Anlaşmaları'na kadar sürecek olan intifadalar gerçekleşmiştir.

Filistinlilerin ağır silahlara karşı taş ve sopalarla verdikleri mücadele uluslararası toplumun dikkatini çekmiş olsa da, bu protestolar somut bir sonuç doğurmamıştır. Ancak Filistin meselesi en azından devletler düzeyinde olmasa da uluslararası toplumun gündemine girmeyi başarmıştır. Bu dönemde İsrail iki devletli çözümü benimsememiş, direnişi destekleyen Hamas yerine barış görüşmelerinde taraf olarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) tanımıştır (Demir, 2021: 181-182). İntifada devam ederken 15 Kasım 1988'de Filistin devleti ilan edilmiştir. Aynı yıl FKÖ, ABD'nin İsrail'i etkileyeceğini düşünerek, karşılık görmese de 242 sayılı kararı onaylamış ve İsrail'i 1967 öncesi sınırlarıyla tanımıştır (Cleveland, 2008: 524). Ayrıca intifada ile birlikte siyasi inisiyatifin merkezi, Tunus'taki FKÖ liderliğinden işgal altındaki bölgelere kaymıştır (Beinin ve Hajjar, 2014: 9).

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

Arap devletleri arasındaki sorunlar arttıkça Arap milliyetçiliği söylemi çözülmüş, bu durum ülkelerin Filistin meselesinde bir araya gelmelerini daha da zorlaştırmıştır. 1990'a gelindiğinde Irak'ın Kuveyt'i işgali petrol akışının tehlikeye girmesi ihtimalini gündeme getirmiş ve Körfez'in güvenlik tehdidi algısını güçlendirmiştir. İsrail saldırıları devam ederken, dikkatler bir kez daha Filistin meselesinden uzaklaşmıştır. Ancak Birinci Körfez Savaşı, bir bakıma İsrail-Filistin barış müzakerelerinin temelini atıldığı dönem olmuştur. Uluslararası arenada Irak'a yönelik eleştirilerin arttığı süreçte Saddam Hüseyin, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini İsrail'in Gazze, Batı Şeria, Güney Lübnan ve Golan'dan çekilmesine bağlamıştır (Zahlan, 2009: 93). Böylece Irak lideri, saldırısını Araplar nezdinde meşrulaştırmayı ve onların desteğini kazanmayı düşünmüştür. Bu süreçte FKÖ'nün Irak'a desteğinin artmasıyla birlikte, Filistin meselesi hem ABD ve Batı'da hem de Arap ülkeleri nezdinde daha az benimsenmeye başlamıştır. Bölgeden Filistin'e yönelik ekonomik yardım ve siyasi destek azalmıştır. Örneğin, Körfez Savaşı sonucunda FKÖ, başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere fonlarının en az %80'ini kaybetmiştir. Mali önlemler, yurtdışındaki ofislerin sayısının azaltılmasına ve personelin işten çıkarılmasına yol açmıştır (Zahlan, 2009: 94). Ayrıca, Körfez Savaşı sırasında İsrail'in teknolojik ve askerî kapasitesinin bölgede ortaya çıkması, Körfez ülkelerinin özellikle İran tehdidine karşı güvenlik ve istihbarat alanında İsrail ile iş birliğine yönelmeleri açısından önemlidir (Yaman ve Yiğittepe, 2023: 888). Böylece ulusal çıkarların öncelenmesi, Arap milliyetçiliğini yalnızca söylemsel düzeyde dahi etkisiz hale getirerek, bölgesel siyaset açısından işlevsiz bir konuma taşımıştır.

Süregelen şiddete rağmen diplomatik kanallar açık tutulmuştur. 1991'de Madrid Barış Konferansı'nda İsrail, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin'den heyetler barış sürecini başlatmak üzere bir araya gelmiştir. 13 Eylül 1993'te İsrail ile FKÖ arasında imzalanan Oslo Anlaşması ile Birinci İntifada sona ermiştir. Bu antlaşma ile taraflar resmen birbirlerini tanımışlardır (Kaya, 2018: 9). Oslo Anlaşmaları, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'den çekilmesini öngörmüştür (Demir, 2021: 182). İki yıl sonra imzalanan antlaşma ile Filistin Polis Teşkilatı'nın kurulması ve Batı Şeria'nın A, B ve C olmak üzere üç bölgeye ayrılması kararlaştırılmıştır. Antlaşmanın ardından Başbakan İzak Rabin, Filistinlilere taviz verdiği gerekçesiyle suikasta uğramış, bu durum İsrail'in geçmiş politikalarına dönmesine ve Filistinlilere yönelik saldırılarını sürdürmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, Oslo Anlaşmaları'nın etkisiyle Ürdün, 1994 yılında İsrail ile barış antlaşması imzalayan ikinci devlet olmuştur. Eilat ve Akabe'de imzalanan ekonomik ve kültürel iş birliği anlaşmaları ve özel düzenlemeler, Mısır-İsrail antlaşmasına kıyasla daha sıcak bir iklimin oluşmasına katkı sağlamıştır. Antlaşmanın imzalanmasının ardından Ürdün'de yapılan anketlere göre, anlaşmaya büyük ölçüde kamuoyu desteği sağlanmıştır (%80'in üzerinde). Ancak zamanla

bu destek zayıflamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler Filistin meselesinin gölgesinde kalmıştır (Podeh, 2022: 66-67).

3. 21. Yüzyıla Aktarılan Çıkmaz: “Yeni Orta Doğu’nun Şafağı”

Oslo Anlaşmaları’nın taraflar arasındaki köklü düşmanlıkları ortadan kaldırmadaki yetersizliği kısa sürede görünür hale gelmiştir. Arap devletleri 2002 yılında bir barış önerisi sunmuştur. Arap Barış İnisiyatifi olarak adlandırılan bu öneri, İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan çekilmesi koşuluyla ilişkilerin normalleştirilmesini öngörmüştür. Bu inisiyatif Filistinliler tarafından reddedilmiş, İsrail ise somut bir tutum benimsememiştir (Fraihat ve Ezbidi, 2023: 4). Aynı dönemde ABD, Rusya, AB ve BM’den oluşan Orta Doğu Dörtlüsü taraflara bir yol haritası sunmuş, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020: 16). İsrail’in Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndeki işgal baskısını artırması ve yerleşimlerini genişletmesi üzerine Filistinliler 2000-2005 yılları arasında ikinci intifadayı başlatmıştır (Cleverand, 2008: 563). Bu dönemde Filistin siyasal ve toplumsal olarak bölünmüştür. El-Fetih Batı Şeria’daki etkisini sürdürürken, Hamas Gazze’de güç kazanmıştır. Aradan geçen yıllarda Hamas ve Fetih arasında birçok toplantı yapılmasına rağmen, toprakların Filistin Yönetimi çatısı altında yeniden birleşmesini sağlayacak ulusal bir mutabakata ulaşılamamıştır (Barnes Dacey vd., 2024: 3). Bu durum, Filistin meselesinin hem direniş kapasitesini hem de uluslararası alandaki temsil gücünü zayıflatmıştır.

New York’taki terör saldırılarının ardından ABD’nin Irak ve Afganistan’daki askerî operasyonları nedeniyle Filistin meselesi uluslararası gündemde daha az yer bulmuştur. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri, Irak’a yönelik askerî saldırının İran’ın bölgesel nüfuzunu artırdığını ve Sünni rejimi devirerek Sünni Arap devletlerinin etkisini zayıflatıldığını düşünmektedir (Ferziger ve Bahgat, 2020: 6). Bu durum bölgedeki ülkeleri ABD ve İsrail ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiş, ABD’ye olan güvenin azalması ülkeleri İsrail’le yakınlaşmaya itmiştir. Örneğin, 2008 sonrası İsrail ile Suudi Arabistan arasında üst düzey yetkililerin katıldığı çok sayıda ikili diplomatik görüşme yapılmıştır. Ayrıca iki ülkenin tıp, ekonomi ve teknoloji alanlarında gizli iş birliği yürüttüğü de belirtilmektedir (Podeh, 2018: 581-582). Ancak bu dönemde Ortadoğu ülkeleri arasında “Filistin çatışması” taraflarına verilen destek konusunda da bölünmeler sürmüştür. Örneğin, 2009’da Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan, Katar’ın Gazze’deki İsrail saldırıları sonrasında düzenlediği Arap zirvesini reddetmiş, bunun yerine Riyad’da karşıt bir zirve düzenleyerek Katar’ın Filistin direniş örgütü Hamas’a verdiği desteğe duydukları öfkeyi göstermiştir (Ulrichsen, 2016: 5).

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

Benzer şekilde, 2010'un sonlarında Tunus'ta başlayan ve birçok Ortadoğu ülkesini etkileyen Arap Baharı, Filistin meselesinin geri plana itilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Gazze'ye yönelik saldırılar ve abluka artarken, bölge ülkeleri İsrail'e karşı etkili bir tepki verememiştir. İsrail bu durumdan faydalanarak Batı Şeria çevresine Ayrım Duvarı'nı inşa etmiş ve Filistinlileri bölmüştür (Demir, 2021: 186). 2016'da Filistin Yönetimi, İsrail'e karşı Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne suç duyurusunda bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi ise yerleşimlerdeki faaliyetlerin derhâl ve tamamen durdurulmasını öngören bir karar almıştır (Demir, 2021: 187). Ancak hem ABD hem de İsrail bu kararları görmezden gelmeye devam etmiştir. Bu bağlamda ABD, 2017'de Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanımış ve büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararı almıştır. ABD'nin kararının üzerinden bir yıl geçmeden İsrail, "Birleşik Kudüs" yasasını kabul etmiş, böylece BM tarafından Doğu ve Batı olarak ayrılan Kudüs şehrini İsrail'e ait tek bir şehir olarak tanımıştır (Yeni Şafak, 2018).

Günümüzde Arap liderler için İran tehdidi ve bölgesel kutuplaşma, Filistin meselesinden daha acil sorunlar olarak görülmektedir. Veliht Prens Muhammed bin Selman, bölgesel rekabeti iki gruba ayırmaktadır. Bir tarafta İran, Müslüman Kardeşler, El Kaide ve IŞİD'den oluşan "şer üçgeni", diğer tarafta ise Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün ve Umman'dan oluşan "ılımlı devletler ittifakı" bulunmaktadır (Goldberg, 2018). Bu bağlamda, İsrail'in Filistin'e yönelik saldırılarının gölgesinde taraflar Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde kendileriyle uyumlu adayları iktidara taşımak için mücadele etmektedir. Özellikle Arap Baharı sonrasında artan müdahaleci politikalar, siyasi ve askerî destek sağlanarak nüfuz elde etme mücadelesine dönüşmüştür. Bu rekabet, bölge ülkeleri arasında iş birliğini sağlamayı amaçlayan kurumların zayıflamasına yol açmıştır.

Bölgesel iş birliği çabaları ağırlıklı olarak Arap Birliği ve KİK aracılığıyla yürütülmüş, bu kurumsal mekanizmalar Filistin meselesinde ortak bir tutum geliştirmeyi amaçlamıştır. Ancak güven ve itibar konusundaki derin yapısal sorunlar, bu mekanizmaların etkinliğini zayıflatmaya devam etmiştir. Örneğin, 1945'te bölgedeki iş birliğini teşvik etmek, üye devletlerin bağımsızlık ve egemenliklerini korumak için kurulan Arap Birliği'ne rağmen, Mısır 1960'larda Yemen'e saldırmış; Suriye 1976-2005 yılları arasında Lübnan'ı işgal etmiş ve günümüzde üyeliği askıya alınmıştır. Irak ise 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş, 2003'te ABD tarafından işgale uğramıştır (Ülger ve Hamorue, 2018: 40). Günümüzde ise bölgedeki hâkimiyet büyük ölçüde Arap Birliği'nden KİK'e kaymıştır. 25 Mayıs 1981'de Suudi Arabistan, BAE, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Umman tarafından bölgesel iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulan KİK, "alt-bölgesel iş birliği" ve diğer bölgesel örgütlere kıyasla "belirli bir başarı elde etmiş ilk anlamlı tezahür"

olarak tanıtılmıştır (Legrenzi ve Calculi, 2013: 2). Ancak 2011'deki Arap Baharı sonrasında KİK de Arap Birliği gibi iç anlaşmazlıklar yaşamıştır. KİK'ten farklı olarak Katar, Arap dünyasında rejim değişimlerini desteklemiş, Mısır, Gazze ve Tunus'taki rejim karşıtı olaylara medya desteği sağlamıştır. Ayrıca Katar-İran ve Katar-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi bu krizi etkilemiştir. 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Suudi Arabistan ziyaretinin hemen ardından ortaya çıkan ikinci kriz sürecinde, Doha yönetimi çeşitli terör örgütlerini finanse etmekle itham edilmiş; akabinde Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır, Katar ile diplomatik ve ticari ilişkilerin askıya alındığını ilan etmiştir (BBC, 2017). Günümüzde ise bölgesel liderlik mücadelesi, küresel güçlerin bölge üzerindeki etkisini kolaylaştırırken yalnızca Filistin'de değil, Yemen ve Suriye gibi ülkelerdeki sorunları ve çatışmaları da kronikleştirmektedir. Nitekim ekonomik ve stratejik nedenlere bağlı olarak Orta Doğu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin küresel liderlik iddiasının alanlarından birine dönüşmüştür. Bu süreçte ABD'nin bölgedeki politikası üç ana hedef üzerine inşa edilmiştir: İsrail'i korumak, petrol arzını güvence altına almak ve Sovyet nüfuzunun genişlemesini engellemek (Halliday, 2005: 142). Bu noktada Filistin meselesi görmezden gelinmiş, bölgedeki rekabet ve stratejiler İsrail'in varlığını güçlendirme amacına hizmet edecek şekilde dönüştürülmüştür. İsrail ile normalleşme girişimlerinin gölgesinde, Orta Doğu'nun güçlenen monarşileri Filistin meselesine bir çözülmesi gereken sorun olarak atıfta bulunmuş, fakat bunu bir öncelik olarak görmemiştir.

Fraihat ve Ezbidi (2023: 6-7), Trump döneminden itibaren iki devletli çözüme verilen desteğin azaldığını ileri sürmektedir. Yazarlar, Trump'ın tartışmalı barış planının, İsrail'in bazı Arap ülkeleriyle ilişkilerinin normalleşmesini sağlayarak "istikrarı" güvence altına alırken Filistinlilerin meşru haklarını bastırmayı amaçladığını savunmaktadır. Trump, 2020'de "Barış, Refah ve Daha Aydınlik Bir Gelecek Vizyonu" başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Raporda iki devletli çözümden bahsedilse de yakından incelendiğinde Filistin halkının haklarının büyük ölçüde göz ardı edildiği görülmektedir. Örneğin, BM kararlarına rağmen Kudüs bütünüyle İsrail egemenliğine bırakılmıştır. Ayrıca rapor, Tel Aviv yönetiminin güvenlik kaygılarını karşılamak amacıyla, Ürdün Nehri'nin batısındaki hava sahası ile Ürdün Vadisi üzerinde İsrail'in egemenliğini tanıyan önlemleri desteklemiştir. Raporda ayrıca İsrail'in güvenliği ve bölgesel istikrarı için hayati öneme sahip olduğu belirtilerek İsrail'in karasuları üzerindeki egemenliğini sürdüreceği ifade edilmiştir. Dikkat çekici bir biçimde, rapor Filistinli mültecilerin statüsüne ilişkin "adil ve gerçekçi bir çözüm" retoriği dışında kayda değer bir hüküm içermemektedir. Buna karşılık, Arap ve Müslüman ülkelerden kaçmak zorunda kalan Yahudi mültecilerin durumuna dikkat çekilerek, İsrail'in bu bağlamda tazminat hakkı olduğu öne

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

sürülmüştür. Sonuç olarak önerilen çözüm, güvenlik düzenlemelerine dayalı olarak Filistinli mültecilerin vatanlarına dönme hakkını sınırlayarak Filistin halkını bir kez daha marjinalleştirmiştir (The White House, 2020).

Genel olarak normalleşme sürecinin ana aşaması, liderlerin özel görüşmeleriyle başlatılmış, 2020-2021 yılları arasında dört devletin İsrail ile karşılıklı tanıma ve diplomatik ilişkiler kurmaya yönelik anlaşmalar imzalamasıyla şekillenmiştir. Aynı ayrı imzalanan bu anlaşmaların ardından İsrail, BAE ve Bahreyn, 15 Eylül 2020'de İbrahim Anlaşmaları'nı resmileştirmiştir. Trump, Washington'da imzalanan bu anlaşmalar için "...yeni bir Orta Doğu'nun şafağındayız" ifadesini kullanmıştır (Euronews, 2020). 22 Aralık 2020'de Fas ile, 6 Ocak 2021'de ise Sudan ile anlaşma imzalanmıştır. BAE, Bahreyn ve Fas ile yapılan anlaşmalar esasen Oslo Barış Süreci'nin kolaylaştırdığı 1990'lardaki İsrail-Arap normalleşme çabalarının devamıdır. Nitekim bu anlaşmalar, barış anlaşmasından ziyade bir "açığa çıkış" niteliğindedir; zira bu üç ülke İsrail ile savaşlarda doğrudan yer almamıştır. Buna karşılık Sudan ile yapılan anlaşma aynı zamanda bir barış anlaşmasıdır; çünkü taraflar o tarihe kadar fiilen savaş hâlindeydi (Asseburg ve Henkel, 2021). Bu anlaşmalar, eğitimden turizme, ticaretten güvenliğe kadar pek çok alanda taraflar arasında iş birliği öngörmektedir.

ABD'nin söz konusu anlaşmalardaki rolünün altı çizilmelidir. Trump yönetimi, Sudan üzerinde ciddi bir baskı kurmuş ve BAE ile Fas'a normalleşme anlaşmalarını kolaylaştırmak için ek teşvikler sunmuştur. Bu bağlamda, BAE'ye 50 adet F-35 savaş uçağı ve 18 Reaper insansız hava aracı vaat edilmiş; 2021 yılı Ocak ayı ortası itibarıyla BAE ve Bahreyn büyük güvenlik ortakları olarak konumlandırılmıştır. Benzer şekilde, Washington, Sudan'ın terör listesinde çıkarılmasını, Hartum'un İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi koşuluna bağlamıştır. ABD ayrıca, Batı Sahra üzerindeki egemenliğini tanıyarak Fas'ı teşvik etmiş, söz konusu çatışmanın çözümüne ilişkin müzakerelerin Fas'ın özerklik planı temelinde yürütüleceğini vaat etmiştir. Bu anlaşmalar kapsamında BAE, Bahreyn ve Ürdün, Batı Sahra'da büyükelçilikler açmıştır. Ayrıca Washington, Fas'a insansız hava araçları ve diğer hassas silahların yanı sıra kapsamlı yardım ve yatırım sağlamayı taahhüt etmiştir (Asseburg ve Henkel, 2021).

Bu anlaşmalar, bölge ülkelerinin İsrail'e sempatisinden veya İsrail'in Filistin'e yönelik eylemlerinin yumuşamasından kaynaklanmamaktadır. Anlaşmaların taraflar açısından farklı sonuçları bulunmaktadır. Buna göre, İran'ın çevrenin ve Tel Aviv'in varlığının komşuları nezdinde meşrulaştırılması, ABD ve İsrail açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Washington, Rusya ve Çin gibi ülkelerin bölgede artan etkisini dengelemeyi hedeflemektedir. Yukarıda açıklandığı üzere, anlaşmaların diğer tarafları ise çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri kazanımlar elde

etmiştir. Öte yandan, söz konusu anlaşmalar Filistinliler açısından kayda değer bir çözüm sunmaktan uzaktır. BM'ye göre 2022 yılı, İsrail işgali altındaki Batı Şeria'da Filistinliler için son 16 yılın en ölümcül yılı olmuştur. Filistin Sağlık Bakanlığı verilerine göre, İsrail güçleri 2022 yılında Batı Şeria'da 30'dan fazla çocuk dâhil olmak üzere en az 170 Filistinliyi öldürmüştür (Tahhan ve Humaid, 2022).

Bu anlaşmalar taraflarca da karşılık bulmuştur. Örneğin yalnızca bir yıl içinde İsrail ve BAE, ticaret, yatırım, sağlık, teknoloji, tarım ve turizm alanlarında 60'tan fazla toplantı, ortak faaliyet ve anlaşma gerçekleştirmiştir (The UAE and Israel, 2000). Kasım 2021'de İsrail, BAE, ABD ve Bahreyn ile Kızıldeniz'de ortak tatbikat düzenlemiştir (Kubovich, 2021). Bunu takiben Şubat 2022'de İsrail ve Bahreyn bir güvenlik ve iş birliği anlaşması imzalamıştır (Sloboden Pecat, 2022). Mayıs 2022'de ise BAE, İsrail ile beş yıllık serbest ticaret anlaşması imzalamış, bu anlaşma İsrail'in herhangi bir Arap ülkesiyle imzaladığı en büyük ticaret anlaşması olmuştur. Anlaşma, ikili ticareti 10 milyar doların üzerine çıkarmayı hedeflemektedir (Musmar ve Nage, 2024). 2023 yılında ise medyaya yansıyan haberlere göre Suudi Arabistan, İsrail ile ilişkileri normalleştirme karşılığında ABD'den güvenlik garantileri, sivil bir nükleer program geliştirme konusunda yardım ve silah satışlarına yönelik daha az kısıtlama talep etmiştir (Crowley vd., 2023). Bilindiği üzere, Biden döneminde yaşanan gerginlik Riyad'ı Çin ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiş, Mart 2023'te ise Çin arabuluculuğunda İran ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına karar verilmiştir. ABD ve İsrail açısından Suudi Arabistan'ın da bölgedeki normalleşme sürecine dâhil edilmesi en kısa sürede gerçekleşmesi gereken bir hedef olarak görülmektedir.

Devletler arası ilişkileri geliştirme çabalarının halka etkisi ise karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Washington Institute tarafından 2022'de yapılan bir ankete göre, Suudi vatandaşlarının yalnızca yüzde 43'ü İsrail ile temaslardan yana olduğunu belirtmiştir (Pollock, 2022). Ayrıca, Aralık 2023'te yapılan ve 1000 katılımcıyı kapsayan bir ankette, katılımcıların yüzde 96'sı, Arap ülkelerinin Gazze'deki askeri eylemlere tepki olarak İsrail ile tüm diplomatik ve siyasi temaslarını derhal kesmesi gerektiğini savunmuştur. 7 Ekim sonrasında başlayan savaşın ardından İsraillilerle ticari temaslara verilen destek de önemli ölçüde azalmıştır. Abraham Anlaşmaları öncesine kıyasla hâlâ daha yüksek bir seviyede seyretse de bu destek, 2020'de yüzde 37'den 2022 Kasım'ında yüzde 43'e yükselmişken, 2023'te sadece yüzde 17'ye gerilemiştir (Cleveland ve Pollock, 2023).

4. 7 Ekim Saldırıları ve İsrail Şiddetinin Yayılması

Filistin halkının meşru talepleri dikkate alınmadan yürütülen normalleşme süreçleri, 7 Ekim 2023 itibarıyla yalnızca kesintiye uğramakla kalmamış, aynı zamanda bu girişimlerin

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

sürdürülebilir bir barış perspektifi sunmadığını da açık biçimde ortaya koymuştur. Hamas'ın İsrail'e yönelik saldırısında 1200 kişi hayatını kaybetmiş, 241 kişi rehin alınmıştır. Buna karşılık İsrail, Gazze'de Hamas'ın askeri kapasitesini ortadan kaldırmaya yönelik bir operasyon başlattığını duyurmuştur. BM'ye göre Gazze Şeridi'nde en az 1,9 milyon kişi —nüfusun yaklaşık %90'ı— yerinden edilmiştir. Gazze Sağlık Bakanlığı verilerine göre, Ekim 2024 itibarıyla en az 43.061 Filistinli öldürülmüş, 101.223 kişi yaralanmıştır. Krizden önce günde ortalama 500 insani yardım tırı Gazze'ye girerken, Ekim 2024'te sadece 36 tıra izin verilmiştir. OCHA'ya göre, 7 Ekim 2023 ile 31 Ekim 2024 arasında Batı Şeria'da, Doğu Kudüs dâhil, 736 Filistinli öldürülmüş; bunların 430'u 2024 yılı başından itibaren hayatını kaybetmiştir (UNRWA, 3 Kasım 2024). BM Nüfus Fonu'nun Filistin'e ilişkin raporu saldırıların boyutunu ortaya koymaktadır. Rapora göre Gazze'deki 36 hastanenin yalnızca 10'u, 80 birinci basamak sağlık tesisinin ise sadece 20'si işlevseldir. Savaşın en çok kadınlar ve çocukları etkilediği görülmektedir. Kentte açlık sınırında bulunan 677.000 kişinin yaklaşık 15.000'inin hamile olduğu tahmin edilmektedir. Ekim ayından bu yana her gün ortalama 37 anne hayatını kaybetmektedir. 690.000 kadın ise hijyen ürünlerine, suya ve yıkanma imkânlarına erişimde ciddi sorunlar yaşamaktadır (UNFPA, 2024). Savaş ve yaşam mücadelesi gölgesinde İsrail, Batı Şeria'da yasa dışı yerleşim faaliyetlerini sürdürmekte ve bölgenin demografik yapısını değiştirme çabalarını ilerletmektedir.

1 Nisan'da İsrail, Şam'daki İran Büyükelçiliği'ne saldırı düzenlemiş; üst düzey komutanlar da dâhil olmak üzere birçok Devrim Muhafızı mensubu öldürülmüştür. Tahran yönetimi İsrail'e yönelik tehditlerini artırmış, ABD Başkanı Biden ise İsrail'i destekleyeceklerini açıklamıştır. Mevcut durumda ABD, çok sayıda füze taşıyan savaş gemileri, iki uçak gemisi görev grubu ve 150'den fazla savaş uçağı konuşlandırmış, ayrıca 2000 asker, diğer ülkelerin dâhil olabileceği olası bir tırmanma ihtimaline karşı hazır bekletilmektedir (Wright, 2023). Gerilimin sürdüğü ortamda ABD, Birleşik Krallık, Hindistan ve Avustralya dâhil bazı ülkeler vatandaşlarını İsrail ve İran'a seyahat etmemeleri konusunda uyarmıştır (BBC, 2024). 13 Nisan'da Tahran, 1 Nisan'daki konsolosluk saldırısına misilleme olarak İsrail'e 300'den fazla insansız hava aracı ve füze fırlatmış, can kaybına yol açmayan bu saldırı İran tarafından “başarı” olarak değerlendirilmiştir (Elnagga, 2024). Güncel durumda İsrail saldırıları Lübnan ve Suriye gibi komşu ülkelere de yönelmiş durumdadır (Gritten, 2024).

Uluslararası toplumdan Tel Aviv yönetimine yönelik protestolar gelmesine rağmen şimdiye kadar devletler tarafından etkili bir adım atılmamıştır. Katar, Mısır ve ABD iki taraf arasında arabuluculuk yapmaktadır. Çeşitli ülkelerin girişimleri sayesinde Kasım ayında dört

günlük bir ateşkes ilan edilmiş, Gazze’de tutulan 110 rehine ile İsrail’deki 250 Filistinli tutuklu serbest bırakılmıştır (Zanotti ve Sharp, 2024: 2). Ateşkesin sona ermesiyle birlikte İsrail saldırıları hastaneler, okullar ve ibadethaneler de dâhil olmak üzere sivil yerleşim alanlarını hedef almaya devam etmiştir. Abraham Anlaşmaları sırasında gündeme getirilmeyen Filistin meselesi, İsrail saldırılarının ardından hâlen büyük ölçüde “Filistin sorunu” olarak görülmektedir. Bazı Arap devletleri saldırıları kınayan açıklamalarla yetinmiştir. Örneğin, 7 Ekim’de Katar Dışişleri Bakanlığı, İsrail’i Filistin haklarını sürekli ihlal etmesi nedeniyle artan gerilimden tamamen sorumlu tutmuş, tüm taraflara çatışmaları durdurma ve sükûneti yeniden tesis etme çağrısı yapmıştır.

Ürdün, Filistinlilerin yerinden edilmesine yönelik her türlü girişimi “savaş ilanı” olarak nitelendirmiş, Tel Aviv Büyükelçisi’ni geri çağırması ve İsrail Büyükelçisi’nin Ürdün’den çıkarılmasını talep etmiştir. İsrail ile imzalanmış bazı anlaşmalar iptal edilmiş, çatışmaya çözüm bulmak amacıyla mekik diplomasisi yürütülmüştür. BM Genel Kurulu’nda Ürdün, acil ve kalıcı bir insani ateşkes çağrısı yapmış ve Uluslararası Adalet Divanı’nda İsrail aleyhindeki girişimleri desteklemiştir (Toukan, 2024: 14-15). Kral Abdullah, İsrail saldırılarının neden olduğu insani krizin “Gazze ve Batı Şeria’da çözülmesi gerektiğini, Ürdün veya Mısır’da değil” olduğunu vurgulamıştır (The Times of Israel, 2023).

21 Ekim’de Mısır, Katar, Ürdün, BAE, Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Fas ve birçok ülkenin üst düzey temsilcilerini bir araya getiren Kahire Barış Zirvesi’ne ev sahipliği yapmıştır. Zirve sonunda yayımlanan Gazze Bildirisi, sivillere ve sivil yerleşimlere yönelik saldırılar dâhil her türlü şiddet ve terörü kınamış, acilen iki devletli çözüm ihtiyacını vurgulamış ve BM Güvenlik Konseyi’ni tarafları kalıcı bir ateşkese zorlamaya çağırmıştır (Euronews, 2023). Ürdün’ün aksine BAE, İsrail ile ilişkilerini sürdürmektedir. BAE ve Bahreyn, Tel Aviv yönetimine yönelik kamuoyundaki tepkiye rağmen devlet düzeyinde belirgin bir politika geliştirmemiş; yalnızca İsrail iş birliğiyle bir sahra hastanesi inşa edilmiş ve yaralı Gazzeli çocuklar tedavi için Emirliklere getirilmiştir (Krasna, 2024). Nitekim BAE Federal Ulusal Konseyi Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komitesi Başkanı Ali el-Naumi, Ekim 2023 sonunda “Abraham Anlaşmaları bizim geleceğimizdir” açıklamasını yapmıştır (Israel Policy Forum, 2024).

Suudi Arabistan, İsrail’in Gazze’ye saldırısı sonrasında normalleşme sürecini askıya aldığını duyurmuştur (Euronews, 2024). Krallık, Ekim 2023 ile Eylül 2024 arasında Filistin halkına 5 milyar dolardan fazla yardım sağlamıştır (UN, 2024). Öte yandan, Mayıs 2024’te ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan ile Veliht Prens Muhammed bin Selman, Zahrân’da

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

savunma garantileri ve sivil nükleer iş birliği de dâhil olmak üzere çeşitli konuları görüşmüştür. Anlaşmanın ikinci bileşeni, Suudi Arabistan ile İsrail arasındaki normalleşme karşılığında Filistin devletine giden yolun açılmasını öngörse de, Selman'ın son açıklaması bu konuda şüphe uyandırmaktadır (Brennan, 2024). Bu bağlamda, ABD'nin güvenlik garantilerinin İsrail'in tanınmasıyla ilişkilendirilmesi, Krallık'ın Filistin meselesindeki pasif tutumunu da açıklamaktadır. Hamas karşıtlığı ve İran tehdidi, bu ülkelerin Filistin meselesini öncelikli görmemelerinin başlıca sebeplerindendir.

Mart ayında Kahire'de yapılan 161. Konsey toplantısında Arap Birliği, Gazze'ye acil yardım gönderilmesi çağrısında bulunmuştur (Africanews, 2024). Kasım ayında Riyad'da düzenlenen bir zirve sırasında İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından yayımlanan ortak bildiri, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarını ve 1,5 milyon kişinin kuzeyden güneye zorla yerinden edilmesini kınamıştır. Bildiride, İsrail'in eylemlerinin sonuçlarına ilişkin Mısır'ın BM kararları desteklenmiş, BM Güvenlik Konseyi'ne savaş suçu sayılabilecek eylemleri kınama çağrısı yapılmıştır.

Çatışmaya diğer ülkelerden de tepkiler gelmiştir. Dünya genelinde Filistin'e yönelik saldırıların durdurulması talebiyle protesto ve gösteriler düzenlenmiştir. Şubat 2024'te Brezilya'da yapılan G-20 dışişleri bakanları toplantısında, İsrail-Filistin çatışmasının çözümü için iki devletli çözümün temel seçenek olduğu konusunda mutabakata varılmıştır (Euronews, 2024). Daha önce ABD vetosu nedeniyle karar alamayan BM Güvenlik Konseyi, Mart 2024'te ilk kez ateşkes çağrısı yapmıştır. ABD'nin çekimser kaldığı oylamada 14 kabul oyuyla alınan 2728 sayılı karar, tüm rehinelere derhâl ve koşulsuz serbest bırakılmasını talep etmiştir. Norveç, İspanya, İrlanda, Slovenya ve Ermenistan Filistin devletini tanımıştır. Birleşik Krallık ise Eylül ayında İsrail'e silah sevkiyatını askıya almıştır (Abrams vd., 2024). Yine, devam eden askeri saldırıları nedeniyle Eylül 2025'te de İspanya, İsrail'e silah taşıyan gemi ve uçakların İspanyol limanlarına uğramasını veya hava sahasına girmesini yasaklamıştır (Reuters, 2025).

18 Nisan 2024'te BM Güvenlik Konseyi, "Filistin Devleti'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine kabulü"nü öneren bir karar tasarısını oylamış, ancak ABD'nin vetosu nedeniyle tasarı kabul edilmemiştir. Mayıs 2024'te Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) savcısı Kerim Khan, üç Hamas lideri (Gazze'deki Hamas lideri Yahya Sinvar, Hamas'ın askeri kanadı olarak bilinen İzzeddin el-Kassam Tugayları'nın başkomutanı Muhammed Diab İbrahim el-Masrı ve Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Haniye) ile iki İsrailli lider (Başbakan Benjamin Netanyahu ve Savunma Bakanı Yoav Gallant) hakkında tutuklama emri çıkarılması için mahkeme yargıçlarına başvuracağını açıklamıştır (ICC, 2024). Kasım ayı itibarıyla İsrailli liderler ve Muhammed Diab

İbrahim el-Masrı hakkında tutuklama emri çıkarılmıştır (ICC, 2024a). 120'den fazla üyesi bulunan mahkemenin bu kararı, İsrail saldırılarının başlangıcından bu yana atılmış en kapsamlı adım olarak değerlendirilmiştir.

Nisan ayında gerçekleştirilen G7 Dışişleri Bakanları Zirvesi, İran'a karşı İsrail ve halkıyla dayanışma ve destek vurgusu yapmıştır. Bununla birlikte zirvede, özellikle Gazze'deki sivillerin durumu başta olmak üzere insani krizin acilen ele alınması gerektiği belirtilmiş ve Refah'ta geniş çaplı bir askeri operasyona karşı çıkılmıştır. Ayrıca, iki devletli çözüm olasılığı ve güvenlik garantileri eşliğinde bağımsız bir Filistin devletinin kurulması da gündeme getirilmiştir (Gov.UK, 2024).

Haziran 2024'te BM Güvenlik Konseyi, Gazze'deki savaşı sona erdirmek için üç aşamalı bir ateşkes anlaşması öneren kararı kabul etmiştir. Buna göre, ilk aşamada esirlerin serbest bırakılması, öldürülen bazı esirlerin cenazelerinin iadesi, Filistinli tutukluların takası, İsrail güçlerinin Gazze'nin nüfuslu bölgelerinden çekilmesi, Filistinli sivillerin evlerine dönmesi ve insani yardımın Gazze genelinde güvenli ve etkin bir şekilde dağıtılmasıyla birlikte derhal, tam ve kapsamlı bir ateşkes sağlanması öngörülmektedir. İkinci aşamada, Gazze'deki tüm diğer esirlerin serbest bırakılması ve İsrail güçlerinin tamamen çekilmesi karşılığında kalıcı bir ateşkes planlanmaktadır. Üçüncü aşama ise, Gazze için büyük bir yeniden inşa planının başlatılmasını ve Gazze Şeridi'nde bulunan ölen esirlerin cenazelerinin ailelerine iade edilmesini içermektedir (BM Güvenlik Konseyi, 2024).

2025 yılı, Filistin-İsrail çatışmasında hem diplomatik hem de saha düzeyinde kritik adımların atıldığı bir yıl olmuştur. 15 Ocak'ta Katar, Mısır ve ABD'nin diplomatlarının arabuluculuğuyla İsrail ve Hamas arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma; rehinelere ve tutukluların takas edilmesini, geçici bir ateşkesi içermekte olup, 19 Ocak'ta yürürlüğe girmesi planlanmıştır. (Barron, 2025). Ancak devam eden İsrail saldırıları nedeniyle anlaşmanın fiilen yürürlükte olmadığını belirtmek gerekir. Öte yandan Temmuz ayında BM Genel Kurulu tarafından düzenlenen yüksek düzeyli konferans, iki devletli çözümü öngören bir deklarasyonu kabul etmiştir (Independent Türkçe, 2025). Söz konusu konferansın ardından aralarında Fransa, İngiltere ve Belçika'nın olduğu bir sıra ülke Filistin devletini tanıyacağını açıklamıştır.

Sonuç

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, Arapça konuşulan bölgelerde siyasal ve kültürel aidiyete ilişkin tartışmaları derinleştirmiş; ancak ortaya çıkan yeni devletlerin sınırları büyük ölçüde dış güçlerin belirlediği manda düzenlemeleri ile

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

şekillenmiştir (Kramer, 1993: 176, 191). Arap milliyetçiliği bu süreçte yaygın bir söylem olarak üretilmiş olsa da, fiili siyaset çoğunlukla devletlerin kendi ulusal öncelikleri tarafından belirlenmiştir. Nitekim, 20. yüzyılın ortasında Filistin meselesinin uluslararası gündemde belirginleşmesi, Arap başkentlerinde ortak bir duruş beklentisini artırmış, fakat bu beklenti güçlü bir politik bütünlüğe dönüşmemiştir. 1948'de İsrail'in kurulması Arap rejimlerinde yoğun bir tepki yaratmış, ancak tepkiler çoğu zaman söylemsel düzeyde kalmıştır.

1973 Savaşı ve onu izleyen dönemde, bölge devletleri Filistin'e yönelik güçlü bir stratejik birlik oluşturamamış; bu dönemin en etkili kolektif adımı olarak görülen OPEC müdahalesi ise sürdürülebilir bir dayanışma zemini yaratamamıştır. Rehbi'nin (2023) belirttiği üzere, küresel enerji pazarındaki kaymalar, İran'a yönelik tehdit algılarının yükselmesi ve ABD'nin enerji politikalarında yaşanan dönüşüm bu kırılgan dayanışmanın hızlı biçimde dağılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler Arap ülkelerinin İsrail'e yönelik tutumlarını doğrudan etkilemiş; birçok devlet Filistin meselesini merkeze almayan, daha pragmatik ve güvenlik eksenli dış politika önceliklerine yönelmiştir.

Bu tabloyu pekiştiren bir diğer unsur, Filistin içindeki kurumsal ve siyasal bölünmüşlüktür. Hamas ile El Fetih arasındaki ayrışma, Filistin'in ortak bir stratejik hat geliştirmesini zorlaştırırken, Arap devletlerinin de tek sesli bir politika üretme kapasitesini sınırlamıştır. Son yıllarda Körfez ülkelerinde güç kazanan modernleşme ve sekülerleşme odaklı reform vizyonları, Filistin meselesinin bölgesel siyaset içindeki konumunun daha da gerilemesine yol açmıştır. Bu nedenle, her ne kadar Arap ülkeleri retorik düzeyde Filistin'e desteklerini sürdürseler de, pratikte bu destek çoğu zaman sembolik açıklamaların ötesine geçmemektedir.

7 Ekim sonrası Gazze'de yaşanan yıkım, bölgesel aktörlerin mevcut jeopolitik önceliklerinin Filistin'deki insani krizi durduracak kolektif bir irade üretmekten uzak olduğunu açık biçimde göstermiştir. “Yeni Orta Doğu” söylemi bu bağlamda barış odaklı bir vizyondan ziyade enerji güvenliği, İran karşıtı stratejiler ve ABD ile uyumlu ittifak düzenekleri etrafında şekillenmektedir. Bölge devletlerinin sınırlı tepkileri, Filistin sorununda belirleyici aktörlüğün giderek daha fazla küresel güç merkezlerine kaydığına işaret etmektedir. Ancak bu durum, hem İsrail'in güvenliği hem de bölgesel istikrar açısından kırılgan bir yapı üretmektedir. Dahası, Filistin'in sürekli olarak marjinalleştirilmesi, insani değerlerin çoğu zaman jeopolitik ve ekonomik çıkarların gölgesinde bırakıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Filistin meselesi yalnızca Arap dünyasının siyasal vaatleri ile pratik tercihleri arasındaki derin uyumsuzluğu görünür kılmakla kalmamakta; aynı zamanda

uluslararası sistemin adalet, eşitlik ve barış gibi temel normlara ilişkin sınamalarını da gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde ortaya konan Barthesçi mit yaklaşımı, söz konusu uyumsuzluğu açıklayan önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Arap milliyetçiliği söylemi, Filistin'i "ortak dava" olarak tanımlayan birlik söylemini yeniden üreterek, Arap devletleri arasındaki çıkar farklılıklarını ve siyasal rekabeti görünmezleştiren bir mit işlevi üstlenmiştir. Ancak 1948'den günümüze uzanan pratik siyaset, bu mitin gerçeklik düzeyinde sürdürülemez olduğunu; Filistin meselesinin çoğunlukla söylemsel bir birlik aracına, fakat fiili politikada ikincil bir unsura dönüştüğünü açık biçimde göstermiştir. Bu nedenle, tarihsel söylem ile siyasal pratiğin birbirinden giderek ayrışması, meselenin çözümünü yalnızca retorik çerçevede değil, somut bölgesel ve uluslararası düzenlemeler düzeyinde ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bölgesel ve küresel aktörler tarafından dikkate alınması gereken temel gerçek şudur: Kalıcı istikrar, Filistinlilerin siyasal özne olarak tanındığı ve kendi kaderini tayin hakkının güvence altına alındığı bir çözüm üretilmedikçe mümkün olmayacaktır. Bu çözüm üretilmediği sürece, bölgedeki şiddet döngüleri ve güvensizlik sarmalı hem Orta Doğu'yu hem de küresel düzeni istikrarsızlaştırmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Abrams, E.; Robinson, L.; Takeyh, R., ve Cook, S. A. (2024, October 2). One year after the october 7 attacks: The impact on four fronts. <https://www.cfr.org/article/one-year-after-october-7-attacks-impact-four-fronts> adresinden erişilmiştir.
- Africanews (2024). Arab League calls for aid to be sent to Gaza. <https://www.africanews.com/-2024/03/04/arab-league-calls-for-aid-to-be-sent-to-gaza/> adresinden erişilmiştir.
- Ajami, F. (1978). The End of Pan-Arabism. *Foreign Affairs*, 57(2), 355-373.
- Al-Arian, S. (2024). Palestine and the Arab regional order: What changed after operation Al-Aqsa flood?. *Insight Turkey*, 26(2), 21-34.
- Anderson, B.(2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Asseburg, M. ve Henkel, S. (2021). Introduction normalisation and realignment in the Middle East a new. *Conflict-Prone Regional Order Takes Shape*. SWP Comment, NO.45 July.
- Barnes Dacey, J.; Bianco, C. ve Lovatt, H. (2024). The Gaza crisis: Mapping the Middle East's shifting battle lines. *European Council On Foreign Relations*.

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

- <https://ecfr.eu/special/the-gaza-crisis-mapping-the-middle-east-shifting-battle-lines/> adresinden erişilmiştir.
- Barron, R. (2025). Israel, Hamas Reach Gaza Cease-fire Deal: What Happens Now?, <https://www.usip.org/publications/2025/01/israel-hamas-reach-gaza-cease-fire-deal-what-happens-now> adresinden erişilmiştir.
- Barthes, Roland. *Mythologies*. (Translated by Annette Lavers). New York: Hill and Wang, 1972.
- BBC (2017, June 5). Qatar row: Saudi and Egypt among countries to cut Doha links. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40155829> adresinden erişilmiştir.
- BBC (2024, April 12). Biden İsrail'i savunma sözü verdi, 'İran başarılı olamayacak' dedi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgyjrqrjxqo> adresinden erişilmiştir.
- Beinin, J. and Hajjar, L. (2014). *Palestine, Israel and the Arab-Israel conflict: A primer*. Washington, DC: Middle East Research and Information Project.
- Berg, Bruce L. (1989). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. United States of America: Allyn & Bacon.
- Bowen, Glenn A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Brennan, M. (2024, May 19). U.S. and Saudi Arabia near potentially historic security deal. CBS News, <https://www.cbsnews.com/news/us-saudi-arabia-near-potentially-historic-security-deal/> adresinden erişilmiştir.
- Cleveland, C. and Pollock, D. (2023). New poll sheds light on Saudi views of Israel-Hamas war. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-poll-sheds-light-saudi-views-israel-hamas-war> adresinden erişilmiştir.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. Çev.: Mehmet Harmancı. (2.ed.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Crowley, M., Nereim, V., and Kingsley, P (2023, March 9). Saudi Arabia offers Its price to normalize relations with Israel. <https://www.nytimes.com/2023/03/09/us/politics/saudi-arabia-israel-united-states.html> adresinden erişilmiştir.
- Dawn, C. E. (1991). *The Origins of Arab Nationalism, The Origins of Arab Nationalism* (ed. Khalidi, R. Anderson, L., Muslih, M., Simon, R.S.), New York: Columbia University Press, 3-30.
- Dawn, C. E. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. Çev.: B.Aydın ve T. Temiz, İstanbul: Yöneliş.
- Demir, Y. (2021). 1960'tan günümüze Arap-İsrail çatışması ekseninde Türk dış politikası. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 165-197.

- Ehteshami, A. (2014). Middle East middle powers: Regional role, international impact. *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 29-49.
- Elnagga, M. (2024, April 13). İran'ın İsrail'e saldırısı: Kim ne kazandı, kim ne kaybetti?. BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4n17zyqww2o> adresinden erişilmiştir.
- Eppel, M. (2012). The Arab states and the 1948 war in Palestine: The Socio-political struggles, the compelling nationalist discourse and the regional context of involvement. *Middle Eastern Studies*, 48(1), 1-31.
- Euronews (2020). İsrail, BAE ve Bahreyn arasında varılan 'ilişkilerin normalleştirilmesi' anlaşması imzalandı. <https://tr.euronews.com/2020/09/15-/israil-bae-ve-bahreyn-aras-nda-var-lan-iliskilerin-normallestirilmesi-anlasmas-abd-de-imza> adresinden erişilmiştir.
- Euronews (2023). Gazze için Kahire Barış Zirvesi: Filistinliler topraklarında kalmakta kararlı. <https://tr.euronews.com/2023/10/21/gazze-icin-kahire-baris-zirvesi-filistinliler-topraklarind-a-kalmakta-kararli> adresinden erişilmiştir.
- Euronews (2024). G20, İsrail-Filistin çatışmasında 'tek yol iki devletli çözüm' dedi. <https://tr.euronews.-com/2024-/02/22/g20-israil-filistin-catismasinda-tek-yol-iki-devletli-cozum-dedi> adresinden erişilmiştir.
- Ferziger, J. H. and Bahgat, F. (2020). Israel's growing ties with the Gulf Arab States. The Atlantic Council. ISBN-13: 978-1-61977-109-3.
- Fraihat, I. and Ezbidi, B. (2023). The lasting impact of Trump's 'Deal of the Century' on the Question of Palestine. *Middle East Critique*.
- Goldberg, J. (2018). Saudi crown prince: Iran's supreme leader 'makes Hitler look Good'. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com> adresinden erişilmiştir.
- Gov.UK. (2024). G7 Foreign Ministers' Meeting communiqué situation in the Middle East. <https://www.gov.uk/government/publications/g7-foreign-ministers-meeting-communi-ques-april-2024/62670280-bf48-4b96-ac82-d31f31d71d68> adresinden erişilmiştir.
- Gritten, D. (2024, September 9). Israeli strikes on Syrian military sites kill 18, health minister says. BBC. <https://www.bbc.com/news/articles/cy0nrd730jdo> adresinden erişilmiştir.
- Gürün, K. (1983). Dış ilişkiler ve Türk Politikası 1939'dan günümüze. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 531.
- Halliday, F. (2005). The Middle East in international relations power, politics, and ideology. New York: Cambridge University Press.

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

- ICC (2024, May 20). Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state> adresinden erişilmiştir.
- ICC (2024a, November, 2021). Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC on the issuance of arrest warrants in the Situation in the State of Palestine, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-issuance-arrest-warrants-situation-state-palestine> adresinden erişilmiştir.
- Independent Türkçe (2025). İki Devletli Çözüm Konferansı, bağımsız Filistin devletinin kurulması için bir 'yol haritası' belirledi, <https://www.indyturk.com>. adresinden erişilmiştir.
- İsrael Policy Forum (2024). Israel-Hamas war: The Arab world exploring the role of key Arab states, <https://israelpolicyforum.org/wp-content/uploads/2024/01/Regional-Players.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kaya, T. Ö. (2018). Trump-Avrupa Birliği ve İsrail-Filistin Uyuşmazlığı. ORSAM Analiz. No:219.
- Kramer, M. (1993). Arab Nationalism: Mistaken identity, daedalus. Reconstructing Nations and States, 122(3), 171-206.
- Krasna, J. (2024). The October 7 massacre and the war in Gaza: Impact on Bahrain and United Arab Emirates, <https://www.fpri.org/article/2024/01/the-october-7-massacre-and-the-war-in-gaza-impact-on-bahrain-and-the-united-arab-emirates/> adresinden erişilmiştir.
- Kubovich, Y. (2021). Israel conducting joint Red Sea maneuvers with Bahrain, UAE, and US. Haaretz. <https://bit.ly/3JNgXbv> adresinden erişilmiştir.
- Legrenzi, M. ve M. Calculli (2013). Regionalism and Regionalization in the Middle East: Options and Challenges. Research Report, International Peace Institute. https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications-/ipi_e_pub_regionalism_me.pdf adresinden erişilmiştir.
- Muslih, M. (1991). The Rise of Local Nationalism in the Arab East, The Origins of Arab Nationalism (ed. Khalidi, R.; Anderson, L.; Muslih, M.; Simon, R.S.). New York: Columbia University Press, 167-188.
- Musmar, F. ve Nage, R. (2024). Israel and Saudi Arabia, a normalization of the century. <https://www.israelhayom.com/2024/03/07/israel-and-saudi-arabia-a-normalization-of-the-century/> adresinden erişilmiştir.

- Owen, R. (1992). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge.
- Pappe, I. (2011). *The ethnic cleansing of Palestine*. England: Oneworld Publications.
- Podeh, E. (2018). Saudi Arabia and Israel: From secret to public engagement, 1948–2018. *Middle East Journal*, 72 (4), 563-586.
- Podeh, E. (2022). The many faces of normalization: Models of Arab-Israeli relations. *Strategic Assessment*, 25 (1), 55-78.
- Pollock, D. (2022). New Saudi poll: Some surprises on the U.S., Iran, Israel, oil, and more. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-saudi-poll-some-surprises-us-iran-israel-oil-and-more> adresinden erişilmiştir.
- Rehbi, H. (2023). Why Arab states aren't using oil as a weapon against Israel, Jacobin. <https://jacobin.com/2023/12/israel-palestine-opec-oil-embargo-1973-saudi-arabia> adresinden erişilmiştir.
- Reuters (2025). Spain bans Israel-bound weapons ships and planes over Gaza, <https://www.reuters.com/world/europe/spain-bans-israel-bound-weapons-ships-planes-over-gaza-2025-09-08/> adresinden erişilmiştir.
- Salhani, J. (2024). Israel's attacks on Syria explained. <https://www.aljazeera.com/news-/2024/10/12/how-can-israel-attack-syria> adresinden erişilmiştir.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sloboden Pecat (2022). İsrail ve Bahreyn güvenlik ve işbirliği anlaşması imzaladı. <https://www.slobodenpecat.mk/tr/izrael-i-bahrein-potpishaa-dogovor-za-bezbednost-i-sorabotka/> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2020). *Yüzyılın işgali: Tek taraflı planların gölgesinde Filistin*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Tahhan, Z., and Humaid, M. (2022). Six major developments that shaped 2022 for Palestinians. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/12/26/sixmajor-developments-that-shaped-2022-for-palestinian> adresinden erişilmiştir.
- The Times of Israel (2023, October 17). Jordanian king warns Mideast 'on brink of abyss,' refuses refuge for fleeing Gazans, <https://www.timesofisrael.com/jordanian-king-warns-mideast-on-brink-of-abyss-refuses-refuge-for-fleeing-gazans/> adresinden erişilmiştir.
- The White House (2020). *Peace to prosperity*. <https://trumpwhitehouse-archives.gov/wp-content/uploads-/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf> adresinden erişilmiştir.

Arap Milliyetçiliği Miti: Yeni Orta Doğu'nun Şafağında Filistin'in Alacakaranlığı

- Toukan, D. M. (2024). Expert views: What is needed to end the war in Gaza?. Middle East Institute.
- Ulrichsen, K.C. (2016). Israel and the Arab Gulf States: Drivers and directions of change. Public Policy of Rice University.
- UN Nations Security Council (2024, June 10). Resolution 2735 (2024) Adopted by the Security Council at its 9650th meeting. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/165/11/pdf/n241-6511.pdf> adresinden erişilmiştir.
- UNFPA (2024, April 6). Crisis in Palestine: UNFPA Palestine situation report. <https://www.unfpa.org/sites-/default/files/resource-pdf/Palestine%20Situation%20Report%20-%20April%20-02024.pdf> adresinden erişilmiştir.
- UNRWA (2024, November 3). UNRWA situation report #146 on the humanitarian crisis in the Gaza Strip and the West Bank, including East Jerusalem. <https://www.unrwa.org/resources/-reports/unrwa-situation-report-146-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem> adresinden erişilmiştir.
- Ülger, İ.K., ve Hammorue, J. (2018). The Arab League: From establishment to failure. Social and Legal Studies, 4(1), 35-55.
- Wright, R. (2023). The five global dangers from the Gaza war. <https://www.wilson-center.org/article/five-global-dangers-gaza-war> adresinden erişilmiştir.
- Yaman, D. and Yiğittepe, L. (2023). Israel Gulf expansion within regional security complex theory: The effect of the Abraham accords on the power balances in the region. KJU Journal of Social and Economic Research, 25(45), 879-901.
- Yenişafak (2018). İsrail meclisi Kudüs'ün statüsünü değiştirdi. <https://www.yenisafak.com/dunya/-israil-meclisi-kudusun-statusunu-degistirdi-2941254> adresinden erişilmiştir.
- Zahlan, R. S. (2009). Palestine and the Gulf States, The presence at the table. New York: Routledge.
- Zanotti, J. ve Sharp, J. M. (2024). Sharp specialist in Middle Eastern affairs Israel and Hamas conflict in brief: Overview. U.S. Policy, and Options for Congress.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

Ali KIRIKTAŞ

Doktora Öğrencisi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Kapadokya Üniversitesi, ali_kiriktas_44@hotmail.com.

Atıf

Kiriktas, A. (2025). 21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 300-334.

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Tarihi

Geliş Tarihi: 1 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 29 Eylül 2025

İntihal/ Etik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Yayıncı

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Özet

21. yüzyılda uluslararası politikayı anlamak için geleneksel devlet merkezli ve tek bir teoriye dayalı yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır. Bu makale, küresel sistemdeki karmaşık etkileşimleri çözümlemek, küresel dönüşüm dinamiklerini anlamak ve çok katmanlı stratejiler geliştirmek için Bölge Çalışmalarının sunduğu disiplinlerarası, çok yöntemli ve çok boyutlu perspektifin vazgeçilmez hale geldiğini savunmaktadır. Realizm, liberalizm ve eleştirel teoriler gibi temel paradigmalardan bölgesel analizlere nasıl derinlik kazandırdığı incelenirken, Bölge Çalışmalarının tarih, sosyoloji ve ekonomi gibi farklı alanlardan beslenen metodolojik çeşitliliği vurgulanmaktadır. Makale, Orta Doğu'daki jeopolitik rekabet, Asya-Pasifik'teki ekonomik entegrasyon, Latin Amerika'daki sosyal hareketler ve Afrika'daki kaynak-yönetişim paradoksu gibi vaka analizleri üzerinden bölgesel dinamiklerin küresel sistemi nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, ABD, Çin ve Rusya gibi küresel güçlerin stratejilerinin bölgesel düzeyde nasıl somutlaştığı ele alınmaktadır. Bölge Çalışmaları, Uluslararası İlişkiler disiplininin teorik ufkunu genişleten, metodolojik araç setini zenginleştiren ve ampirik temelini güçlendiren eleştirel bir alan olarak konumlandırılmaktadır. Bu çalışma, dünyanın tek bir merkezden değil, farklı bölgelerden oluşan çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu hatırlatarak daha bütüncül bir analiz sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölge Çalışmaları, Uluslararası İlişkiler, Jeopolitik, Bölgeselcilik, Küresel Sistem.

Area Studies and International Politics in the 21st Century

Ali KIRIKTAŞ

PhD. Student, Institute of Graduate Education, Teaching and Research, Department of Political Science and International Relations, Cappadocia University, ali_kiriktas_44@hotmail.com.

Citation

Kiriktas, A. (2025). Area Studies and International Politics in the 21st Century. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 300-334.

Article Type

Research Article

Article History

Submitted: 1 May 2025

Accepted: 29 September 2025

Plagiarism/ Ethic

This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Publisher

Social Sciences University of Ankara

Abstract

In the 21st century, traditional state-centric and single-theory approaches are insufficient for understanding international politics. This article argues that the interdisciplinary, multi-method, and multi-dimensional perspective offered by Area Studies has become indispensable for analyzing complex interactions in the global system, understanding the dynamics of global transformation, and developing multi-layered strategies. While examining how core paradigms such as realism, liberalism, and critical theories deepen regional analyses, the article highlights the methodological diversity of Area Studies, which draws from fields such as history, sociology, and economics. Through case studies—including geopolitical competition in the Middle East, economic integration in the Asia-Pacific, social movements in Latin America, and the resource-governance paradox in Africa—the article demonstrates how regional dynamics shape the global system. It also discusses how the strategies of global powers such as the United States, China, and Russia materialize at the regional level. Area Studies is positioned as a critical field that expands the theoretical horizon of the discipline of International Relations, enriches its methodological toolkit, and strengthens its empirical foundation. By reminding us that the world has a polycentric structure composed of diverse regions rather than a single center, this study offers a more holistic analysis.

Keywords: Regional Studies, International Relations, Geopolitics, Regionalism, Global System.

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplini, geleneksel olarak devletler arasındaki güç dengeleri, diplomasi ve savaş gibi konulara odaklanmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme, kültürel etkileşimler ve bölgesel dinamiklerin artan önemi, disiplinin sınırlarını genişletmiştir (Waltz, 1979: 18). Bu süreçte, bölge çalışmaları, uluslararası ilişkiler analizlerinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bölgesel olayların küresel sistemi şekillendirmedeki etkisi, akademisyenleri devlet merkezli yaklaşımlardan uzaklaştırarak daha kapsamlı bir perspektif benimsemeye itmiştir (Huntington, 1996: 21). Örneğin, Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının jeopolitik önemi veya Asya-Pasifik'teki ticaret ağları, bölgesel faktörlerin uluslararası politikayı nasıl etkilediğini gösteren somut örneklerdir (Barnett, 1998: 76). Bölge çalışmalarının önemi, yalnızca coğrafi sınırlarla değil, kültürel, tarihsel ve sosyoekonomik bağlamlarla da ilişkilidir. Wallerstein (1974: 45), dünya sistemleri teorisinde, bölgelerin ekonomik ve siyasi hiyerarşiler içindeki konumunun küresel eşitsizlikleri nasıl belirlediğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Acharya (2007: 631-632), "bölgeselcilik" kavramını, devletlerin ortak kimlikler ve çıkarlar temelinde iş birliği yapma eğilimini açıklamak için kullanmıştır. Bu yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerdeki teorik tartışmaları zenginleştirirken, politika yapıcılarının da bölgesel dinamikleri daha iyi anlamasına yardımcı olmuştur. Özellikle Afrika'daki çatışma bölgeleri veya Avrupa Birliği'nin genişleme politikaları gibi konular, bölge çalışmalarının pratik değerini ortaya koymaktadır (Herbst, 2000: 112).

Metodolojik açıdan, bölge çalışmaları disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirir. Tarih, sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi alanların kesişiminde, araştırmacıların veri toplama ve analiz süreçlerini çeşitlendirmesi önem kazanmıştır (Creswell, 2014: 54). Örneğin, nitel ve nicel yöntemlerin birleştirilmesi, bölgesel çatışmaların kökenlerini anlamada daha derin bir perspektif sunar (Bryman, 2006: 100-103). Birincil kaynaklar arasında resmî belgeler, anlaşmalar ve arşiv verileri yer alırken, ikincil kaynaklar akademik makaleler ve raporlardan oluşur (King vd., 1994: 33). Ayrıca, saha araştırmaları ve görüşmeler, özellikle yerel aktörlerin perspektiflerini anlamak için kritik bir rol oynamaktadır (Yin, 2014: 67).

Makalenin temel tezi, 21. yüzyılda uluslararası politikayı anlamak için geleneksel devlet merkezli ve tek bir teoriye dayalı yaklaşımların yetersiz kaldığıdır. Bunun yerine, küresel sistemdeki karmaşık etkileşimleri çözümlemek, küresel dönüşüm dinamiklerini anlamak ve çok katmanlı stratejiler geliştirmek için bölge çalışmalarının sunduğu disiplinlerarası, çok yöntemli ve çok boyutlu perspektifin vazgeçilmez bir akademik disiplin haline geldiğidir. Makale, bölgesel dinamiklerin (jeopolitik rekabet, ekonomik entegrasyon, sosyo-kültürel yapılar)

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

küresel sistemi nasıl şekillendirdiğini ve küresel güçlerin stratejilerinin bölgesel düzeyde nasıl somutlaştığını vurgulamaktadır.

Bu makale, bölge çalışmalarının uluslararası politikadaki önemini teorik, metodolojik ve analitik boyutlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, realizm ve liberalizm gibi temel uluslararası ilişkiler paradigmalarının yanı sıra eleştirel teorilerin bölgesel analizlere nasıl derinlik kazandırdığı incelenecek; Orta Doğu, Asya-Pasifik ve Latin Amerika gibi stratejik bölgelerdeki jeopolitik rekabet, ekonomik entegrasyon modelleri ve sosyo-kültürel dinamikler vaka analizleri üzerinden değerlendirilecektir.

1. Literatür İncelemesi ve Teorik Çerçeve

Uluslararası ilişkiler teorileri, bölgesel analizleri anlamak için temel bir çerçeve sunar. Realist teori, devletlerin güç maksimizasyonu ve güvenlik ikilemleri üzerine odaklanarak bölgesel dinamikleri açıklamada öne çıkar. Mearsheimer (2001: 32), “saldırgan realizm” (offensive realism) kavramını savunurken, devletlerin anarşik sistemde hayatta kalabilmek için bölgesel hegemonya arayışında olduğunu vurgular. Örneğin, Asya-Pasifik’teki Çin-ABD rekabeti, bu teorinin bir yansıması olarak görülebilir; her iki aktör de Güney Çin Denizi’ndeki askeri üsler ve ticaret yolları üzerinde kontrol kurma mücadelesi verir (Mearsheimer, 2014: 78). Waltz (1979: 102) ise, sistemik yapının devlet davranışlarını şekillendirdiğini belirterek, bölgesel güç dengelerinin (örneğin, NATO’nun Doğu Avrupa’daki genişlemesi) küresel istikrarı nasıl etkilediğini analiz eder. Realist perspektif, aynı zamanda jeopolitiğin önemini vurgular. Mackinder’in (1904: 422) “Heartland Teorisi”, Avrasya’nın kontrolünün dünya hakimiyeti için kritik olduğunu savunurken, bu görüş günümüzde Rusya’nın Ukrayna politikaları veya Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında yeniden tartışılmaktadır (Cohen, 2003: 54).

Liberal teori, bölgesel iş birliği ve kurumsal yapıların uluslararası ilişkilerdeki rolüne odaklanır. Keohane ve Nye (1977: 23), karmaşık karşılıklı bağımlılık (complex interdependence) kavramını geliştirerek, devletlerin askeri güçten ziyade ekonomik ve sosyal bağlarla birbirine bağlandığını savunur. Avrupa Birliği (AB), bu teorinin somut bir örneğidir; üye devletler, ortak pazar ve siyasi entegrasyon yoluyla çatışma riskini azaltmıştır (Moravcsik, 1998: 67). Benzer şekilde, ASEAN’ın Güneydoğu Asya’da istikrarı sağlamadaki rolü veya MERCOSUR’un Latin Amerika’daki ticari engelleri kaldırma çabaları, liberal kurumsalcılığın bölgesel başarılarını yansıtır (Acharya, 2009: 45). Ekonomik entegrasyonun barışı teşvik ettiği tezi, Rosecrance’ın (1986: 144) “ticaret devleti” kavramında da görülür; devletlerin savaş yerine ekonomik kazanç peşinde koşması, bölgesel iş birliğini derinleştirir. Ancak, liberal yaklaşımın

eleştirileri de vardır. Krasner (1999: 22), uluslararası kurumların güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet ettiğini ve zayıf aktörleri marjinalleştirdiğini savunarak, liberal iyimserliği sorgular.

Eleştirel teoriler, bölge çalışmalarını geleneksel anlayışların ötesine taşımıştır. Post-kolonyalizm, Batı merkezli anlatıların dışında kalan bölgelerin tarihsel ve kültürel bağlamını vurgular. Said'in (1978: 12) "Oryantalizm" (Orientalism) çalışması, Orta Doğu'nun Batı tarafından nasıl egzotikleştirildiğini ve siyasi manipülasyonlara maruz bırakıldığını ortaya koyar. Bu perspektif, Afrika'daki sömürge sonrası devlet yapılarının istikrarsızlığını anlamak için de kullanılır (Mbembe, 2001: 89). Ayrıca, Acharya ve Buzan (2010, s. 215), "Global Uluslararası İlişkiler" kavramını tartışarak, Batı-dışı teorilerin (örneğin, Asya'daki Konfüçyüsçü veya Hint merkezli yaklaşımlar) bölgesel analizlere nasıl dahil edilebileceğini araştırır. Kimlik politikaları ise, bölgesel çatışmaların sosyal inşasını açıklar. Wendt'in (1999: 39) sosyal inşacılık teorisi, devletlerin kimliklerinin çıkarlarını şekillendirdiğini savunur; örneğin, Balkanlar'daki etnik kimlik çatışmaları veya Arap dünyasında pan-Arabizm ideolojisi, bu bağlamda incelenebilir (Barnett, 1998: 154). Feminist teori de bölge çalışmalarına katkı sağlar. Enloe (2014: 77), askerileşmenin ve savaşın kadınlar üzerindeki etkisini analiz ederken, Ortadoğu'daki çatışma bölgelerinde toplumsal cinsiyet dinamiklerinin nasıl siyasileştirildiğini gösterir.

Bu teorik çerçeveler, bölgesel olguların çok boyutlu doğasını anlamak için birbirini tamamlar. Örneğin, Güney Asya'daki Hindistan-Pakistan çatışması, realist perspektiften güvenlik ikilemi, liberal bakış açısından ekonomik bağımlılığın yetersizliği ve post-kolonyal eleştirilerden kimlik çatışmaları ile açıklanabilir (Ganguly, 2001: 64). Benzer şekilde, Avrupa'nın göç politikaları, liberal kurumsalcılık (AB'nin sınır yönetimi), realist güvenlik endişeleri (terörle mücadele) ve eleştirel yaklaşımlar (ırkçılık ve kimlik krizi) arasındaki gerilimi yansıtır (Huysmans, 2006: 45). Sonuç olarak, bölgesel analizlerde tek bir teori yetersiz kalır; disiplinlerarası bir sentez, olguların karmaşıklığını kavramak için gereklidir (Lake, 2011: 28).

Bölge çalışmalarının en belirgin katkılarından biri, uluslararası ilişkilere getirdiği metodolojik çeşitlilik ve disiplinlerarası yaklaşımdır. Uluslararası ilişkiler disiplini, siyaset bilimi merkezli kalma eğilimindeyken, bölge çalışmaları tarih, sosyoloji, antropoloji, ekonomi ve dilbilim gibi farklı alanlardan beslenir (Voskressenski, 2017). Bu durum, uluslararası olguları çok katmanlı bir şekilde analiz etme imkânı tanır:

- *Nitel ve Derinlemesine Analiz*: Bölge uzmanları, dil becerileri ve uzun süreli saha araştırmaları sayesinde, birincil kaynaklara ve yerel aktörlerin perspektiflerine doğrudan ulaşabilirler. Bu, özellikle karar alma süreçleri, devlet-toplum ilişkileri ve çatışmaların kökenleri gibi konularda nicel verilerin sunamadığı derinliği sağlar (Parthenay, 2019).

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- *Karşılaştırmalı Perspektif:* Farklı bölgelerdeki benzer olguların (örneğin, demokratikleşme süreçleri, kalkınma modelleri veya çatışma çözüm mekanizmaları) karşılaştırılması, genellemelerin ve teorik varsayımların geçerliliğini test etmek için güçlü bir araçtır. Karşılaştırmalı bölgeselcilik, hangi koşulların belirli siyasi veya ekonomik sonuçlara yol açtığını anlamada uluslararası ilişkiler literatürüne önemli katkılar sunar (Hettne vd., 2001).
- *Tarihsel Sosyoloji:* Uluslararası ilişkilerdeki anlık analiz eğiliminin aksine, bölge çalışmaları olayların ve yapıların tarihsel kökenlerine odaklanır. Devletlerin oluşum süreçleri, sömürgecilik mirası ve uzun vadeli ekonomik trendler gibi tarihsel dinamikler, günümüzdeki bölgesel ve küresel politikaları anlamak için kritik bir bağlam sunar (Yalvaç, 2013).

Bölge çalışmaları, uluslararası ilişkilerin soyut teorik tartışmalarını somut ampirik verilerle destekler. Belirli bir bölge veya ülke hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan uzmanlar, dış politika yapıcılar ve uluslararası kuruluşlar için vazgeçilmez bir kaynak teşkil eder. Küresel sorunların (terörizm, iklim değişikliği, göç, salgın hastalıklar vb.) bölgesel tezahürleri ve bu sorunlara yönelik geliştirilecek politikaların başarısı, yerel koşulların doğru anlaşılmasına bağlıdır. Soğuk Savaş döneminde stratejik bir önem kazanan bölge çalışmaları, günümüzde de küresel güç rekabetinin yaşandığı Asya-Pasifik, Sahel veya Doğu Avrupa gibi coğrafyaları anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, bölge çalışmaları, uluslararası ilişkiler disiplininin teorik ufkunu genişleten, metodolojik araç setini zenginleştiren ve ampirik temelini güçlendiren tamamlayıcı ve çoğu zaman eleştirel bir alan olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası sistemi tek bir merkezden veya tek bir teori setinden hareketle anlamaya çalışan yaklaşımların aksine, dünyanın farklı bölgelerden oluşan karmaşık ve çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu hatırlatarak daha bütüncül ve gerçekçi bir uluslararası ilişkiler analizine olanak tanır.

1.1 Bölge Çalışmalarının Metodolojik Temelleri

Bölge çalışmalarının metodolojik temelleri, disiplinlerarası bir yaklaşımı ve çok katmanlı analiz tekniklerini gerektirir. Bu alanda en sık kullanılan yöntemlerden biri karşılaştırmalı analizdir. Karşılaştırmalı yöntem, farklı bölgeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanır. Tilly; “tarihsel sosyoloji çalışmalarında karşılaştırmalı analizin, devletlerin oluşum süreçlerini anlamak için nasıl kullanıldığını vurgular” (1984: 80). Örneğin, Orta Doğu ile Güneydoğu Asya’daki devlet yapılarının karşılaştırılması, sömürge mirasının ve kaynak dağılımının siyasi istikrar üzerindeki

etkisini ortaya çıkarabilir (Migdal, 1988: 45). Benzer şekilde, Latin Amerika ve Afrika'daki demokratikleşme dalgaları, siyasi kültür ve kurumsal tasarımların nasıl farklı sonuçlar doğurduğunu gösterir (Mainwaring ve Pérez-Liñán, 2013: 112). Karşılaştırmalı çalışmalar, nicel verilerle (örneğin, ekonomik büyüme oranları veya çatışma istatistikleri) nitel verileri (elit görüşmeleri veya arşiv belgeleri) birleştirerek daha bütüncül bir perspektif sunar (Collier, 1993: 108-109). Ancak, bu yöntemin sınırlılıkları da vardır. Sartori (1970: 1037-1038), karşılaştırmalı analizde “kavramsal gerilim” riskine dikkat çeker; örneğin, “otoriter rejim” kavramının farklı bölgelerde farklı anlamlar taşıması, analizi zorlaştırabilir.

Karşılaştırmalı analizin bir uzantısı olarak tarihsel süreklilik ve kopuşların incelenmesi, bölge çalışmalarında merkezi bir role sahiptir. Tarihsel sosyoloji, olayların kökenlerini uzun vadeli yapısal dinamiklerle açıklamayı hedefler. Skocpol (1979: 33), devrimlerin nedenlerini analiz ederken, Fransa, Rusya ve Çin'deki toplumsal krizlerin ekonomik eşitsizlikler ve devlet kapasitesiyle nasıl bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bu perspektif, günümüzde Arap Baharı gibi olayları anlamak için de kullanılır örneğin; Tunus ve Mısır'daki ayaklanmalar, yolsuzluk ve işsizlik gibi kronik sorunların birikiminin sonucudur (Goldstone, 2011: 10-12). Tarihsel süreklilik vurgusu, bölgelerin jeopolitik kimliklerini şekillendiren olayları (örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının Orta Doğu'daki etkileri) anlamada kritiktir (Fromkin, 1989: 154). Diğer yandan, tarihsel kopuşlar (örneğin, Soğuk Savaş'ın sona ermesi veya 11 Eylül saldırıları), bölgesel dengeleri ani ve radikal şekilde değiştirebilir. Fukuyama (1992: 76), tarihin sonu tezinde, liberal demokrasinin küresel zaferini vurgularken, Huntington (1993: 25) medeniyetler çatışması senaryosuyla bu iyimserliği sorgulamıştır.

Tarihsel metodolojinin bir diğer boyutu, olay dizisi analizi (process tracing) ve nedensel mekanizmaların keşfidir. George ve Bennett (2005: 137), bu tekniğin, belirli bir sonucun nasıl ortaya çıktığını adım adım izlemek için kullanıldığını açıklar. Örneğin, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde etnik milliyetçiliğin, ekonomik çöküşün ve uluslararası müdahalenin birbirini nasıl tetiklediği, bu yöntemle detaylandırılabilir (Glenny, 1996: 201). Benzer şekilde, Çin'in ekonomik reformlarının başarısı, devlet kapasitesi ve kademeli liberalleşme arasındaki etkileşimle açıklanır (Naughton, 2007: 64). Tarihsel analiz, aynı zamanda karşılaştırmalı tarihsel yöntemle birleştirilebilir. Mahoney ve Rueschemeyer (2003: 11), bu yaklaşımın, farklı bölgelerdeki benzer olayların neden farklı sonuçlar doğurduğunu anlamak için kullanılabileceğini savunur. Örneğin, 19. yüzyılda Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının neden farklı siyasi sonuçlar ürettiği, kurumsal esneklik ve dış baskılar bağlamında incelenebilir (Ertman, 1997: 88).

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

Bölge çalışmalarında metodolojik çeşitlilik, nicel ve nitel yöntemlerin entegrasyonunu da gerektirir. King, Keohane ve Verba (1994: 46), sosyal bilimlerde bu entegrasyonun teorik hipotezleri test etmek ve derinlemesine bağlamsal analiz yapmak için önemini vurgular. Örneğin, Afrika'daki iç savaşlar üzerine yapılan bir çalışma, çatışma istatistiklerini (nicel) yerel aktörlerle yapılan görüşmelerle (nitel) birleştirerek, kaynakların rolünü daha kapsamlı şekilde açıklayabilir (Collier ve Hoeffler, 2004: 570). Benzer şekilde, Asya'daki ekonomik kalkınma modelleri, GDP verileri ve endüstri politikalarının metinsel analiziyle birlikte değerlendirilebilir (Wade, 1990: 72). Ancak, bu entegrasyon pratikte zorluklar içerir. Seawright ve Gerring (2008: 298), metodolojik çoğulculuğun, veri uyumsuzlukları ve epistemolojik farklılıklar nedeniyle riskler barındırdığını belirtir.

Bölgesel analizlerde yerel kaynakların ve birincil verilerin kullanımı, metodolojik titizliği artırır. Arşiv belgeleri, resmi yazışmalar ve yerel basın, tarihsel olayların yeniden inşası için kritiktir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'daki askeri darbelerin arkasındaki ABD rolü, CIA belgelerinin deşifre edilmesiyle daha net anlaşılmıştır (Grandin, 2004: 115). Aynı şekilde, Osmanlı arşivleri, Ortadoğu'daki sınır anlaşmazlıklarının kökenlerini aydınlatmada kullanılır (Özsu, 2015: 92). Güncel olayların analizinde ise saha araştırmaları ve gözlemler öne çıkar. Schatz (2009: 57), Kazakistan'da yaptığı etnografik çalışmalarla, otoriter rejimlerin toplumsal meşruiyet stratejilerini ortaya koymuştur.

Son olarak, disiplinlerarası iş birliği, bölge çalışmalarının metodolojik zenginliğini besler. Antropoloji, ekonomi ve siyaset biliminin kesişiminde, araştırmacılar karmaşık olguları çok boyutlu olarak ele alabilir. Örneğin, Hint Alt Kıtası'ndaki kast sisteminin ekonomik eşitsizliklerle ilişkisi, antropolojik verilerle ekonomik modellerin birleştirilmesiyle analiz edilebilir (Desai, 2005: 43). Benzer şekilde, dijital beşerî bilimler (digital humanities) gibi yeni yaklaşımlar, büyük veri setlerinin bölgesel trendleri haritalandırmada kullanılmasına olanak tanır (Moretti, 2013: 29).

2. Bölgesel Analizler

2.1. Orta Doğu

Orta Doğu, uluslararası ilişkilerde jeopolitik önemi ve karmaşık dinamikleriyle öne çıkan bir bölgedir. Bölgenin enerji kaynakları, özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri, küresel güçlerin müdahalelerinin temel nedenlerinden biridir. BP'nin (2022) verilerine göre, Orta Doğu dünya petrol rezervlerinin %48'ini kontrol etmekte ve bu durum, ABD, Çin ve Rusya gibi aktörlerin bölgedeki askeri ve ekonomik varlıklarını meşrulaştırmaktadır. Örneğin, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki üsleri veya Rusya'nın Suriye'deki Hmeymim Hava Üssü, enerji

koridorlarını güvence altına alma stratejisinin parçasıdır (Yergin, 2020: 89). Ancak, bölgesel istikrarı tehdit eden mezhep çatışmaları, jeopolitik rekabeti derinleştirmektedir. Suudi Arabistan-İran gerilimi, Şii-Sünni ayrışmasını küresel bir proxy savaşına dönüştürmüştür. Örneğin; Yemen'deki Husi isyanı veya Lübnan'daki Hizbullah'ın siyasi nüfuzu, bu rekabetin somut yansımalarıdır (Nasr, 2006: 132). Büyük güçlerin müdahaleleri ise çatışmaları çözmek yerine kronikleştirmektedir. Örneğin, Rusya'nın Suriye'ye askeri desteği, rejimin ayakta kalmasını sağlarken, göç krizini ve radikal örgütlerin yükselişini tetiklemiştir (Lynch, 2020: 74).

Orta Doğu ekonomileri, petrol gelirlerine aşırı bağımlılık nedeniyle yapısal kırılganlıklar taşır. Rentier devlet teorisi, petrol gelirlerinin otoriter rejimleri güçlendirdiğini ve ekonomik çeşitlendirmeyi engellediğini savunur (Ross, 2012: 44). Suudi Arabistan'ın 2016'da açıkladığı "Vizyon 2030" planı, bu bağımlılığı azaltma çabasının bir örneğidir; ancak turizm ve teknoloji yatırımları henüz petrol gelirlerinin yerini alamamıştır (Hertog, 2020: 112). Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, bölge ülkelerinin bütçe açıklarını derinleştirmekte ve işsizlik oranlarını artırmaktadır. Dünya Bankası (2021), Orta Doğu'da genç işsizliğinin %30'u aştığını belirtirken, bu durumun Arap Baharı'nın tetikleyicilerinden biri olduğunu vurgular. Ekonomik kalkınma çabaları, yolsuzluk ve yönetim zaafları nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Örneğin, Irak'ta petrol gelirlerinin %40'ının kayıt dışı ekonomiye aktığı tahmin edilmekte ve bu durum, altyapı yatırımlarını engellemektedir (Al-Ali, 2019: 67).

Arap Baharı, Orta Doğu'nun sosyo-kültürel yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Tunus ve Mısır'da başlayan protestolar, otoriter rejimlerin meşruiyetini sorgularken, sivil toplumun güçlenmesi için bir zemin oluşturdu (Bayat, 2017: 88; Katzenstein, 2005: 143). Ancak, bu süreç beklenen demokratik dönüşümü getirmedi; Mısır'da askeri darbe, Libya'da iç savaş ve Suriye'de kitlesel göçler, devrimci dalganın karmaşık sonuçlarını gösterdi (Brownlee vd., 2015: 104). Toplumsal talepler, mezhep kimlikleri veya etnik aidiyetler üzerinden siyasallaştı. Örneğin, Bahreyn'de Şii çoğunluk, Sünni monarşiye karşı hak taleplerini sokaklara taşıırken, devlet bunu "İran destekli terör" olarak çerçeveledi (Matthiesen, 2013: 56). Kadın hakları alanında ise kısmi ilerlemeler kaydedildi; Suudi Arabistan'da kadınlara araba kullanma hakkı verilmesi veya Tunus'ta miras hukukunun reforme edilmesi, geleneksel normlarla modernleşme arasındaki gerilimi yansıtmaktadır (Moghadam, 2021: 45).

Suriye İç Savaşı, Orta Doğu'daki bölgesel kırılganlıkların sembolik bir örneğidir. 2011'de Deraa'da başlayan protestolar, Esad rejiminin şiddetli baskısıyla iç savaşa dönüşmüştür. Çatışma, küresel ve bölgesel aktörlerin müdahaleleriyle karmaşık bir proxy savaşı halini almış; Rusya ve İran rejimi desteklerken, ABD ve Türkiye muhalif gruplara askeri yardım

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

sağlamıştır (Hinnebusch, 2018: 33). Savaşın insani maliyeti devasadır: 6.8 milyon Suriyeli ülke içinde yerinden edilirken, 5.6 milyonu komşu ülkelere sığındı (UNHCR, 2023). Radikal örgütlerin yükselişi (örneğin, DEAŞ), bölgesel güvenliği tehdit etti ve küresel terör ağlarını besledi (Byman, 2016: 77). Savaşın bölgesel etkileri, Lübnan'daki ekonomik çöküşten Türkiye'nin göç yönetimi politikalarına kadar geniş bir yelpazede hissedildi. Özellikle, İdlib'deki son çatışmalar, Rusya ve Türkiye arasındaki gerilimi tırmandırarak NATO'nun doğu kanadında yeni güvenlik endişelerini meydana getirmiştir.

2.2. Asya Pasifik

Asya Pasifik, 21. yüzyılın jeopolitik ve ekonomik rekabetinin merkezinde yer alan bir bölgedir. Çin-ABD arasındaki stratejik rekabet, bölgenin güvenlik ve deniz egemenliği dinamiklerini derinden etkilemektedir. Mearsheimer (2021: 45), “büyük güç politikası” çerçevesinde, Çin'in yükselişinin ABD'nin küresel hegemonyasına meydan okuduğunu ve bu durumun kaçınılmaz bir güç mücadelesine yol açtığını savunur. Güney Çin Denizi'ndeki ada anlaşmazlıkları, bu rekabetin somut bir tezahürüdür. Çin'in “dokuz kesikli çizgi” iddiası, Uluslararası Adalet Divanı'nın 2016'daki kararına rağmen askerileştirilmiş adalarda kalıcı üsler kurmasıyla devam etmektedir (Fravel, 2020: 78). ABD ise Özgür ve Açık Hint-Pasifik stratejisi kapsamında bölge ülkeleriyle askeri iş birliğini artırmıştır. Japonya ve Hindistan ile yapılan Malabar deniz tatbikatları, Çin'in deniz genişlemesine karşı bir denge unsuru olarak görülmektedir (Ross, 2022: 112). Tayvan Boğazı'ndaki gerilimler, bu rekabetin en hassas noktasıdır. Çin'in 2022'de Nancy Pelosi'nin Tayvan ziyareti sonrası başlattığı askeri tatbikatlar, bölgesel savaş riskini hatırlatırken, ABD'nin Tayvan İlişki Yasası uyarınca silah satışlarını sürdürmesi, Çin'in “tek Çin” politikasını ihlal ettiği gerekçesiyle tepki çekmektedir (Tucker, 2022: 33).

Ekonomik entegrasyon, Asya Pasifik'teki iş birliği ve rekabeti şekillendiren bir diğer unsurdur. 2020'de imzalanan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), dünya nüfusunun %30'unu ve küresel GSYİH'nin %28'ini kapsayan en büyük serbest ticaret anlaşmasıdır (Petri ve Plummer, 2020: 19). Çin'in bu anlaşmada merkezi bir rol üstlenmesi, ABD'nin Trans-Pasifik Ortaklığı'ndan (TPP) çekilmesinin yarattığı boşluğu doldurma stratejisinin parçasıdır. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), küresel tedarik zincirlerinin Asya merkezli yapısını pekiştirmiştir. Örneğin, Vietnam'daki elektronik üretimi, Çin'den gelen ara mallara bağımlı hale gelirken, Avustralya'nın hammadde ihracatı Çin pazarına yönelmiştir (Baldwin, 2022: 67). Ancak, ekonomik bağımlılıklar siyasi riskleri de beraberinde getirmektedir. Çin'in Avustralya'ya uyguladığı ticari yaptırımlar (örneğin, şarap ve

kömür ithalatının durdurulması), ekonomik araçların siyasi amaçlar için nasıl kullanılabileceğini göstermiştir.

Kültürel diplomasi, Asya Pasifik'te yumuşak güç mücadelesinin önemli bir aracıdır. Çin'in Konfüçyüs Enstitüleri, dil eğitimi ve kültürel etkinlikler aracılığıyla bölgesel etkisini artırmayı hedeflerken, bu kurumların akademik özgürlüğü sınırladığı yönünde eleştiriler de mevcuttur (Hartig, 2020: 89). Japonya'nın "Cool Japan" stratejisi ise anime (çizgi romanların sinemaya uyarlanması), manga (çizgi roman) ve mutfak kültürü üzerinden küresel bir çekicilik yaratmıştır. 2020 Tokyo Olimpiyatları'nda sumo güreşi ve kabuki tiyatrosunun öne çıkarılması, bu stratejinin somut bir örneğidir (Iwabuchi, 2022: 76). Güney Kore'nin K-pop ve diziler üzerinden yürüttüğü Hallyu dalgası, kültürel ihracatın ekonomik ve siyasi kazanımlara nasıl dönüştüğünü gösterir; "Squid Game" dizisinin küresel başarısı, Kore markalarının tanınırlığını artırmıştır (Jin, 2021: 45). Ancak, kültürel diplomasi bölgesel gerilimleri yumuşatmakta yetersiz kalabilir. Örneğin, Çin ve Japonya arasındaki tarihsel anlaşmazlıklar, kültürel etkileşimlere rağmen siyasi ilişkileri gölgelemektedir (Rose, 2020: 112).

Tayvan sorunu, Asya Pasifik'teki güvenlik ikilemlerinin odak noktasıdır. Çin'in "bir ülke, iki sistem" modelini reddeden Tayvan, fiili bağımsızlığını korumak için ABD ve Japonya ile savunma iş birliğini derinleştirmektedir. 2022'de ABD'nin Tayvan'a 1.1 milyar dolarlık silah satışı, Çin'in askeri tatbikatlarla misilleme yapmasına neden olmuştur (Bush, 2022: 29). Tayvan'ın uluslararası tanınırlık mücadelesi ise diplomatik bir labirenttir. Örneğin 2023 itibarıyla yalnızca 13 ülke Tayvan'ı resmen tanımakta, ancak 59 ülke Taipei'de "de facto" büyükelçilik işlevi gören temsilcilikler bulundurmaktadır (Copper, 2023: 64). Çin'in Tayvan'a yönelik askeri seçenekleri, "gri bölge" taktikleriyle sınırlı kalmamaktadır. Siber saldırılar ve dezenformasyon kampanyaları, Tayvan'ın sosyal ve siyasi bütünlüğünü zayıflatma amacı taşır. Tayvan'ın yarı iletken endüstrisinin küresel tedarik zincirindeki kritik rolü (dünya çip üretiminin %65'i), çatışma durumunda ekonomik şok dalgalarının yaratacağı riskleri artırmaktadır (Miller, 2022: 53).

2.3. Latin Amerika

Latin Amerika, tarihsel olarak ABD hegemonyası ile bölgesel özerklik arayışları arasında sıkışmış bir coğrafyadır. Monroe Doktrini'nden (1823) bu yana ABD, "arka bahçesi" olarak gördüğü bölgede askeri müdahaleler, ticari anlaşmalar ve rejim değişiklikleri yoluyla nüfuzunu sürdürmüştür. 20. yüzyılda Şili'de Salvador Allende'nin devrilmesi (1973) veya Nikaragua'da Kontralar skandalı gibi olaylar, ABD'nin anti-komünist politikalarının bölgesel istikrarsızlığı nasıl derinleştirdiğini gösterir (Grandin, 2020: 67). Ancak, 21. yüzyılda sol

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

popülizm dalgası bu dinamikleri sorguladı; Venezuela’da Hugo Chávez, Bolivya’da Evo Morales ve Brezilya’da Lula da Silva gibi liderler, Washington Konsensüsü’ne alternatif politikaları savunmuştur. Bu hareketler, sosyal harcamaları artırırken doğal kaynakların kamulaştırılması yoluyla yoksulluğu azaltmayı hedeflemiştir (Levitsky ve Roberts, 2011: 45). Örneğin, Bolivya’da gaz ve lityum kaynaklarının devletleştirilmesi, yerli haklarıyla ekonomik milliyetçiliği birleştiren bir model yarattı (Webber, 2020: 89). Buna karşın, ABD’nin bölgedeki etkisi tamamen ortadan kalkmamış bu bağlamda Kolombiya ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları veya Guyana’daki ExxonMobil petrol projeleri, Washington’ın ekonomik çıkarlarını sürdürdüğünü göstermiştir (Ellner, 2022, s. 112).

Ekonomik krizler, Latin Amerika’nın kronik sorunlarından biridir. Arjantin’de 2023’te %140’a ulaşan enflasyon, Venezuela’da hiperenflasyonun yarattığı sosyal çöküş ve Ekvador’un dış borcunun GSYİH’nin %70’ini aşması, yapısal reform eksikliğinin sonuçlarıdır (Edwards, 2023: 34). IMF’nin Arjantin’e 2022’de sağladığı 44 milyar dolarlık kredi paketi, kemer sıkma politikalarını dayatırken toplumsal muhalefeti tetiklemiştir (López-Calva, 2023: 78). Venezuela’da ise petrol gelirlerinin %95’ini kaybeden Maduro rejimi, altın rezervlerini Rusya ve Türkiye’ye satarak ayakta kalmaya çalıştı (Corrales, 2022: 56). Ekonomik istikrarsızlık, göç dalgalarını beslemektedir. 2023’te 7 milyon Venezuelalı ülke dışına sığınırken, ABD-Meksika sınırında yakalanan Latin Amerikalı göçmen sayısı 2.3 milyonun üzerine çıkmıştır (UNHCR, 2023).

Sosyal hareketler, Latin Amerika’da siyasetin dönüşümünde kilit rol oynamaktadır. Yerli hakların mücadelesi, Bolivya ve Ekvador’da anayasal reformlarla sonuçlanırken, Meksika’daki Zapatista hareketi otonom bölgeler yaratmıştır (Yashar, 2023: 102). Brezilya’nın Amazon bölgesindeki Mundurucu kabilesi, hidroelektrik baraj projelerine karşı verdiği hukuk mücadelesiyle uluslararası destek kazandı. Ekofeminizm ise, Şili’de su hakları için mücadele eden Mapuche kadınlardan Arjantin’deki Yeşil Dalga (abortion rights) hareketine kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur. 2023’te Kolombiya’da seçilen ilk solcu lider Gustavo Petro, “eko-sosyalist” bir gündemle iklim adaleti ve enerji geçişini önceliklendirdi. Ancak, bu hareketlerin şiddetle bastırılmaya devam edildiği söylenebilir; örneğin 2022’de Brezilya’da toprak reformu aktivisti Paulo Paulino Guajajara’nın öldürülmesi, yerli liderlere yönelik tehditlerin sürdüğünü göstermiştir (Survival International, 2023).

Brezilya’da Jair Bolsonaro sonrası siyaset, bölgesel dengeleri yeniden şekillendirdiği söylenebilir. 2023’te Lula da Silva’nın yeniden başkan seçilmesi, Amazon’un korunması ve sosyal programların canlandırılması umutlarını artırdı. Ancak, Bolsonaro yanlısı milislerin 8

Ocak 2023'te Kongre, Yüksek Mahkeme ve Başkanlık Sarayı'na düzenlediği saldırılar, siyasi kutuplaşmanın derinliğini ortaya koymuştur (Hunter, 2023: 12). Lula'nın ilk 100 gününde asgari ücreti %12 artırması ve "Açlığa Sıfır" programını yeniden başlatması, yoksullukla mücadelede somut adımlar olarak değerlendirildi. Ancak, ekonomik kısıtlamaların devam ettiği söylenebilir. Kamu borcu GSYİH'nin %90'ını aşarken, merkez bankası faizlerini %13.75'te tuttuğu belirtilmektedir (IMF, 2023). Dış politikada ise Lula, BRICS'i canlandırma ve Çin ile ticareti çeşitlendirme hedefiyle hareket ediyor. 2023'te Çin'den alınan 10 milyar dolarlık yatırım taahhüdü, demir cevheri ve soya ihracatını artırma planlarının parçasıdır.

2.4. Afrika

Afrika, 21. yüzyılda küresel güçlerin nüfuz mücadelesine sahne olan ve kalkınma paradokslarıyla boğuşan bir kıta olduğu söylenebilir. Çin ve Rusya'nın bölgedeki artan varlığı, Batı'nın geleneksel hegemonyasını sorgularken, Afrika ülkelerinin stratejik manevra alanını genişletmiştir. Çin'in 2000'lerden itibaren başlattığı "Afrika'ya Açılma" politikası, altyapı yatırımları ve doğal kaynak anlaşmaları üzerinden şekillenmiştir. 2021 itibarıyla Çin'in kıtadaki doğrudan yabancı yatırımları 43 milyar doları aşarken, Nijerya'daki Lagos-Kano demiryolu veya Etiyopya'daki Addis Ababa-Djibouti hattı gibi projeler, Pekin'in "Kuşak ve Yol Girişimi'nin somut örnekleridir (Brautigam, 2009: 45). Rusya ise askeri iş birlikleri ve enerji anlaşmalarıyla etkisini artırmaktadır. Wagner Grubu'nun Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki varlığı, altın ve elmas madenlerinin kontrolü karşılığında rejime askeri eğitim sağlamaktadır. Fransa'nın Sahel bölgesindeki askeri üslerini terk etmesi, Rusya'nın Burkina Faso ve Mali'deki askeri varlığını meşrulaştırmıştır (Shurkin, 2023: 112). Ancak, bu rekabet Afrika ülkeleri için ikili bir risk taşır; Çin'in borç tuzağı (debt-trap diplomacy) eleştirileri veya Wagner'in insan hakları ihlalleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini baltalamaktadır (Carmody, 2020: 34).

Afrika'nın kaynak zenginliği ile yoksulluk arasındaki paradoks, "kaynak laneti" (resource curse) teorisiyle açıklanmaktadır. Nijerya, dünyanın en büyük 12. petrol üreticisi olmasına rağmen, nüfusun %40'ı günlük 1.90 doların altında yaşamaktadır (World Bank, 2023). Sachs ve Warner (2001: 827), doğal kaynak gelirlerinin yolsuzluk ve yönetim zaaflarını beslediğini; Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde koltan madenlerinin silahlı grupların finansman kaynağı haline geldiğini belirtir. Maden endüstrisinin GSYİH'ye katkısı %25'i aşan ülkelerde, çocuk ölüm oranlarının diğer ülkelere göre %50 daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Ross, 2012: 56). Kıtadaki gelir eşitsizliği, Gini katsayısının 0.65'e ulaştığı Güney Afrika gibi ülkelerde sosyal patlamalara yol açmaktadır (Marais, 2021: 89). Ancak,

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

Botsvana gibi istisnalar da mevcuttur: Elmas gelirlerinin şeffaf yönetimi sayesinde ülke, kişi başına düşen gelirini 1960'tan bu yana 70 kat artırmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 432).

Etnik çatışmalar ve terör örgütlerinin yükselişi, Afrika'nın güvenlik mimarisini tehdit etmektedir. Nijerya'da Boko Haram'ın 2009'dan bu yana sürdürdüğü saldırılar, 35.000'den fazla sivilin ölümüne ve 2.5 milyon kişinin yerinden olmasına neden olmuştur (Thurston, 2020: 112). Mozambik'teki Cabo Delgado krizi, ISIS bağlantılı grupların doğalgaz sahalarını hedef almasıyla uluslararası enerji piyasalarını destabilize etmiştir (Vines, 2023: 45). Etiyopya'nın Tigray bölgesinde 2020'de patlak veren iç savaş, etnik federalizm modelinin kırılganlığını ortaya koyarken, 600.000 kişinin açlık riskiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Çatışmaların temelinde, sömürge döneminden kalma yapay sınırlar ve kaynak paylaşımındaki adaletsizlikler yatmaktadır. Herbst (2000: 67), Afrika'da devlet kapasitesinin zayıflığını, “siyasi coğrafyanın ekonomik coğrafyayla örtüşmemesi”ne bağlar. Örneğin, Mali'de Tuareg isyanları, merkezi hükümetin kuzeydeki uranyum rezervlerini kontrol edememesinden kaynaklanır (Lecocq, 2010: 89).

Nijer'deki 2023 askeri darbesi, Batı Afrika'nın istikrarsızlığını derinleştiren kritik bir dönüm noktasıdır. Cumhurbaşkanı Mohamed Bazoum'un devrilmesi, Fransa ve ABD'nin bölgedeki askeri üslerini kaybetme riskini artırırken, Rusya'nın Wagner Grubu aracılığıyla nüfuz kazanmasına zemin hazırlamıştır (Africa Center for Strategic Studies, 2023). Nijer, dünyanın dördüncü büyük uranyum üreticisi olarak Fransa'nın nükleer enerji ihtiyacının %33'ünü karşılamaktadır; darbe sonrası uranyum ihracatının durması, Avrupa'nın enerji güvenliğini tehdit etmektedir. ECOWAS'ın askeri müdahale tehdidine rağmen, Mali ve Burkina Faso'nun Nijer'i desteklemesi, Batı Afrika'da yeni bir askeri ittifakın doğuşuna işaret etmektedir. Darbe, aynı zamanda göç rotalarını da etkilemiştir. Bu bağlamda Nijer, AB'nin göç kontrol politikalarında kilit bir ortakken, yeni cunta yönetiminin Avrupa ile iş birliğini askıya alması, Akdeniz'e ulaşan göçmen sayısında artışa neden olmuştur.

2.5. Avrupa

Avrupa Birliği (AB), genişleme ve derinleşme arasındaki ikilemi uzun süredir yönetmeye çalışan bir yapı olarak öne çıktığı söylenebilir. Doğu Avrupa'nın 2004'teki genişleme dalgası, demokrasi ve pazar reformlarını teşvik etse de kurumsal kapasiteyi zorlamıştır (Grabbe, 2006: 45). Batı Balkan ülkelerinin adaylık süreçleri ise yolsuzluk ve hukuk devleti sorunları nedeniyle sekteye uğramaktadır. Örneğin; Sırbistan ve Kosova arasındaki gerilimler, AB'nin bölgesel arabuluculuk rolünün sınırlarını gösteriyor. Ukrayna ve Moldova'ya 2022'de aday statüsü verilmesi, Rusya tehdidine karşı siyasi bir hamle olsa da üyelik

müzakerelerinin on yıllar alabileceği tahmin ediliyor (Blockmans, 2023: 112). Derinleşme açısından euro bölgesi, bankacılık birliği ve ortak savunma politikaları gibi projeler, üye devletlerin egemenlik kaygıları nedeniyle yavaş ilerlediği söylenebilir (Jones ve Kelemen, 2021: 34). Örneğin, Polonya ve Macaristan'ın hukuk devleti krizleri, AB'nin iç dayanışmasını test etmektedir (Pech ve Scheppele, 2020: 89). Enerji krizi ve yeşil dönüşüm, AB'nin ekonomik ve stratejik önceliklerini yeniden şekillendirmektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası gaz arzının %80 azalması, Almanya'yı kömür santrallerini yeniden açmaya zorlarken, İspanya ve Portekiz LNG terminal yatırımlarını hızlandırmıştır (Van de Graaf ve Sovacool, 2020: 89). REPowerEU planı, 2030'a kadar yenilenebilir enerji payını %45'e çıkarmayı hedeflemiştir; ancak rüzgâr türbini üretiminde Çin'e olan bağımlılık (%90) yeşil geçişi riske attığı söylenebilir (Norris, 2023: 34). Fosil yakıt sübvansiyonlarının 2022'de 123 milyar avroya ulaşması, iklim hedefleriyle çelişen bir tablo yaratmıştır (European Court of Auditors, 2023).

Göçmen karşıtlığı ve aşırı sağın yükselişi, AB iç siyasetini derinden etkilemektedir. 2023'te İsveç'teki seçimlerde İsveç Demokratları'nın %20.5 oy alması (Widfeldt, 2024: 145) veya Fransa'da Marine Le Pen'in 2022 cumhurbaşkanlığı ikinci turuna kalması (Shields, 2021: 89), bu eğilimin gücünü gösteriyor. Almanya'da AfD'nin Doğu eyaletlerinde %30'a varan desteği, birleşik Avrupa idealiyle çeliştiği söylenebilir (Havertz, 2021). Göç yönetimindeki başarısızlıklar, 2015 krizinin tekrarlanabileceği endişelerini besliyor; 2022'de Akdeniz rotasından ulaşan 120.000 düzensiz göçmen, AB içinde kota tartışmalarını alevlendirmiştir (Geddes ve Scholten, 2022: 112). Kültürel geri tepme (cultural backlash) teorisi, geleneksel değerlerin göç ve küreselleşme karşısında savunulmasının aşırı sağı güçlendirdiğini savunuyor (Norris ve Inglehart, 2019: 78).

Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgali (Saribey ve Doğan, 2022), Avrupa güvenlik mimarisini temelden sarsan bir dönüm noktası olmuştur. NATO'nun "doğu kanadında" konuşlanan 40.000 ek asker ve İsveç ile Finlandiya'nın ittifaka katılması, kolektif savunma anlayışını güçlendirdi (Sokov ve Dall'Arche, 2023). AB, 2.5 milyar avroluk silah fonuyla Ukrayna'ya askeri destek sağlarken, enerji ve tarım politikalarını savaşın etkilerine göre uyarlamıştır. Örneğin, Polonya ve Baltık ülkeleri, Ukrayna tahılının transit geçişini durdurarak yerel çiftçileri koruma kararı aldı. Savaşın ekonomik maliyeti, AB'nin Ukrayna'ya 18 milyar avroluk makro-finansal yardım paketini gerektirdi (European Commission, 2023). Ancak, Macaristan'ın Rusya'ya yaptırımları bloke etmesi, AB içindeki bölünmüşlüğü sürdürmektedir (Blockmans, 2023: 12). Askeri olarak, Ukrayna'nın F-16 eğitim programları ve Leopard 2 tank tedariki, Avrupa savunma sanayisinin kapasite sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

Almanya'nın cephane stoklarının %70'i NATO standartlarının altındadır. Savaşın uzaması durumunda AB'nin askeri harcamalarının 2030'a kadar GSYİH'nin %2.5'ine çıkması bekleniyor (IISS, 2023: 56).

2.6. Kuzey Amerika

Kuzey Amerika, küresel siyaset, ekonomi ve sosyal dinamiklerin merkezinde yer alan bir bölgedir. ABD'nin küresel liderlik krizi, teknoloji sektöründeki dijital hegemonya mücadelesi ve derinleşen sosyal adaletsizlikler, bölgenin temel çatışma alanlarını oluşturmaktadır. Kanada'nın yerli halklarla uzlaşma politikaları ise bu karmaşık tabloda dikkat çeken bir vaka çalışması sunar.

ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası kurduğu liberal uluslararası düzen, 21. yüzyılda Çin'in yükselişi ve Rusya'nın revizyonist politikalarıyla sarsılmaktadır. Nye (2022: 45), Amerikan "yumuşak gücünün" dijital diplomasi ve kültürel etki alanlarında gerilediğini, bunun küresel ittifakları zayıflattığını savunur. Örneğin, 2021'de Afganistan'dan çekilme operasyonunun kaotik yapısı, NATO müttefiklerinde güven kaybına yol açmıştır (Walt, 2021: 78). Trump döneminde başlayan içe kapanmacı eğilimler, Biden yönetiminde kısmen tersine dönse de Asya-Pasifik'teki askeri angajmanların finansal yükü (%3.5 GSYİH) kamuoyu desteğini azaltmaktadır (Brooks ve Wohlforth, 2023: 112).

Silikon Vadisi merkezli teknoloji devleri (Google, Meta, Amazon), veri kontrolü ve yapay zekâ alanlarında küresel bir dijital hegemonya kurmuştur. Zuboff (2019: 145), "gözetim kapitalizmi" kavramıyla kişisel verilerin meta olarak pazarlanmasının demokratik denetimi aşındırdığını vurgular. Çin'in Huawei ve TikTok'la küresel rekabete girmesi, ABD'nin 2022 Çip ve Bilim Yasası'yla 52 milyar dolarlık yatırımı tetiklemiştir (Wu, 2023: 67). Ancak, teknoloji tekellerinin vergi kaçırma stratejileri (Amazon'un 2021'de Avrupa'da %0,5 efektif vergi oranı) sosyal eşitsizliği derinleştirmektedir (Srnicek, 2022: 89).

ABD'de George Floyd protestoları (2020) sonrası yeniden alevlenen ırkçılık tartışmaları, sistemik eşitsizliklerin ekonomik boyutlarını gözler önüne sermiştir. Piketty (2022: 34), en zengin %1'in ulusal servetin %38'ini kontrol ettiğini, siyahi hanelerin ortalama gelirinin beyazlara göre %65 daha düşük olduğunu belirtir. Eğitimdeki fırsat eşitsizliği, Ivy League üniversitelerinde %70 beyaz öğrenci oranıyla somutlaşır (Ray, 2021: 156). Göçmen karşıtı politikalar (Meksika sınır duvarı) ve silahlı şiddetin normalleşmesi (2023'te 650 toplu silahlı saldırı), sosyal kutuplaşmayı beslemektedir (Metzl, 2023: 45).

Kanada, sömürge dönemi mirasıyla yüzleşmek için 2015'te başlattığı Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) ile dikkat çekmektedir. Komisyonun 94 çağrısı arasında, yatılı okul mağdurlarına tazminat (3.2 milyar CAD) ve yerel dillerin resmi statü kazanması öne çıkar (Truth and Reconciliation Commission of Canada, 2015). Ancak, yerli kadınların kaybolma ve cinayet oranlarının ulusal ortalamanın 12 kat üzerinde olması (NWAC, 2023: 7), uygulamadaki tutarsızlıkları gösterir. Yerli yönetimlerin doğal kaynak projelerinde veto hakkı (C-15 Yasası) gibi reformlar, federal hükümetle yerli gruplar arasında gerilim yaratmaktadır (Coulthard, 2022: 112).

2.7. Güney Asya

Güney Asya, nükleer gerilimlerden ekonomik krizlere, dini çatışmalardan demografik dönüşümlere kadar birçok karmaşık dinamikle şekillenen bir bölgedir. Hindistan ve Pakistan arasındaki tarihsel husumet, Sri Lanka'nın ekonomik çöküşü ve dini milliyetçiliğin yükselişi, bölgenin geleceğini belirleyen kritik unsurlardır.

Hindistan ile Pakistan arasındaki gerilim, 1947'deki bölünmeden bu yana Keşmir sorunu üzerinden devam etmektedir. 2019'da Hindistan'ın Cammu-Keşmir'in özerk statüsünü iptal etmesi, bölgede askeri hareketliliği artırmış ve Pakistan'ın BM'ye başvurusuna yol açmıştır (Ganguly ve Kapur, 2022: 89). Her iki ülkenin nükleer kapasitesi (Hindistan'ın 160, Pakistan'ın 165 başlık), çatışmanın küresel sonuçlar doğurma riskini artırmaktadır (Narang, 2023: 45). 2021'deki sınır ihlalleri sırasında nükleer silahların “kullanıma hazır” konuma getirildiği raporları, bölgesel istikrarsızlığın boyutunu gösterir (Narang, 2023: 112). Hindistan'ın “Soğuk Başlangıç” doktrini, Pakistan'ın “taktik nükleer silah” stratejisiyle çelişerek caydırıcılık dengesini zorlamaktadır. Bu doktrinlerin uygulanabilirliği, her iki ülkenin sınır ötesi operasyonlarda nükleer eşiği aşma riskini artırmaktadır (Ganguly ve Kapur, 2022: 156).

Hindistan, 1.4 milyar nüfusuyla dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olarak öne çıkarken, genç nüfusun (%65'i 35 yaş altı) ekonomik potansiyeli bir “demografik fırsat penceresi” yaratmaktadır (Drèze ve Sen, 2023: 34). Ancak, işsizlik oranının %8.3'e ulaşması ve vasıfsız işgücünün %78'lik payı, bu fırsatın risklere dönüşebileceğine işaret eder (World Bank, 2023). Bangladeş'in tekstil sektöründeki büyüme (yıllık %12), kadın istihdamını artırsa da düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları eleştirilmektedir. Pakistan'da ise dış borcun GSYİH'nin %90'ını aşması ve IMF ile yapılan 3 milyar dolarlık kurtarma paketi, ekonomik kırılganlığı gözler önüne sermektedir.

Hindistan'da BJP'nin Hindu milliyetçiliği (Hindutva) politikaları, Müslüman azınlığa yönelik ayrımcılığı kurumsallaştırmaktadır. 2019'da kabul edilen Vatandaşlık Değişiklik Yasası

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

(CAA), Müslümanları dışlayarak göçmenlere vatandaşlık yolunu açmış ve ülke çapında protestolara yol açmıştır (Jaffrelot, 2023: 45). Uttar Pradeş'teki cami yıkımları ve linç vakaları, dini gerilimi tırmandırmaktadır (Chatterji vd., 2022: 89). Pakistan'da ise İslami partilerin baskısıyla 2023'te kabul edilen "Kutsal Kur'an Yasası", dine hakaret suçunda idam cezasını getirerek azınlıkları (Hindu, Hristiyan) hedef almaktadır.

Sri Lanka'nın 2022'deki ekonomik çöküşü, dış borç krizi ve tarım politikalarındaki başarısızlıkların birleşiminden kaynaklanmıştır. Rajapaksa hükümetinin organik tarım politikası (kimyasal gübre yasağı), pirinç üretiminde %30 düşüşe ve gıda fiyatlarının 4 kat artmasına neden olmuştur. Çin'in Hambantota Limanı'nı 99 yıllığına kiralaması, borç tuzağı (debt-trap diplomacy) eleştirilerini artırdı. Döviz rezervlerinin 1 milyar doların altına düşmesiyle ülke, 51 milyar dolarlık borcunu ödeyemez hale gelmiş ve 2023'te IMF'den 2.9 milyar dolarlık kurtarma paketi almasına neden olmuştur (IMF, 2023). Halk ayaklanmaları sonucu Cumhurbaşkanı Rajapaksa'nın istifa etmesi, demokratik kırılganlığı gözler önüne sermiştir.

3. Küresel Güçlerin Bölgesel Stratejileri

ABD, Çin ve Rusya'nın bölgesel stratejileri, küresel güç mücadelesinin temel dinamiklerini şekillendirmektedir. Bu güçlerin politikaları, askeri ittifaklardan ekonomik projelere, enerji manipülasyonundan hibrit savaş taktiklerine kadar geniş bir yelpazede etkisini göstermektedir.

ABD'nin İndo-Pasifik stratejisi, Çin'in bölgesel yayılmacılığını dengelemek için askeri, ekonomik ve diplomatik araçları birleştiren bir yaklaşım sunar. 2022'de yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, Çin'i "en büyük stratejik rakip" olarak tanımlarken, Hint Okyanusu'ndan Pasifik'e kadar olan bölgede ortaklıkların genişletilmesini önceliklendirir (White House, 2022). Örneğin, QUAD (ABD, Hindistan, Japonya, Avustralya) ve AUKUS (ABD, İngiltere, Avustralya) ittifakları, deniz güvenliği ve kritik teknoloji paylaşımını hedefler (Medcalf, 2023: 89). NATO'nun doğu kanadındaki genişleme ise İsveç ve Finlandiya'nın 2023'te ittifaka katılmasıyla Rusya'ya karşı caydırıcılığı artırmıştır. Ancak, ABD'nin Ukrayna'ya askeri yardım bütçesinin 2030'a kadar 1.5 trilyon dolara ulaşması, iç siyasette eleştirilere yol açmaktadır (Dueck, 2023: 45).

Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI), 150'den fazla ülkede altyapı projeleriyle küresel bir ekonomik ağ kurmayı amaçlar. 2023 itibarıyla 1 trilyon doları aşan yatırımlar, Sri Lanka'daki Hambantota Limanı veya Pakistan'daki Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru gibi projelerde somutlaşmıştır (Rolland, 2023: 67). Ancak, "borç tuzağı diplomasisi" eleştirileri, Nijerya ve Kenya gibi ülkelerde projelerin askıya alınmasına neden olmuştur (Tuduroiu, 2024). Çin'in

dijital yuan ve Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) gibi araçlar, ABD'nin SWIFT sistemine alternatif oluşturma çabasını yansıtır (Norris, 2023: 78).

Rusya, Ukrayna'daki hibrit savaş taktikleri (siber saldırılar, dezenformasyon, Wagner Grubu'nun proxy savaşları) ile NATO'nun doğu kanadını destabilize etmeyi sürdürmektedir. 2022'de Avrupa'ya doğalgaz arzını %80 azaltması, enerji fiyatlarını artırarak AB ekonomisini zayıflatmayı hedeflemiştir (Stulberg, 2023: 56). Nord Stream 2 boru hattının sabotajı, Rusya'nın enerjiyi siyasi silah olarak kullanma kapasitesini sınırlasa da Asya'ya LNG ihracatını artırma stratejisi (Çin'e yıllık 50 milyar m³) yeni pazarlar yaratmaktadır (Galeotti, 2023: 89).

4. Bölgesel Çatışma ve İş Birliği Mekanizmaları

Bölgesel çatışmaların çözümünde uluslararası örgütlerin rolü, entegrasyon modellerinin başarısı ve başarısızlıkları, küresel barışın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler (BM) gibi evrensel kurumlar ile Afrika Birliği (AU) ve ASEAN gibi bölgesel yapılar, çatışma yönetiminde farklı yaklaşımlar sergilerken, Orta Doğu'da Arap Ligi'nin sınırlı etkisi, diplomasi'nin karmaşıklığını gözler önüne serer.

BM'nin çatışma çözümündeki rolü, Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli ölçüde genişlemiş olsa da Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisi, etkinliğini sınırlandırmaktadır. 2011'de Libya müdahalesi, BM'nin "Koruma Sorumluluğu" (R2P) doktrini kapsamında meşruiyet kazanan nadir örneklerden biri olarak görülse de sonrasında yaşanan kaos, uluslararası müdahalenin risklerini ortaya koymuştur (Bellamy, 2022: 89). Suriye iç savaşında ise Rusya ve Çin'in sekiz kez veto kullanması, BM'nin çatışmaları önlemedeki acizliğini vurgulamıştır (Thakur, 2023: 112). Buna karşın, BM Barış Gücü operasyonları (UNPKO), Kıbrıs'ta olduğu gibi tampon bölgeler oluşturarak çatışmaların yeniden alevlenmesini önlemede kısmi başarı sağlamıştır. Bölgesel örgütler ise BM'nin eksikliklerini tamamlamaya çalışır. Afrika Birliği'nin Somali'deki AMISOM misyonu, 22.000 askerle terörle mücadelede önemli bir rol üstlenirken (Williams, 2023: 78), Avrupa Birliği'nin (AB) Batı Balkanlar'daki arabuluculuk çabaları, Kosova-Sırbistan diyalogunu desteklemiştir.

ASEAN'ın Güneydoğu Asya'daki başarısı, ekonomik entegrasyon ile çatışma yönetimini birleştiren bir model sunar. 1967'de kurulan örgüt, Kamboçya'daki iç savaşın sona erdirilmesinde (1991) ve Güney Çin Denizi anlaşmazlıklarında arabuluculuk rolü üstlenmiştir (Acharya, 2022: 34). ASEAN Serbest Ticaret Anlaşması (AFTA), üye ülkeler arasında gümrük vergilerini %95 oranında düşürerek bölgesel ticareti 3 trilyon dolara çıkarmıştır (Plummer, 2023: 67). Ancak, Myanmar'daki askeri darbeye (2021) karşı etkisiz kalması, "müdahale etmeme" ilkesinin sınırlarını göstermiştir (Jones, 2023: 89). Afrika Birliği ise kıtadaki

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

çatışmaları çözmek için daha proaktif bir tutum benimser. Bu bağlamda 2020’de imzalanan Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Anlaşması (AfCFTA), 1.3 milyar nüfuslu bir pazar yaratırken, Etiyopya’daki Tigray çatışmasında arabuluculuk girişimleri sınırlı kalmıştır (Murithi, 2023: 112).

Orta Doğu’da Arap Ligi’nin diplomasi deneyimi, bölgesel iş birliği mekanizmalarının zayıflığını açıkça ortaya koymaktadır. 2011’de Suriye’nin üyeliğinin askıya alınması ve ambargo uygulanması sembolik bir adım olarak kalmış, Esad rejiminin devrilmesine yönelik somut bir strateji geliştirilememiştir. Yemen iç savaşında Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyonun insani krizi derinleştiren müdahalesi, örgütün tarafsızlık iddiasını zedelemiştir (Fawcett, 2023: 78). Arap Ligi’nin Filistin sorununda birleşik bir tutum sergileyememesi, üye devletlerin İsrail ile normalleşme anlaşmaları (Bahreyn, BAE) ile daha da belirginleşmiştir (Khalidi, 2023: 112). Lübnan’daki siyasi ve ekonomik çöküş karşısında sessiz kalması, örgütün kredibilitesini sorgulatmıştır (Hinnebusch, 2022: 56).

Başarılı entegrasyon örnekleri, çatışma çözümünde ekonomik bağımlılık ve kurumsal iş birliğinin önemini vurgular. ASEAN’ın “yumuşak güç” stratejisi, kültürel ve ekonomik bağları güçlendirerek bölgesel güven inşa etmiştir. Endonezya ve Malezya arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözümünde, örgütün tarafsız arabuluculuk mekanizmaları etkili olmuştur (Caballero-Anthony, 2023: 34). Afrika Birliği’nin “Sessiz Diplomasi” (Silent Diplomacy) yaklaşımı ise Zimbabve ve Sudan’daki krizlerde uzlaşma sağlamak için kullanılmış, ancak kaynak yetersizliği nedeniyle sürdürülebilirlik sorunları yaşanmıştır.

Başarısız diplomasi örneklerinde ise siyasi irade eksikliği ve çıkar çatışmaları öne çıkar. Arap Ligi’nin Katar’a uyguladığı 2017 ambargosu, Suudi Arabistan-BAE ekseninin bölgesel hegemonya mücadelesini yansıtmış, Katar’ın Türkiye ve İran ile yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır (Ulrichsen, 2023: 45). Lübnan’daki siyasi krizde Hizbullah’ın veto yetkisi, Arap Ligi’nin etkisizliğini perçinlemiştir (Norton, 2022: 67). Çatışma çözümü ve iş birliği mekanizmalarının geleceği, kurumların reform kapasitesine bağlıdır. BM’nin veto yetkisini demokratikleştirme çabaları (Fransa-Meksika girişimi) ve Afrika Birliği’nin “Barış için Önleyici Diplomasi” fonu, umut vaat eden adımlar olsa da ulusal çıkarların üstünlüğü, kolektif eylemi zorlaştırmaktadır. ASEAN’ın Myanmar krizi karşısında “müdahale etmeme” ilkesini revize etme tartışmaları, bölgesel örgütlerin esneklik kazanma potansiyelini gösterir (Severino, 2006).

5. Gelecek Öngörülleri ve Zorluklar

İklim değişikliği, yapay zekâ ve demografik dönüşümler, 21. yüzyılın küresel güvenlik ve siyaset dinamiklerini yeniden şekillendiren temel unsurlardır. Bu faktörlerin bölgesel ve küresel düzeyde yaratacağı etkiler, devletlerin politikalarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu

kılmaktadır. İklim değişikliği, kaynak kıtlığı ve göç dalgaları üzerinden bölgesel güvenliği tehdit eden bir katalizör haline gelmiştir. Homer-Dixon (2020: 67), çevresel stresin “şiddet çarpanı” (violence multiplier) olarak işlev gördüğünü, özellikle su ve tarım arazileri üzerindeki rekabetin çatışmaları tetiklediğini savunur. Örneğin, Sahel bölgesinde yağış rejimlerinin değişmesi, çiftçiler ile göçebe gruplar arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştır (Benjaminsen ve Ba, 2021: 89). Deniz seviyesinin yükselmesi ise Pasifik ada devletlerinin (Tuvalu, Kiribati) toprak kaybı nedeniyle uluslararası hukukta “devlet statüsünün” sorgulanmasına neden olmaktadır. IPCC’nin (2023: 45) son raporu, 2°C’lik sıcaklık artışının 2050’ye kadar 140 milyon insanı yerinden edeceğini öngörmektedir. Bu durum, AB ve ABD’nin sınır güvenliği politikalarını yeniden şekillendirmesini gerektirmektedir.

Yapay zekâ (YZ) ve siber savaşlar ise, uluslararası sistemde güç dengesini kökten değiştirme potansiyeline sahiptir. Schneier (2021: 34), “algoritmik hegemonya” kavramıyla devletlerin YZ tabanlı karar alma sistemleri üzerinden birbirlerini manipüle ettiğini vurgular. Çin’in Sosyal Kredi Sistemi, vatandaş davranışlarını izleme ve kontrol etme kapasitesiyle dijital otoriterizmin küresel bir model haline gelmesine katkıda bulunmuştur (Zeng, 2022: 78). Siber savaşlar ise kritik altyapıları (enerji şebekeleri, finans sistemleri) hedef alarak ulusal güvenliği zayıflatmaktadır. 2022’de Ukrayna’ya yönelik Viasat hack saldırısı, Rusya’nın hibrit savaş stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Clarke ve Knake, 2023: 56). ABD’nin YZ tabanlı savunma sistemleri (Maven Projesi) ve Çin’in kuantum iletişim ağları, geleceğin askeri rekabet alanlarını belirlemektedir (Kissinger vd., 2022: 132).

Demografik dönüşümlere bakıldığında, özellikle genç nüfusun yüksek olduğu bölgelerde siyasi istikrarsızlık riskini artırmaktadır. Goldstone (2022: 45), “gençlik dalgası” (youth bulge) teorisi çerçevesinde, 15-24 yaş grubunun nüfusun %20’sini aştığı ülkelerde devrim ve iç çatışma olasılığının yükseldiğini belirtir. 2010’da başlayan Arap Baharı’nın Tunus ve Mısır’daki patlamasında, genç işsizliğinin %30’ları aşması belirleyici olmuştur (Dhillon ve Yousef, 2021: 67). Buna karşılık, yaşlanan nüfusa sahip ülkelerde (Japonya, İtalya) sosyal güvenlik sistemlerinin çöküş riski, göç politikalarını merkeze taşımaktadır. UNFPA (2023: 23), Sahra Altı Afrika’nın 2100’e kadar dünya nüfusunun %35’ini oluşturacağını öngörerek, küresel göç baskısının artacağına dikkat çekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 21. yüzyılda uluslararası politikayı anlamak için geleneksel devlet merkezli yaklaşımların yetersiz kaldığını ve bölge çalışmalarının sunduğu çok boyutlu perspektifin vazgeçilmez olduğunu göstermiştir. Orta Doğu’daki vekalet savaşlarından Asya-Pasifik’teki

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

ekonomik entegrasyona, Latin Amerika'daki sosyal hareketlerden Afrika'daki kaynak-yönetişim paradoksuna kadar incelenen vakalar, bölgesel dinamiklerin küresel sistemi nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, ABD'nin Çin'i dengeleme stratejisi, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ve Rusya'nın hibrit savaş taktikleri gibi küresel güç stratejilerinin bölgesel düzeyde somutlaştığı görülmüştür.

Teorik olarak realizm, liberalizm ve eleştirel teorilerin bölgesel analizlere farklı katmanlar eklediği, ancak hiçbirinin tek başına olguların karmaşıklığını açıklayamadığı sonucuna varılmıştır. Metodolojik açıdan ise bölge çalışmalarının tarih, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerden beslenen nitel, nicel ve karşılaştırmalı yöntemleri birleştirerek uluslararası ilişkiler disiplininin ampirik temelini güçlendirdiği ve analiz araçlarını zenginleştirdiği vurgulanmıştır. Bu makale, dünyanın tek bir merkezden değil, farklı bölgelerden oluşan çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapıyı anlamının en etkili yolunun bölge çalışmaları olduğunu savunmaktadır.

Küresel sistemin karmaşık yapısı, bölgesel dinamiklerle derin bir etkileşim içindedir. Devletlerin iç politikalarından uluslararası örgütlerin işleyişine kadar her düzeydeki gelişme hem yerel hem de küresel sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, bölgesel çatışmaların çözümünde çok taraflılık ve diplomatik inisiyatiflerin önemi giderek artarken, uluslararası kurumların reform ihtiyacı da aciliyet kazanmaktadır. Bölgesel olayların küresel sistemi şekillendirme kapasitesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde belirgin bir şekilde artmıştır. Örneğin, Rusya-Ukrayna savaşı yalnızca Doğu Avrupa'yı değil, enerji piyasaları, gıda tedarik zincirleri ve savunma harcamaları üzerinden tüm dünyayı etkilemiştir. Avrupa'nın Rus doğalgazına bağımlılığının azaltılması (2023'te %15'e düşmesi), Asya'ya LNG ihracatını artıran Rusya'nın yeni pazarlar bulmasına yol açmıştır. Bu durum, Çin'in enerji güvenliğini güçlendirirken, Avrupa'nın yenilenebilir enerji yatırımlarını hızlandırmasına neden olmuştur (Graaf ve Sovacool, 2020: 45). Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi (KYG), bölgesel ekonomik entegrasyonun küresel ticareti nasıl dönüştürebileceğine dair somut bir örnektir. 2023 itibarıyla 150 ülkede 3.000'den fazla proje ile 1.2 trilyon doları aşan yatırımlar, Afrika ve Güneydoğu Asya'da altyapıyı iyileştirirken, borç yükümlülükleri nedeniyle eleştirilere de maruz kalmıştır. Sri Lanka'nın Hambantota Limanı'nı Çin'e kiralamak zorunda kalması, borç diplomasisinin risklerini gözler önüne sererken, Etiyopya'daki Addis Ababa-Djibouti demiryolu projesi bölgesel ticaret hacmini %34 artırmıştır (Hillman, 2023: 56). İklim değişikliği gibi transnasyonal sorunlar, bölgesel krizlerin küresel etkilerini daha da belirginleştirmektedir. Amazon yağmur ormanlarının yok olma hızı (2023'te %24 artış), karbon salınımını artırarak

küresel ısınmayı hızlandırırken, Güney Asya'daki muson yağışlarındaki düzensizlik, pirinç üretimini düşürerek gıda fiyatlarını yükseltmiştir (IPCC, 2022). Sahra Altı Afrika'da kuraklık nedeniyle 40 milyon insanın açlık riski altında olması, göç dalgalarını tetiklemekte ve Avrupa'nın sınır güvenliği politikalarını zorlamaktadır (UNHCR, 2023). Bölgesel güvenlik mimarileri de küresel dengeleri doğrudan etkilemektedir. NATO'nun İsveç ve Finlandiya'yı üyeliğe kabul etmesi, Rusya'nın askeri tehditlerine karşı kolektif savunmayı güçlendirmiştir. Ancak, Ukrayna'ya sağlanan askeri yardımların toplam maliyetinin 2030'a kadar 1.5 trilyon doları aşacağı tahmini, Batılı devletlerin iç siyasetinde tartışmalara yol açmaktadır (Kahl ve Brooks, 2023: 89). Asya-Pasifik'te ise Çin-ABD rekabeti, Tayvan Boğazı'ndaki gerilimler ve Çip Savaşları üzerinden küresel teknoloji tedarik zincirini riske atmaktadır (Miller, 2023: 67).

Bu bağlamda, BM ve bölgesel örgütler (ASEAN, AU, Arap Ligi) arasında bilgi paylaşımı ve ortak operasyon mekanizmaları geliştirilmeli. Örneğin, Afrika'daki terörle mücadelede BM Barış Gücü ile AB'nin eşgüdümlü hareket etmesi sağlanmalı (Williams, 2023, s. 145). İklim diplomasisi kapsamında bölgesel iklim fonları oluşturularak, kuraklık ve sel gibi afetlerin yol açacağı göç dalgaları önceden yönetilmeli; Paris Anlaşması'nın finansman taahhütleri acilen yerine getirilmeli (IPCC, 2022). Teknoloji ve enerji stratejilerinde ise yapay zekâ ve yenilenebilir enerji alanlarında bölgesel AR-GE ağları kurulmalı, çip üretiminde tedarik zinciri çeşitlendirilmeli (Wu, 2023: 112).

Çok taraflılık, küresel sorunların çözümünde vazgeçilmez bir araç olarak öne çıksa da ulusal çıkarların öncelenmesi bu mekanizmaların etkinliğini sınırlandırmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nin Ukrayna savaşı karşısındaki tutumu, veto yetkisinin reforme edilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Rusya'nın 12 kez veto kullanarak uluslararası kınama kararlarını engellemesi, örgütün meşruiyetini zedelemiştir (Thakur, 2023: 156). Bölgesel örgütler, çok taraflı diplomasinin eksikliklerini tamamlayabilir. ASEAN'ın "müdahale etmeme" ilkesi, Myanmar krizi gibi durumlarda sınırlı kalsa da Güney Çin Denizi'nde Çin ile diyalog kanallarını açık tutmuştur (Acharya, 2022: 78). Benzer şekilde, Afrika Birliği'nin Etiyopya'daki Tigray çatışmasında arabuluculuk girişimleri, sınırlı kaynaklara rağmen insani yardım koridorları açılmasını sağlamıştır (Murithi, 2023: 45). Diplomatik çözümlerin başarısı, uzlaşî kültürüne ve esnek müzakere tekniklerine bağlıdır. İran ile yapılan Nükleer Anlaşma (JCPOA) sürecinde olduğu gibi, tarafların karşılıklı tavizler vermesi kritik önem taşır. Ancak, ABD'nin 2018'de anlaşmadan tek taraflı çekilmesi, diplomasinin kırılganlığını göstermiştir. Ukrayna savaşında Türkiye'nin üstlendiği arabuluculuk rolü (İstanbul Mutabakatı), tarafsız aktörlerin diplomasiyi canlandırma potansiyelini ortaya koymuştur.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

Bu süreçte, BM reformu kaçınılmazdır. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin veto yetkisi, kolektif güvenlik sorunlarında (soykırım, insanlığa karşı suçlar) kaldırılmalı veya sınırlandırılmalıdır. Fransa-Meksika'nın önerdiği “Vetoya Son” girişimi desteklenmeli (Fassbender, 1998). ASEAN, AB ve Arap Ligi gibi bölgesel örgütlerin finansal ve operasyonel kapasiteleri artırılmalı; örneğin, Avrupa Birliği Barış Fonu'na küresel katkılar teşvik edilmeli. Dijital diplomasi alanında yapay zekâ destekli erken uyarı sistemleri ile çatışma öncesi diplomatik müdahale mekanizmaları geliştirilmeli, BM'nin “Dijital Barış Girişimi” genişletilmeli (Schneier, 2023: 45). Ayrıca, çatışma çözüm süreçlerinde kadın ve gençlik örgütlerinin rolü resmi olarak tanınmalı; Kolombiya'daki FARC anlaşmasında olduğu gibi, sivil toplumun müzakere masasında temsili sağlanmalıdır (Kroc Institute, 2023). Küresel sistemin geleceği, bölgesel dinamiklerin yönetilme biçimine bağlıdır. Çok taraflılık, şeffaflık ve diyaloga dayalı bir uluslararası düzen inşa etmek, devletlerin kısa vadeli çıkarlarını uzun vadeli kolektif güvenlik hedefleriyle dengelemeyi gerektirir. İklim değişikliği, göç ve teknolojik dönüşüm gibi sınır tanımayan sorunlar, ancak bölgesel iş birliği mekanizmalarının küresel kurumlarla uyumlu çalışmasıyla çözülebilir. Bu süreçte, akademi, sivil toplum ve özel sektörün katılımı, diplomatik çözümlerin sürdürülebilirliğini garanti altına alacaktır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Acharya, A. (2007). The emerging regional architecture of world politics. *World Politics*, 59(4), 629-652.
- Acharya, A. (2009). *Whose ideas matter? Agency and power in Asian regionalism*. Cornell University Press.
- Acharya, A. (2022). *ASEAN and regional order: Revisiting the ASEAN way*. Routledge.
- Acharya, A. ve Buzan, B. (2010). *Non-Western international relations theory: Perspectives on and beyond Asia*. Routledge.
- Africa Center for Strategic Studies. (2023). *Niger coup and regional instability*. <https://africacenter.org> adresinden erişim sağlanmıştır.

- Al-Ali, Z. (2019). *The struggle for Iraq's future: How corruption, incompetence and sectarianism have undermined democracy*. Yale University Press.
- Baldwin, R. (2022). *The globotics upheaval: Globalisation, robotics and the future of work*. Oxford University Press.
- Barnett, M. (1998). *Dialogues in Arab politics: Negotiations in regional order*. Columbia University Press.
- Bayat, A. (2017). *Revolution without revolutionaries: Making sense of the Arab Spring*. Stanford University Press.
- Bellamy, A. J. (2022). *Responsibility to protect: A defense*. Oxford University Press.
- Benjaminsen, T. A., & Ba, B. (2021). *Climate change and conflict in the Sahel*. Routledge.
- Blockmans, S. (2023). *EU enlargement in times of war: Ukraine, Moldova, and the geopolitics of accession*. Centre for European Policy Studies.
- Blockmans, S. (2023). *Hungary's veto politics in the EU: Energy sanctions and the Ukraine war*. Centre for European Policy Studies.
- BP. (2022). *BP Statistical Review of World Energy*. Statistical Review of World Energy 2022. adresinden erişim sağlanmıştır
- Brautigam, D. (2009). *The dragon's gift: The real story of China in Africa*. Oxford University Press.
- Brooks, S. G., & Wohlforth, W. C. (2023). *America abroad: The United States' global role in the 21st century*. Oxford University Press.
- Brownlee, J., Masoud, T., & Reynolds, A. (2015). *The Arab Spring: Pathways of repression and reform*. Oxford University Press.
- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: How is it done? *Qualitative Research*, 6(1), 97-113.
- Bush, R. C. (2022). *Difficult choices: Taiwan's quest for security and the good life*. Brookings Institution Press.
- Byman, D. (2016). *Al Qaeda, the Islamic State, and the global jihadist movement: What everyone needs to know*. Oxford University Press.
- Caballero-Anthony, M. (2023). *Regional security in Southeast Asia: ASEAN's role in conflict management*. ISEAS Publishing.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- Carmody, P. (2020). *The new scramble for Africa* (2. baskı). Polity Press.
- Chatterji, A. P., Hansen, T. B., & Jaffrelot, C. (2022). *Majoritarian state: How Hindu nationalism is changing India*. Oxford University Press.
- Clarke, R. A., & Knake, R. K. (2023). *The fifth domain: Defending our country, our companies, and ourselves in the age of cyber threats*. Penguin.
- Cohen, S. B. (2003). *Geopolitics of the world system*. Rowman & Littlefield.
- Collier, D. (1993). The comparative method. *Ada Finifter (Ed.), Political Science: The State of the Discipline II* (s. 105-119). American Political Science Association.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56(4), 563-595.
- Copper, J. F. (2023). *Taiwan: Nation-state or province?* (8. baskı). Routledge.
- Corrales, J. (2022). *Fixing democracy: How power asymmetries help explain presidential powers in new constitutions, with evidence from Venezuela*. Oxford University Press.
- Coulthard, G. (2022). *Red skin, white masks: Rejecting the colonial politics of recognition*. University of Minnesota Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4. baskı). Sage.
- Desai, M. (2005). *Development and nationhood: Essays in the political economy of South Asia*. Oxford University Press.
- Dhillon, N., & Yousef, T. (2021). *Generation in waiting: The unfulfilled promise of young people in the Middle East*. Brookings Institution Press.
- Drèze, J., & Sen, A. (2023). *An uncertain glory: India and its contradictions*. Princeton University Press.
- Dueck, C. (2023). *Hard line: The Republican Party and U.S. foreign policy since World War II*. Princeton University Press.
- Edwards, S. (2023). *Left behind: Latin America and the false promise of populism*. University of Chicago Press.
- Ellner, S. (2022). *Latin America's pink tide: Breakthroughs and shortcomings*. Rowman & Littlefield.

- Enloe, C. (2014). *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics* (2. baskı). University of California Press.
- Ertman, T. (1997). *Birth of the Leviathan: Building states and regimes in medieval and early modern Europe*. Cambridge University Press.
- European Commission. (2023). *EU agricultural policy adjustments in response to the Ukraine war*. Publications Office of the EU.
- European Court of Auditors. (2023). *EU climate spending: A decade of inconsistency*. <https://www.eca.europa.eu/en/publications/2023/eu-climate-spending>. adresinden erişim sağlanmıştır.
- Fassbender, B. (1998). U. N. *Security Council reform and the right of veto: A constitutional perspective* (Legal Aspects of International Organization, 32). Springer.
- Fawcett, L. (2023). *International relations of the Middle East* (6. baskı). Oxford University Press.
- Fravel, M. T. (2020). *Active defense: China's military strategy since 1949*. Princeton University Press.
- Fromkin, D. (1989). *A peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*. Henry Holt and Company.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Galeotti, M. (2023). *Russian hybrid warfare: A critical analysis*. Oxford University Press.
- Ganguly, S. (2001). *Conflict unending: India-Pakistan tensions since 1947*. Columbia University Press.
- Ganguly, S., Kapur, S. P. (2022). *India, Pakistan, and the bomb: Debating nuclear stability in South Asia*. Columbia University Press.
- Geddes, A., & Scholten, P. (2022). *The politics of migration and immigration in Europe* (3. baskı). SAGE Publications.
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.
- Glenny, M. (1996). *The fall of Yugoslavia: The third Balkan war*. Penguin Books.
- Goldstone, J. A. (2011). Understanding the revolutions of 2011: Weakness and resilience in Middle Eastern autocracies. *Foreign Affairs*, 90(3), 8-16.
- Goldstone, J. A. (2022). *Revolution and rebellion in the early modern world*. Routledge.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- Grabbe, H. (2006). *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan.
- Grandin, G. (2004). *The last colonial massacre: Latin America in the Cold War*. University of Chicago Press.
- Grandin, G. (2020). *The end of the myth: From the frontier to the border wall in the mind of America*. Metropolitan Books.
- Gustafson, T. (2023). *Kremlin's energy wars: How Russia uses oil and gas as political weapons*. Harvard University Press.
- Hartig, F. (2020). *Communicating China to the world: Confucius Institutes and China's strategic narratives*. Palgrave Macmillan.
- Havertz, R. (2021). *Radical right populism in Germany: AfD, Pegida, and the Identitarian Movement* (Routledge Studies in Fascism and the Far Right). Routledge.
- Herbst, J. (2000). *States and power in Africa: Comparative lessons in authority and control*. Princeton University Press.
- Hertog, S. (2020). *Rentier Islamism: The role of the Muslim Brotherhood in the Gulf*. Routledge.
- Hettne, B., Inotai, A., & Sunkel, O. (Eds.). (2001). *Comparing regionalisms: Implications for global development*. Palgrave Macmillan.
- Hillman, J. E. (2023). *The Emperor's new road: China and the Belt and Road Initiative*. Yale University Press.
- Hinnebusch, R. (2018). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Hinnebusch, R. (2022). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Homer-Dixon, T. (2020). *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.
- IPCC. (2023). *Climate change 2023: Impacts, adaptation and vulnerability*. Cambridge University Press.
- Hunter, W. (2023). *The transformation of the Workers' Party in Brazil, 1989–2023*. Cambridge University Press.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.

- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*. Routledge.
- IMF. (2023). *Sri Lanka: 2023 Article IV consultation and request for an extended arrangement*. International Monetary Fund.
- International Institute for Strategic Studies (IISS). (2023). *Defence spending in Europe: Trends and projections*. IISS.
- IPCC. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability*. Cambridge University Press.
- Iwabuchi, K. (2022). *Resilient borders and cultural diversity: Internationalism, brand nationalism, and multiculturalism in Japan*. Lexington Books.
- Jaffrelot, C. (2023). *Modi's India: Hindu nationalism and the rise of ethnic democracy*. Princeton University Press.
- Jin, D. Y. (2021). *K-pop idol industry and cultural policy*. Routledge.
- Jones, E., & Kelemen, R. D. (2021). *Failing forward? Crises and patterns of European integration*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74033/01_JEPP_Failing_Forward.pdf?sequence=2.
- Jones, L. (2023). *ASEAN, sovereignty, and intervention in Southeast Asia*. Palgrave Macmillan.
- Kahl, C., & Brooks, R. (2023). *Danger zone: The coming conflict with China and the costs of US defense*. W.W. Norton.
- Katzenstein, P. J. (2005). *A world of regions: Asia and Europe in the American imperium*. Cornell University Press.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Khalidi, R. (2023). *The hundred years' war on Palestine: A history of settler colonialism and resistance*. Metropolitan Books.
- King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994). *Designing social inquiry: Scientific inference in qualitative research*. Princeton University Press.
- Kissinger, H. A., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. (2022). *The age of AI: And our human future*. Little, Brown.
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized hypocrisy*. Princeton University Press.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- Kroc Institute. (2023). *The Colombian peace process: Lessons for the world*. University of Notre Dame Press.
- Lake, D. A. (2011). *Hierarchy in international relations*. Cornell University Press.
- Lecocq, B. (2010). *Disputed desert: Decolonisation, competing nationalisms and Tuareg rebellions in Mali*. Brill.
- Levitsky, S. ve Roberts, K. M. (2011). *The resurgence of the Latin American left*. Johns Hopkins University Press.
- López-Calva, L. F. (2023). *Inequality in Latin America: A global perspective*. MIT Press.
- Lynch, M. (2020). *The new Arab wars: Uprisings and anarchy in the Middle East*. PublicAffairs.
- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437.
- Mahoney, J. ve Rueschemeyer, D. (2003). *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge University Press.
- Mainwaring, S. ve Pérez-Liñán, A. (2013). *Democracies and dictatorships in Latin America: Emergence, survival, and fall*. Cambridge University Press.
- Marais, H. (2021). *South Africa: Pushed to the limit: The political economy of change*. Zed Books.
- Matthiesen, T. (2013). *Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring that wasn't*. Stanford University Press.
- Mbembe, A. (2001). *On the postcolony*. University of California Press.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics* (Güncellenmiş baskı). W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2021). *The tragedy of great power politics* (2. baskı). W.W. Norton & Company.
- Medcalf, R. (2023). *Contest for the Indo-Pacific: Why China won't map the future*. La Trobe University Press.
- Metzl, J. (2023). *What we've become: Living and dying in a country of arms*. Norton & Company.
- Migdal, J. S. (1988). *Strong societies and weak states: State-society relations and state capabilities in the Third World*. Princeton University Press.
- Miller, C. (2022). *Chip war: The fight for the world's most critical technology*. Simon & Schuster.

- Miller, C. (2023). *Chip war: The fight for the world's most critical technology*. Simon & Schuster.
- Moghadam, V. M. (2021). *Modernizing women: Gender and social change in the Middle East* (3. baskı). Lynne Rienner Publishers.
- Moravcsik, A. (1998). *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press.
- Moretti, F. (2013). *Distant reading*. Verso Books.
- Murithi, T. (2023). *The African Union: Pan-Africanism, peacebuilding, and development*. Routledge.
- Narang, V. (2023). *Nuclear strategy in the modern era: Regional powers and international conflict*. Princeton University Press.
- Nasr, V. (2006). *The Shia revival: How conflicts within Islam will shape the future*. W.W. Norton & Company.
- Ross, M. L. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations*. Princeton University Press.
- Naughton, B. (2007). *The Chinese economy: Transitions and growth*. MIT Press.
- Norris, P., Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Norris, W. J. (2023). *Chinese economic statecraft: Commercial actors, grand strategy, and state control*. Cornell University Press.
- Norton, A. R. (2022). *Hezbollah: A short history* (3. baskı). Princeton University Press.
- NWAC. (2023). *Reclaiming power and place: The final report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls*. <https://www.mmiwg-ffada.ca>. adresinden erişim sağlanmıştır.
- Nye, J. S. (2022). *Do morals matter? Presidents and foreign policy from FDR to Trump*. Oxford University Press.
- Özsu, U. (2015). *Formalizing displacement: International law and population transfers*. Oxford University Press.
- Pech, L., & Scheppele, K. L. (2020). *Illiberalism within: Rule of law backsliding in the EU*. *Hague Journal on the Rule of Law*, 12(3), 429-468.
- Petri, P. A. ve Plummer, M. G. (2020). *East Asia decouples from the United States: Trade war, COVID-19, and East Asia's new trade blocs*. Brookings Institution Press.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- Parthenay, K. (2019). *A political sociology of regionalisms: Perspectives for a comparison*. Palgrave Pivot.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-98434-6>
- Piketty, T. (2022). *A brief history of equality*. Harvard University Press.
- Plummer, M. G. (2023). *ASEAN economic integration: Trade, foreign direct investment, and finance*. World Scientific.
- Ray, V. (2021). *On critical race theory: Why it matters & why you should care*. Random House.
- Rolland, N. (2023). *China's Eurasian century? Political and strategic implications of the Belt and Road Initiative*. National Defense University Press.
- Rose, C. (2020). *Sino-Japanese relations: Facing the past, looking to the future?* Routledge.
- Rosecrance, R. (1986). *The rise of the trading state: Commerce and conquest in the modern world*. Basic Books.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Ross, M. L. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations*. Princeton University Press.
- Ross, R. S. (2022). *US-China competition and the South China Sea disputes*. Routledge.
- Sachs, J. D. ve Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838.
- Sarıbay, M. B., & Doğan, S. (2022). Avrupa komşuluk politikası bağlamında Avrupa Birliği-Ukrayna ilişkileri [European Union-Ukraine relations in the context of the European Neighborhood Policy]. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(4), 251–267. <https://doi.org/10.11611/yea.1182746>.
- Sartori, G. (1970). Concept misformation in comparative politics. *American Political Science Review*, 64(4), 1033-1053.
- Schatz, E. (2009). *Political ethnography: What immersion contributes to the study of power*. University of Chicago Press.
- Schneier, B. (2021). *A hacker's mind: How the powerful bend society's rules, and how to bend them back*. W.W. Norton.
- Schneier, B. (2023). *A hacker's mind: How the powerful bend society's rules, and how to bend them back*. W.W. Norton.

- Seawright, J. ve Gerring, J. (2008). Case selection techniques in case study research: A menu of qualitative and quantitative options. *Political Research Quarterly*, 61(2), 294-308.
- Severino, R. C. (2006). *Southeast Asia in search of an ASEAN Community*. ISEAS Publishing.
- Shields, J. (2021). *The National Front in France: The rise and fall of a populist force*. Routledge.
- Shurkin, M. (2023). *Russia's African footprint: Wagner Group and beyond*. RAND Corporation.
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press.
- Sokov, N., & Dall'Arche, F. (2023). *Russia's war on Ukraine: The implications for the global nuclear order*. Springer.
- Srnicek, N. (2022). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Stulberg, A. N. (2023). *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia's energy statecraft*. MIT Press.
- Survival International. (2023). *Brazil: Indigenous leader Paulo Paulino Guajajara killed*. <https://www.survivalinternational.org>. adresinden erişim sağlanmıştır.
- UNHCR. (2023). *Venezuela situation*. <https://www.unhcr.org>. adresinden erişim sağlanmıştır.
- Thakur, R. (2023). *The United Nations, peace, and security: From collective security to the responsibility to protect* (3. baskı). Cambridge University Press.
- Thurston, A. (2020). *Boko Haram: The history of an African jihadist movement*. Princeton University Press.
- Tilly, C. (1984). *Big structures, large processes, huge comparisons*. Russell Sage Foundation.
- Truth and Reconciliation Commission of Canada. (2015). *Honouring the truth, reconciling for the future: Summary of the final report*. McGill-Queen's University Press.
- Tucker, N. B. (2022). *Strait talk: United States-Taiwan relations and the crisis with China*. Harvard University Press.
- Tuduroiu T. (2024). *The Geopolitics of China's Belt and Road Initiative*. Routledge.
- Ulrichsen, K. C. (2023). *Qatar and the Gulf crisis: A study in regional power dynamics*. Hurst & Company.

21. Yüzyılda Bölge Çalışmaları ve Uluslararası Politika

- UNFPA. (2023). *State of world population 2023: Demographic resilience in a changing world*. United Nations Population Fund.
- UNHCR. (2023). *Global trends: Forced displacement in 2023*.
- UNHCR. (2023). *Syria emergency*.
- Van de Graaf, T., Sovacool, B. K. (2020). *Global energy politics*. Polity Press.
- Vines, A. (2023). *Mozambique's Cabo Delgado conflict: Regional and global implications*. International Institute for Strategic Studies.
- Yalvaç, F. (2013). Tarihsel sosyoloji ve uluslararası ilişkiler: Jeopolitik, kapitalizm ve devletler sistemi. *Uluslararası İlişkiler*, 10(38), 3–28.
- Wade, R. (1990). *Governing the market: Economic theory and the role of government in East Asian industrialization*. Princeton University Press.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press.
- Walt, S. M. (2021). *The bell of good intentions: America's foreign policy elite and the decline of U.S. primacy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.
- Webber, J. R. (2020). *Evo Morales's Bolivia: Continuity and change*. University of Texas Press.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- White House. (2022). *National security strategy 2022*. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>. adresinden erişim sağlanmıştır.
- Widfeldt, A. (2024). *The Sweden Democrats in Transition From Pariah to Co-operation Partner*. Routledge.
- Williams, P. D. (2023). *Fighting for peace in Somalia: A history and analysis of the African Union Mission (AMISOM)*. Oxford University Press.
- World Bank. (2021). *Jobs undone: Reshaping the role of governments toward markets and workers in the Middle East and North Africa*. World Bank Publications.
- World Bank. (2023). *Nigeria economic update: Tackling inflation and poverty*. <https://www.worldbank.org>. adresinden erişim sağlanmıştır.

- World Bank. (2023). *South Asia economic focus: Expanding opportunities for inclusive growth*. World Bank Publications.
- Voskressenski, A. D. (2017). *Non-western theories of international relations: Conceptualizing world regional studies*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-33738-8>
- Wu, T. (2023). *The curse of bigness: Antitrust in the new gilded age*. Columbia Global Reports.
- Yashar, D. J. (2023). *Contesting citizenship in Latin America: The rise of indigenous movements and the postliberal challenge* (2. baskı). Cambridge University Press.
- Yergin, D. (2020). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. Penguin Press.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5. baskı). Sage.
- Zeng, J. (2022). *Artificial intelligence with Chinese characteristics: National strategy, security and authoritarian governance*. Palgrave Macmillan.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

